

УВОДНИК

Милош Недељковић
Татјана Васић

*ПРИКАЗ АКТИВНОСТИ ПО АКЦИЈИ
«САБЉА»*

ТЕОРИЈСКИ РАДОВИ

Проф. др Мићо Бошковић

*ОБЛИЦИ ОРГАНИЗОВАНОГ
КРИМИНАЛИТЕТА У НАШЕМ
КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ*

Проф. др Владимир Кривокапић

*ПРЕВЕНТИВНА КРИМИНАЛИСТИКА, ОД
ИДЕЈЕ ДО РЕАЛИЗАЦИЈЕ*

Др Миленко Поповић

ЕКОНОМСКА АНАЛИЗА КОРУПЦИЈЕ

Др Зоран Вучинић

*МЕЂУНАРОДНОПРАВНИ АСПЕКТИ
УПОТРЕБЕ ОДРЕЂЕНИХ ВРСТА ОРУЖЈА*

СТРУЧНИ РАДОВИ

Др Тамара Урош,
др Игор Урош

СИГУРНОСТ НА ИНТЕРНЕТУ

Мр Ђурица Амановић

*ТЕОРИЈСКИ ОСНОВ УПОТРЕБЕ СИЛЕ И
ВАТРЕНОГ ОРУЖЈА*

Оливер Лајић

*СУЂЕЊЕ У ОДСУСТВУ СТРАНАКА У
СКРАЂЕНОМ ПОСТУПКУ*

Др Здравко Вејновић

*ДЕТЕКТОРИ МЕТАЛА У СИСТЕМИМА
БЕЗБЕДНОСТИ ЗАШТИТЕ*

ИЗ ИСТОРИЈЕ ПОЛИЦИЈЕ

Тања Новак, Синиша Грбић,
Мирослав Радојчић, Ивана Крстић

*ПРЕГЛЕД РАЗВОЈА ПОГРАНИЧНЕ
СЛУЖБЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ*

ИЗ СТРАНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

Јованка Шарановић

*SMITH, J. ANDREW: БОРБА ПРОТИВ
ТЕРОРИЗМА*

ПРИКАЗИ

Ивана Илић

*КОНРАД АДЕНАУЕР ФОНДАЦИЈА:
ЕВРОПА ОД А ДО Ш*

др Мићо Бошковић
Полицијска академија
Београд

ОБЛИЦИ ОРГАНИЗОВАНОГ КРИМИНАЛИТЕТА У НАШЕМ КРИВИЧНОМ ЗАКОНОДАВСТВУ

Резиме: Организовани криминалитет се испољава у разним облицима, и у различитом обиму и интензитету је присутан у многим областима привредне, ванпривредне и друге друштвене делатности. И поред таквог његовог испољавања још увек не постоји универзална дефиниција појма организованог криминалитета. Са друге стране, у нашим кривичним и неким другим законама предвиђени су поједини облици организованог криминалног деловања, односно наведени битни елементи и услови за постојање организованог криминалитета.

Овај рад управо обрађује проблематику односа организованог криминалитета и предвиђених законских облика организованог вршења кривичног дела, укључујући и облике саучесништва.

Кључне речи: закон, организовани криминалитет, кривично дело, удруживање, договор

1. Уводна разматрања

Организовани криминалитет је често тема расправљања у научној и стручној литератури, као и на разним скуповима у земљи и иностранству. Експанзија тероризма, корупције, прања новца, кријумчарења дроге и других опасних роба, илегалне трговине са децом, људима и људским органима, нови облици насилничког криминалитета, не могу да заобиђу одређене форме организованог криминалитета. То све указује на актуелност ове криминалне појаве са високим степеном друштвене опасности. У том контексту треба посматрати и постојећу криминалну ситуацију код нас коју карактеришу савремени облици општег привредног и еколошког криминалитета, укључујући и присутне облике терористичких делатности.

Стога је веома интересантно сагледати, након прихватања дефиниције организованог криминалитета за потребе овог рада, какав је однос кривично-правних норми које регулишу организоване облике криминалног деловања према садржају појма организованог криминалитета. То, тим пре што Закон о организацији надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала је првобитно утврђивао елементе који одређују појам организованог криминала, док је

изменама и допунама¹ одступљено од тог концепта јер се одређује садржај појма организованог криминала, а Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку уређује посебне одредбе о поступку за кривична дела организованог криминалитета и наводи услове који су нужни за постојање кривичних дела организованог криминала².

Истраживање овог односа и доношење одређених закључака није могуће а да се претходно не размотри проблем дефинисања појма организованог криминалитета у склопу којег сагледати и садржаје организованог криминала наведене у претходно поменутом два закона, с циљем прихватања одређене дефиниције која би послужила као основ за компаративно сагледавање односа организованог криминала и законских облика организованог деловања. Значај сагледавања овог односа, поред осталог, заснива се и на добијању одговора на питање да ли између организованог криминалитета и организованог вршења кривичних дела према кривично-законским одредбама постоји знак једнакости, односно да ли се неки облици могу сматрати организованим криминалом, тј. које разлике и сличности између њих постоје.

Криминалитет је пратилац сваког друштва, те представља друштвени проблем. Настаје, развија се, прилагођава и опстаје у зависности од присутних услова у сваком друштву. Стога, посматрајући његове узроке и облике испољавања може се рећи да је криминалитет друштвени и индивидуални проблем сваког друштва.

Криминалитет представља појаву у друштву која се манифестује у вршењу друштвено опасних дела за која је предвиђена кривична санкција. Сходно томе, појам криминалитета не обухвата кршење оних друштвених правила за које није предвиђена кривична санкција (Лазаревић, Срзентић, Стајић, 1996: 7). Самим тим истраживање овог односа разматраће се искључиво са аспекта кривичних дела која, према дефиницији, спадају под појам организованог криминалитета. Сагледава се однос кривичних дела која, с обзиром на начин, циљ, намеру и мотив извршења и на статус криминалне организације, имају елементе организованог криминалитета.

Хипотетички посматрано, организовано криминално деловање је, по свом садржају, шири појам од организованог криминалитета, па сходно томе, ни сви облици организованог криминалног деловања не могу представљати и организовани криминалитет, што ће се у потпуности разјаснити након утврђивања основних елемената организованог криминалитета.

¹ Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању криминала објављен је у Службеном гласнику Републике Србије бр. 42/02. од 19.07.2002. г., док је Закон о изменама и допунама тог закона објављен у Службеном гласнику бр. 39/03. од 11.04. 2003.

Овај рад је ушао у поступак за објављивање пре него што су донете измене и допуне овог закона, па се у њему разматрају и садржаји који се односе на дефинисање организованог криминала пре измена и допуна, с тим што је указано на суштину нове дефиниције организованог криминала сходно Закону о изменама и допунама Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању криминала.

² Службени лист СРЈ, бр. 68 од 19.12.2002. године

2. Одређивање појма организованог криминалитета

Учиниоци кривичних дела, нарочито оних тежих и сложенијих, увидели су потребу и све предности међусобне повезаности и организованости ради заједничког криминалног деловања, што је и довело до стварања одговарајућих криминалних организација. Чињеница је да се многа кривична дела и не могу успешно извршити без претходне солидне припреме, која обухвата планирање самог начина и тока извршења кривичног дела и делатности и понашања након његовог извршења. Циљ организованог приступа у извршењу кривичних дела, поред његовог успешног извршења јесте и онемогућавање или отежавање откривања учинилаца, проналажења и обезбеђења доказа. Криминално удруживање се може испољити у разним облицима, али је најприсутније у виду група и банди. Криминалне групе могу бити привременог карактера, али исто тако те групе могу да прерасту у криминалне банде, као чвршћи и трајнији криминални састав који има свог шефа са хијерархијским односом и са основним циљем вршења кривичних дела.

Криминална организација може да буде различитог састава и структуре, са мањим или већим степеном дисциплине, одговорности и хијерархијске потчињености, односно могућности индивидуалне криминалне делатности појединих њених чланова. Самостално криминално деловање ствара могућности појединих грешака и пропуста које могу довести до откривања, што све утиче на чврстину једне такве криминалне организације. У зависности од начина организовања, бројности, јачине и врсте криминалне делатности, код појединих криминалних организација шефови учествују у руковођењу и у непосредном извршењу кривичних дела, док код одређених криминалних организација, шефови не само да не учествују у извршењу кривичних дела, него не познају ни извршиоце, ни многе друге чланове на вишој лествици хијерархије криминалне организације. То само потврђује о каквим облицима организованости се ради и каква може бити хијерархијска структура у једној криминалној организацији.

Организовани криминалитет настоји да различитим методама стигне до највиших органа власти и других значајних субјеката, како би обезбедио што веће концесије и уступке и што већи друштвени статус за шефове криминалних организација. Својим деловањем организовани криминалитет управо и омогућава стварање савремених успешних криминалаца који, на основу стечене славе и моћи постижу одређени друштвени углед који опет делује повратно као утицај на органе власти, полицију, правосуђе и друге субјекте. На такав начин незаконито се стиче огромна имовина и врши њена легализација, омогућавајући да се незаконито богаћење толерише и оправда. Једна од карактеристика организованог криминалитета, која је уско везана за постигнути друштвени утицај и углед, јесте скоро онемогућавање уочавања незаконитости у одређеним пословним односима, тако да није ретка појава да је тешко разликовати неке легалне организације од појединих облика организованог криминалитета (Мршевић, 1993: 90).

Осврт на дефинисање појма организованог криминалитета у стручној и научној литератури

У научним и стручним радовима страних и домаћих аутора присутне су многе дефиниције организованог криминалитета, па без обзира на неке њихове сличности, разлике или нејасноће, може се слободно рећи да је скоро присутно исто толико дефиниција организованог криминалитета колико и аутора који се баве овом проблематиком. Опште слагање већине аутора који истражују ову проблематику усмерио је на четири основна елемента организованог криминалитета, и то: трајна организација, организација која рационално ради због профита, коришћење силе или претње и потреба за корупцијом да би се очувао имунитет од примене права (Albanese, 2000: 412).

Интересантно је истаћи податак да и Председничка комисија САД³ није успела да понуди дефиницију организованог криминалитета, већ је само описала одређене карактеристичне криминалне групе, истакла њихову заштиту и подршку од релевантних чинилаца. Ова Комисија је уствари организовани криминал представила кроз 11 различитих група: (Albanese, 2000: 213):

- Коза-ностра,
- Гангови мотоциклиста ван закона,
- Затворски гангови,
- Тријаде и тонге (Кинези),
- Вијетнамски гангови,
- Јакуза (Јапанци),
- Маријелити (Кубанци),
- Колумбијски кокаински прстенови,
- Ирски организовани криминал,
- Руски организовани криминал,
- Канадски организовани криминал.

Као један од главних циљева о положају организованог криминала на нивоу Европске Уније је утврђивање тенденције у међународном организованом криминалу у коју сврху је и постигнута сагласност о списку једанаест карактеристика за идентификацију организованог криминала: (Heijden, 1998: 246)

- учествовање више од два лица,
- свако има своју одређену улогу,
- деловање у дужем или неодређеном периоду,
- коришћење неких облика дисциплине и контроле,
- осумњичени су за тежа кривична дела,
- делују на међународном нивоу,
- коришћење насиља или других средстава застрашивања,
- коришћење трговинских структура или структура сличних пословним

³ Ову комисију је основао председник САД, Роналд Реган, 1987. године

- умешаност у прање новца,
- утицање на политику, медије, јавну управу, правосудне органе или привреду, и
- тежња за профитом и моћи.

Да би извршено кривично дело могло да се третира као организовани криминал мора бити присутно најмање шест наведених елемената од којих су обавезни они који су наведени на првом, петом и једанаестом месту.

За постојање организованог криминала нису спорни следећи елементи: постојање добро организоване криминалне организације чији циљ је вршење кривичних дела ради стицања и стварања профита и богаћења. Мишљења су подељена када је у питању остваривање криминалних веза такве организације са државом, њеним органима, политичким, економским и финансијским субјектима, односно да ли је та веза нужна за постојање организованог криминала. Управо, критичком анализом доступне стране и домаће стручне и научне литературе могу се констатовати неслагања аутора у погледу одређивања појма организованог криминала, што и опредељује два основна схватања, у зависности да ли је успостављење одговарајућих криминалних веза услов за постојање организованог криминалитета – ужи и шири појам организованог криминалитета (Бошковић, 1998: 4-9).

Постојање било какве наклоности државе (активна или пасивна), њених органа и других релевантних друштвених субјеката према појединим криминалним организацијама, представља основ који такву криминалну организацију чини препознатљивом у односу на друге криминалне организације које нису успоставиле такву везу. Неке криминалне организације су толико јаке да могу објективно да утичу на политичке одлуке и толико су моћне да делују на извесне политичке процесе, на постављање високих државних функционера, на изборе за разна представничка тела и друго (Петровић, 1996: 50). Организовани криминал подразумева постојање криминалне организације која има више од два члана, с циљем трајнијег вршења кривичних дела ради остваривања имовинске користи и одговарајућег утицаја. Поставља се питање да ли оваква криминална организација може да опстане, односно да ли без неког додатног услова може да представља организовани криминал. Мислим да оваква криминална организација нема неку перспективу па је од свих једанаест претходно наведених елемената, да би организација могла да опстане и да представља организовани криминалитет, нужно да се користи насиљем или неким другим средствима застрашивања, или да упостави криминалне везе са државним, политичким, економским и финансијским субјектима, било корупцијом, уценом или неким другим начином. То су два начина која омогућавају опстанак организованог криминалитета, у зависности од присутних друштвених услова, карактера организације и области криминалног деловања. Сви остали услови оцртавају карактер организованог криминала, употпуњују његов садржај, али нису од битнијег утицаја за његово постојање.

Полазећи од облика организовања (група, банди, организација, удружење и сл.), унутрашњег устројства (хијерархија, дисциплина, закон ћутања тзв. «омерта» и сл.), постављених циљева (приход, сталан финансијски доходак, остварени профит, политичке претензије и др.), методе деловања (корупција, изнуда, застрашивање, насиље, тероризам и сл.) и квалитета успостављених веза (органи власти, државни органи, политичке партије и странке, релевантни привредни и финансијски субјекти и др.), могући су разни облици испољавања организованог криминалитета на унутрашњем и међународном плану.

Законска одређења организованог криминала

Закони многих земаља такође не садрже дефиницију организованог криминала иако садрже одредбе које се односе на његово сузбијање. Кривични закон Италије одређује појам организације мафијашког типа, те тако на један индиректан начин указује на садржај организованог криминала. Организација мафијашког типа садржи следеће елементе:

- постојање групе састављене од три или више лица,
- њени чланови користе насиље ради изнуђивања,
- обавеза на потчињавање и завет ћутања (омерта) у погледу делатности групе,
- активности усмерене на остваривање (непосредне или посредне) контроле над привредним токовима, тржиштем и јавним услугама,
- крајњи циљ да себи или другима обезбеди незаконите приходе (Игњатовић, 1998: 20).

Сједињене Америчке Државе су још 1970. године донеле Закон о контроли организованог криминала, али исти не садржи његову дефиницију. Битне одредбе овог закона односе се на:

- рекет, која се криминална делатност забрањује, како би се произвео ефекат застрашивања професионалних учинилаца, пре свега гангстера,
- кажњавање за случај претварања илегалног коцкања у бизнис,
- забрана коришћења поштанских средстава комуникације за застрашивање,
- давање имунитета сведоку у замену да се појави у улози сведока,
- увођење једног новог кривичног дела које се састоји у коришћењу саобраћајних или транспортних средстава између држава САД, као и између САД и иностранства, уколико се то ради у циљу реализације рекета,
- прописивање таквог кривичног дела које обухвата сваку ону делатност која се манифестује у облику рекетирања или прикупљања нелегалних дугова.

Међутим, поједине америчке државе у својим законима одређују појам организованог криминалитета. Тако, према калифорнијском закону

организовани криминалитет подразумева организацију са два или више лица која на основу сталног плана учествују у обезбеђивању недозвољених добара и услуга или у извршењу грабежних имовинских кривичних дела. У овом контексту интересантно је мишљење које је дало немачко Министарство унутрашњих послова према коме су за постојање организованог криминала, нужни следећи елементи:

- планско вршење кривичних дела,
- стицање профита,
- деловање заједно два или више лица,
- употреба силе или других средстава застрашивања,
- вршење утицаја на политичаре, медије, јавну управу, правосуђе и привреду (Игњатовић, 1998: 20).

Важећи савезни кривични закон, односно Кривични закон државне заједнице Србија и Црна Гора⁴ и Кривични закон државне чланице Србије не садрже одредбе којима се дефинише садржај организованог криминалитета. Значи, у кривично-правном смислу није одређен појам организованог криминалитета. Међутим, у току 2002. године донета су два закона, један на републичком а други на савезном нивоу, која на различите начине одређују основне елементе организованог криминала, одређујући тако садржај његовог појма.

Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, пре измена и допуна, није давао посебну дефиницију о организованом криминалу већ само одређивао да ће постојати елементи организованог криминала уколико постоји неки од елемената законских облика организованог вршења кривичних дела садржаних у члану 254. и 253. тада важећег КЗ СРЈ и члана 227. КЗ Србије. Због тога ће о овим законским обележјима организованог криминала бити речи у делу који ће разматрати различита законска одређења организованог криминала код нас.

Закон о изменама и допунама Законика о кривичном поступку одређује садржај појма организованог криминала тако што утврђује три битна услова:

- да је извршено кривично дело резултат организованог деловања више од два лица,
- да је њихов циљ вршење тешких кривичних дела ради стицања добити или моћи, и
- стицање добити или моћи.

Поред ових услова, Закон набраја и остале од којих, да би постојало кривично дело организованог криминала, морају бити испуњена још три услова. Ти услови су следећи:

- да је сваки члан криминалне организације имао унапред одређен задатак или улогу,
- да је делатност криминалне организације планирана на дуже време или неограничено,

⁴ Сходно члану 64. Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора и члана 20. Закона за спровођење Уставне повеље државне заједнице Србија и Црна Гора

- да се делатност организације заснива на примени одређених правила, интересне контроле и дисциплине чланова,
- да се делатност организације планира и врши у међународним размерама,
- да се у вршењу делатности примењује насиље или застрашивање, или да постоји спремност за њихову примену,
- да се у вршењу делатности користе привредне или пословне структуре,
- да се користи праће новца или незаконито стечена добит,
- да постоји утицај организације или њеног дела на политичку власт, медије, извршну или судску власт, или на друге друштвене или економске чиниоце⁵.

Како се из претходног може закључити Закон не даје прецизну дефиницију организованог криминала, већ поред два обавезна услова, оставља алтернативну могућност избора међу набројаним условима, с тим што за постојање организованог криминала морају постојати још најмање три, од свих предвиђених услова. Овако опширна и непрецизна дефиниција није баш најбоље решење, али у сваком је случају боља, јаснија и потпунија него она из Закона о организацији надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала која организовани криминал искључиво везује за наведене законске облике организованог криминалног деловања. Ипак, ова дефиниција може у потпуности да послужи као основа за оцену да ли постоји кривично дело организованог криминала, што је основ за примену посебних одредби Законика о кривичном поступку које се односе на поступак за кривична дела организованог криминала. Интересантно је да ова дефиниција, као обавезан услов, не узима примену насиља или застрашивања, или постојање веза и утицаја криминалне организације на државне, политичке, економске и финансијске субјекте. Ови елементи су од битног значаја за деловање организованог криминала на дужи временски период, односно за његов опстанак и даљи развој, јер му омогућавају одређену заштиту и повољније услове криминалног деловања и омогућавају елиминисање конкурентног деловања других криминалних организација. Са овим елементима дефиниција би била много потпунија и допринела би јаснијем разграничењу кривичних дела која спадају у организовани криминал од оних кривичних дела која су извршена на неки други организовани начин, при чему треба имати у виду чињеницу да се нека кривична дела могу успешно једино извршити организованим приступом. Не сме се превидети битна чињеница која је проистекла као резултат теоријског истраживања и која, на основу досадашње праксе указује да криминална организација која тежи да врши тешка кривична дела у дужем временском периоду ради богаћења и стварања профита, тешко може да опстане ако нема заштиту релевантних државних, политичких и економских фактора или ако не примењује насиље и застрашивање. То је

⁵ Ови услови за постојање организованог криминала дати су на основу дефиниције организованог криминала који је дала Европска Унија – Радна група за наркотице и организовани криминал, 1994. године и која садржи укупно једанаест услова

битно и због тога што се у поступку разјашњавања и доказивања кривичних дела организованог криминалитета морају идентификовати облици насиља и застрашивања и утврдити постојање криминалних веза са наведеним субјектима.

3. Законски облици организованог вршења кривичног дела са аспекта организованог криминалитета

Бивши савезни кривични закон односно Кривични закон државне заједнице Србија и Црна Гора садржи поједине одредбе које се односе на организоване видове криминалне делатности.

Кривично дело, договор за извршење кривичног дела одређено савезним законом - члан 253. КЗ, прописује кажњавање за лице које се са другим договори да изврши кривично дело предвиђено савезним законом за које се може изрећи пет година затвора или тежа казна, ако савезним законом за такав договор није предвиђена тежа казна.

У члану 254. истог закона садржано је кривично дело, удруживање ради вршења кривичних дела одређених савезним законом, које се састоји у организацији групе лица која има за циљ вршење кривичних дела одређених савезним законом за које се може изрећи пет година затвора или тежа казна, ако савезним законом за такво организовање није предвиђена тежа казна.

Наведени законски облици организованог криминалног деловања у виду договарања и удруживања, сходно члану 3. Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, пре његове измене и допуне, представљали су елемент организованог криминала. Према истој законској одредби и кривично дело злочиначко удруживање из члана 227. КЗ Србије, које се састоји у организовању групе или банде која има за циљ вршење кривичних дела предвиђених републичким законом за које се може изрећи казна затвора од пет година или тежа казна, такође представља организовани криминал. Између ова три кривична дела постоје извесне сличности, али и разлике, а имајући у виду одредбе Закона о изменама и допунама ЗКП-а којима се одређују услови за постојање организованог криминала, поставља се питање да ли сва три наведена кривична дела стварно и садрже све услове за постојање организованог криминала, уважавајући и претходно изнета теоријска схватања. Томе треба додати и податак да КЗ Србије такође садржи кривично дело - договор за извршење кривичног дела – чл. 226., које дело Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала није уврстио као елемент организованог криминала, иако је то урађено са истим кривичним делом из савезног кривичног закона. Разлика између ова два кривична дела, осим што се односи на договор о извршењу кривичних дела предвиђених савезним, односно републичким законом постоји и у текстуалном делу описа ових

дела. Наиме, ово кривично дело у КЗ Србије односи се на договор са другим да се изврши одређено кривично дело, док се одредба овог кривичног дела у савезном кривичном закону односи на извршење кривичног дела, без речи одређеног.

Претходно наведена кривична дела из савезног и републичког кривичног закона која представљају инкриминисање удруживања као припремне радње за извршењем одређених кривичних дела, такође имају одређених разлика. Прво, у називу самог кривичног дела, а потом и у њиховом опису, јер кривично дело удруживање ради вршења кривичних дела одређених савезним законом, састоји се у организацији групе лица која има за циљ вршење кривичних дела, док кривично дело злочиначко удруживање из републичког кривичног закона чини лице које организује групу или банду чији је циљ вршење кривичних дела предвиђених републичким законом.

Да би се могли у потпуности сагледати облици законског организованог деловања у виду договора и удруживања и њихово довођење у везу са условима за постојање организованог криминала из члана 504.а. став 3. и 4. Закона о изменама и допунама Законика о кривичном поступку и закључити да ли они у том смислу представљају и организовани криминал, потребно је нешто детаљније разјаснити и међусобно упоредити договор и удруживање у кривично-правном смислу.

У смислу наведеног кривичног дела, договор значи споразумевање, односно стварање плана за извршење одређеног кривичног дела, тј. договор са другим који подразумева споразум између најмање два лица. Договор подразумева потпуну сагласност са другим лицем, или са више њих, да се изврши кривично дело. Услов је да се договор односи на извршење одређеног кривичног дела. (Чејовић, 2002: 378)

Злочиначко удруживање подразумева делатност којом се ствара, односно организује група лица или банда као криминална организација са чврстим устројством и хијерархијским односом.

Између кривичних дела злочиначког удруживања и договора за извршење кривичног дела видна је и одређена суштинска разлика. Код договора за вршење кривичног дела услов за његово постојање је да се договор односи на извршење одређеног кривичног дела за које се може изрећи казна затвора од пет година или тежа казна. Код кривичног дела злочиначког удруживања, услов за постојање кривичног дела је да се злочиначко удруживање односи на извршење конкретно неодређеног кривичног дела, већ било ког кривичног дела за које се може изрећи наведена казна. То значи, да злочиначко удруживање не постоји само док се изврши конкретно одређено кривично дело, као што је то случај код кривичног дела договора за извршење кривичног дела, већ је оно створено, односно њему се припада да би се вршила неодређена кривична дела. То практично значи да оно има трајнији карактер од кривичног дела договора за извршење кривичног дела. (Чејовић, 2002: 379-380).

Повезујући наведене законске облике организованог вршења кривичних дела са одредбама Закона о изменама и допунама ЗКП-а које

одређују услов за постојање организованог криминала, интересантно је сагледати њихов међусобни однос са становишта оцене да ли они садрже све потребне услове да би представљали организовани криминал, без обзира што их, осим кривичног дела договора за извршење кривичног дела из КЗ Србије, елементом организованог криминала сматрао првобитни Закон о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала.

Кривична дела - договор ради извршења кривичног дела - садржана у савезном и републичком кривичном закону подразумевају договор са другим лицем ради извршења кривичних дела, што значи да је довољно да за договор постоје два лица и за извршење само једног кривичног дела. Насупрот томе, Закон о изменама и допунама ЗКП, у одговарајућим одредбама, захтева да је извршено кривично дело резултат организованог деловања више од два лица чији је циљ вршење тешких кривичних дела. Према томе, ако у договору учествују само два лица ради извршења једног кривичног дела, онда се ова кривична дела не могу сматрати облицима организованог криминала сходно наведеним одредбама ЗКП-а. То указује на очигледну колизију законских одредби Закона о изменама и допунама ЗКП-а и првобитног Закона о организацији и делатности државних органа у сузбијању организованог криминала које се односе на потребне услове, односно елементе за постојање организованог криминала.

Закон о изменама и допунама Закона о организацији и надлежности државних органа у сузбијању организованог криминала, који је у међувремену донет, тј. пре стављања у процедуру за штампање овог текста, мења првобитни прилаз у одређивању појма организованог криминала, што указује и на основаност претходно изнетог критичког осврта и на неодрживост такве дефиниције.

Према изменама и допунама наведеног Закона, организовани криминал представља вршење кривичних дела од стране организоване криминалне групе, односно друге организоване групе или њених припадника за која је предвиђена казна затвора од четири године или тежа казна. У наредном члану Закон одређује да се под организованог криминалном групом подразумева група од три или више лица, која постоји одређено време и делује споразумно у циљу вршења једног или више кривичних дела за која је предвиђена казна затвора од четири године или тежа казна, ради стицања посредно или непосредно финансијске или друге материјалне користи. Под другом организованом групом подразумева се група која није образована у циљу непосредног вршења кривичних дела, нити има тако развијену организацијску структуру, дефинисане улоге и континуитет чланства својих припадника, али је у функцији организованог криминала.

Овако дефинисање организованих криминалних група и других организованих група заснива се на одређеним садржајима ових појмова у члану 2. Конвенције уједињених нација против транснационалног организованог криминала, а предвиђена казна затвора од четири године или тежа казна уклапа се у садржај појма «тешки злочин», такође одређен поменутом Конвенцијом.

Ова дефиниција на шири начин одређује организовани криминал, јер под њим подразумева и вршење кривичних дела од стране других организованих група, која се по карактеристикама разликује од организоване криминалне организације. Када се ова дефиниција организованог криминала сагледа са аспекта деловања организоване криминалне организације онда има доста сличности са садржајем појма организованог криминала сходно одредбама Закона о изменама и допунама ЗКП. И ова дефиниција укључује групу са најмање три лица, али предвиђа и могућност постојања организованог криминала и када организована криминална група постоји у циљу вршења само једног кривичног дела, док по одредбама ЗКП циљ организованог деловања је вршење тешких кривичних дела. У сваком случају, ова супротност није одлучујућа али је чињеница да ова дефиниција оставља могућност ширег тумачења када се ради о кривичним делима организованог криминалитета.

4. Организовани криминал и саучесништво

Према одредбама савезног кривичног закона постоје четири облика саучесништва: саизвршилаштво, подстрекавање, помагање и организовање злочиначких удружења, а сходно томе са аспекта учиниоца, као саучесник се појављују саизвршиоци, подстрекачи, помагачи и организатори злочиначких удружења. Кривични закон државне заједнице Србија и Црна Гора у члану 22. одређује појам саизвршилаштва и под истим сматра «ако више лица учествовањем у радњи извршења или на други начин, заједнички учине кривично дело». Суштина овог вида саучесништва је у томе да више лица заједнички учине кривично дело, било учествовањем у самој радњи извршења одређеног кривичног дела или пак на неки други начин, односно предузимањем неке друге радње која не спада у радњу извршења. У случају саизвршилаштва када се предузима радња која не представља радњу извршења кривичног дела, већ неки други начин заједничког извршења кривичног дела, одлука о саизвршилаштву се не може заснивати на основу објективног критеријума, тј. само на основу учињене радње, већ се у одређеној мери мора применити и субјективни критеријум, што значи да се мора узети у обзир и став учиниоца према делу, односно према оствареној последици. То је од утицаја, јер у таквим случајевима није без значаја да ли учинилац поступа са извршилачком одлуком или само са вољом да помогне другом лицу у извршењу кривичног дела. (Лазаревић, 1996: 311)

Подстрекавање као вид саучесништва састоји се у умишљајном подстрекавању другог лица да учини кривично дело. То подразумева умишљајно предузимање одговарајуће радње која је подобна да утиче на друго лице да донесе одлуку да изврши неко кривично дело, или да учврсти одлуку, уколико је у дилеми да ли да изврши кривично дело. Из претходног произилази да то може бити свака радња којом се може утицати на вољу другог лица, с тим што се подстрекавање може извршити само радњом чињења и то у с њим и пис меним пу ѓм, док с е нечињењем не може

умишљајно изазвати таква одлука код другог лица. Радња подстрекавања представља навођење и састоји се у делатности једног лица која је управљена на изазивање код подстрекаваног лица одлуке да изврши одређено кривично дело. Радња навођења може да се изврши на различите начине, уз помоћ веома различитих средстава. (Чејовић, 2002: 377-378). Кривични закон не садржи одредбе којима се регулишу начини извршења подстрекавања, па сходно предње наведеном то може бити обично наговарање, однос зависности, претња, одређена молба, опклада, обећање или давање поклона, заблуда, злоупотреба овлашћења и сл.

Помагање представља такву делатност којом се умишљајно помаже другом лицу у извршењу кривичног дела. Помагач не врши нити учествује у радњи већ само доприноси њеном извршењу, јер би се у супрутном појавио у улози саизвршиоца. Кривични закон одређује да се помагањем нарочито сматра: давање савета или упутстава како да се изврши кривично дело, стављање учиниоцу на располагање средстава за извршење кривичног дела, отклањање препрека за извршење кривичних дела и др. У одређеним ситуацијама када је постојала дужност на чињење којим би се спречило извршење кривичног дела, помагање се може вршити и радњом не чињења односно пропуштања.

Организовање злочиначких удружења је посебан вид саучесништва и кривични закон предвиђа посебну кривичну одговорност и кажњивост за организатора злочиначких удружења. Наиме, законска одредба предвиђа да «ко је ради вршења кривичних дела створио или искористио организацију, банду, заверу, групу или друго удружење, кривично је одговоран за сва кривична дела која су произишла из злочиначког плана тих удружења и казниће се као да их је сам учинио, без обзира да ли је или у ком својству непосредно учествовао у извршењу појединих од тих дела. Да би постојало злочиначко удружење као вид саучесништва, потребно је присуство три основна услова:

- стварање неког удружења или искоришћавање већ формираног удружења ради вршења кривичних дела. Тако формирана удружења зову се злочиначка удружења а лице које их ствара организатор.
- постојање злочиначког плана удружења којим се планира извршење одређених кривичних дела.
- извршење једног или више кривичних дела од стране тако формираног злочиначког удружења.

Ради се о једном посебном облику подстрекавања, односно о посебном облику организовања у односу на одређени круг лица која се међусобно повезана злочиначким планом, с циљем вршења кривичних дела. У том плану и његовој реализацији, организатор злочиначког удружења има посебно значајну улогу. Случајеви кривичне одговорности организатора злочиначких удружења предвиђени су, како у општем делу кривичног законодавства, тако и у одредбама посебног дела кривичног законодавства. (Чејовић: 2002: 392)

Организациона структура злочиначког удруживања и начин повезивања чланова удружења могу да буду веома различити. Међутим,

сви се оно могу сврстати у четири основна облика који су и у теорији и у пракси познати под називом: завера или комплот, банда, кривична гомила и кривична секта. (Јовановић: 1995: 324)

Једини облик саучесништва који захтева постојање криминалне организације је организовање злочиначких удружења. Према томе, саучесништво се разликује од организованог криминалитета и њихов међусобни однос се не може посматрати уопштено, већ појединачно у односу на сваки вид саучесништва.

Законско одређење саизвршилаштва, као услов за учествовање више лица у радњи извршења кривичног дела, не спомиле и нужност постојања криминалне организације чији би циљ био вршење кривичног дела, већ подразумева најмање два лица која заједнички учине кривично дело и која не морају бити организацији повезана као група, банда или било који други облик криминалног удруживања. Извршење кривичног дела од стране више учинилаца у виду саизвршилаштва може да уследи на основу њиховог договора да заједнички учине само једно кривично дело из њима познатих мотива, без потребе стварања било каквог криминалног удруживања чији би циљ био вршење кривичних дела. Саизвршилаштво не подразумева постојање криминалне организације, а најмање трајнијег карактера, нити у сваком случају има за циљ прибављање имовинске користи, односно богаћење, што су два битна елемента односно услова за постојање организованог криминалитета. У пракси су присутни многи случајеви извршења кривичних дела од стране саизвршилаца где није било ни говора о стварању криминалне организације, нити о вршењу кривичних дела ради богаћења, већ је сваки учинилац био свестан деловања другог учесника, односно да његова радња и радња других учинилаца представља једну целину, тј. ради извршења конкретног кривичног дела. На пример, лице А је у саобраћајној несрећи усмртило лице Б. Два брата лица Б се договоре да освете свог брата, тако што ће да убију лице А. Заједнички су извршили кривично дело убиства из освете, тако што су сачекали у мраку лице А, па га један брат држао, док га је други ударао металном шипком по глави и другим деловима тела, услед чега је наступила смрт. У овом примеру ради се о саизвршилаштву, где је извршено само једно кривично дело а није било ни криминалне организације, ни њене трајности за вршење кривичног дела, ни намере било кога вида богаћења.

На основу претходног излагања може се констатовати да се не може изједначити саизвршилаштво и организовани криминалитет, јер међу њима постоје битне разлике, пошто саизвршилаштво не подразумева постојање основних услова битних за организовани криминал: Међутим, постоји могућност да се више лица која су као саизвршиоци учествовала у извршењу кривичног дела, нарочито из области имовинског криминалитета, након тога организују и наставе да врше организовано тешка кривична дела у стицању противправне имовинске користи. У таквом случају постојаће криминална организација са циљем вршења тешких кривичних дела и богаћења, па уколико испуне још три услова, од могућих осам, предвиђених

у Закону о изменама и допунама ЗКП-а, онда постоји могућност да се испуне услови нужни за постојање организованог криминала.

Подстрекавање и помагање су облици саучесништва који могу бити извршени од стране једног или заједнички од више лица. Међутим, полазећи од суштине организованог криминала, без обзира што ови видови саучесништва могу бити извршени и од стране више лица, они се ни у ком случају не могу третирати као облици организованог криминала. Умишљајно подстрекавање и помагање не може да буде основна делатност криминалне организације која тежи за богаћењем и стицањем моћи, јер се искључиво на тај начин не би могла остварити добит и профит који карактеришу организовани криминалитет. Међутим, није искључиво да се организовани криминалитет може послужити подстрекавањем и помагањем уколико је то целисходно за остваривање криминалног циља, али се ни у том случају не испољавају као облици организованог криминала, јер ти видови саучесништва постоје и без криминалне организације, само што се у овом случају извршавају од стране криминалне организације ради остваривања циља организованог криминала.

Организовање злочиначког удружења је веома интересантан облик саучесништва са аспекта упоређивања са организованим криминалом. За разлику од других облика саучесништва, код овог се подразумева стварање неког удружења или искоришћавање постојећег удружења ради вршења кривичних дела. Значи, постоји криминална организација чији је циљ вршење кривичних дела и која има план своје криминалне делатности. Та два услова организованог криминала су присутна код овог вида саучесништва, с тим што делатност криминалног удружења може бити усмерен на вршење једног или више кривичних дела и нема увек за циљ богаћење, односно кривична дела могу бити извршена из разних мотива. Уколико криминално удружење има више од два члана, врши тешка кривична дела која су обухваћена планом криминалне делатности ради стицања добити или моћи, онда се може говорити о испуњености основних услова за постојање организованог криминала. Овај вид саучесништва је најближи организованом криминалу и у зависности од структуре, и дисциплине криминалног удружења као и начина вршења кривичних дела, за претпоставити је да ће свака криминална организација са добрим устројством без тешкоћа испунити остале законске услове за постојање организованог криминала.

Према томе, организовани криминалитет не може се у свакој ситуацији сматрати као облик саучесништва у кривично-правном смислу, нити се сви облици саучесништва могу третирати као организовани криминалитет, а још мање искључивање његове везе са богаћењем и профитом или утицаја на политичку власт, друге органе власти и релевантне чиниоце, која мишљења заступају неки аутори, јер је то уосталом и у супротности са одредбама Закона о изменама и допунама ЗКП које се односе на организовани криминал.

5. Осврт на елементе организованог криминала у неким кривичним делима

Важећи Кривични закон државне заједнице Србија и Црна Гора, као и кривични закони чланица садрже поједина кривична дела која могу да буду извршена и на неки од организованих облика криминалног деловања, било у виду групе, банде, удружења, што указује на постојање организованог приступа у вршењу одређених кривичних дела. Стога је интересантно сагледати и те облике извршења кривичних дела са становишта постојања организованог криминала.

У поменутом кривичном закону, поред осталих, садржана су и кривична дела удруживање ради непријатељске делатности, које дело може извршити свако лице које ствара заверу, банду, групу или друго удружење лица ради вршења одређених кривичних дела и организовање групе и подстицање на извршење геноцида и ратних злочина, које дело може извршити свако лице које организује групу ради вршења одређених кривичних дела.

Анализирајући садржај наведених законских одредби, може се констатовати да наведени облици организованог деловања као што су банда, група и дружење, подразумевају постојање криминалне организације чији циљ је вршење кривичних дела, а чији мотив може бити и прибављање противправне имовинске користи. Поред тога поједини облици организованог вршења кривичних дела, како их закон наводи, могу да садрже и сарадњу и помоћ појединих страних држава и обавештајних служби. Уколико је криминална организација остварила сарадњу са страним државама и њиховим службама, онда се ради о интернационалном облику организоване криминалне делатности. Међутим, без обзира на тежину и степен друштвене опасности ових кривичних дела, они сами по садржају дефиниције не морају увек да испуњавају све предвиђене услове да би се могли третирали као облици организованог криминала у смислу одредаба ЗКП-а.

Кривични закон Србије у више глава предвиђа кривична дела чији квалификовани облик извршења представља организовани приступ у њиховом извршењу. У глави XVI под називом «Кривична дела против имовине» систематизована су три таква кривична дела: у члану 166. као облик тешке крађе сматра се уколико је крађа извршена од стране више лица која су се удружила ради вршења крађе, у члану 169. као тешки случај разбојништва, поред осталих сматра се ако се разбојништво учињено у саставу групе или банде и у случају 180. садржано је кривично дело изнуде које се, поред осталог, може извршити и организовано, у ком случају се кажњавају организатор и непосредни извршилац. Према томе, организовано извршење овог кривичног дела подразумева постојање криминалне организације чији је циљ вршење кривичних дела и прибављање противправне имовинске користи.

У сва три претходна случаја ради се о тешким имовинским кривичним делима која се врше у намери прибављања имовинске користи деловањем

криминалне организације која може бити различитог облика, састава и унутрашњег устројства. За испуњење услова за постојање организованог криминала у претходна три случаја веома је битно да је извршење неког од тих кривичних дела резултат организованог деловања више од два лица. То тим пре јер се та дела несумњиво врше ради стицања добити па чак и одређене моћи, па да би постојао организовани криминал потребно је испунити само још три од алтернативно понуђених у Законом о изменама и допунама ЗКП-а. Међутим, добро структурирана, хијерархијски организована, уз тачну подељеност послова и строги режим дисциплине и одговорности овакве криминалне организације настоје да успоставе везу и утицај у релевантним структурама и битним друштвеним чиниоцима.

Наведени законски облици учествовања више лица у извршењу кривичног дела нису и једини присутни у нашем кривичном законодавству, али су карактеристични са становишта њиховог довођења у везу са организованим криминалом, јер се за њихово извршење користи криминална организација у одређеном облику.

У глави кривичних дела против правосуђа, у чл. 211 садржано је кривично дело омогућавање бекства лицу лишеном слободе, где се као тежи облик сматра уколико ово дело учине више лица удружена. У глави кривичних дела против јавног реда и правног саобраћаја, у чл. 220, извршење основног дела насилничког понашања у групи, предвиђен је као тежи облик. Ова два случаја се разликују у односу на претходне и то у погледу постојања криминалне организације и циља вршења кривичних дела.

Поред претходно наведених законских облика организованог вршења кривичних дела, нека кривична дела кроз теже (квалификоване) облике извршења, садрже одређени вид организованости и то кроз организовање мреже препродаваца или посредника. То је карактеристично за кривична дела трговина златним новцем или златом – чл. 167 КЗ СРЈ и недозвољене трговине – чл. 147 КЗ Србије. Ради што потпунијег сагледавања ове проблематике потребно је истаћи и она кривична дела која у свом називу и опису предвиђају учествовање у скупини људи која заједничким деловањем изврши радњу конкретног кривичног дела, као што су кривична дела: учествовање у скупини која спречи службено лице у вршењу службене радње – чл. 215 и учествовање у скупини која изврши насиље – чл. 230 КЗ Србије.

У претходно наведеним случајевима нема криминалне организације за вршење кривичних дела у оном смислу који је карактеристичан за организовани криминалитет, па самим тим не може се говорити о било којем облику организованог криминалитета. Међутим, увек се мора имати у виду тежина и степен друштвене опасности у свим ситуацијама када више лица учествује у извршењу кривичног дела, без обзира што нису организовани у виду криминалне организације, јер, ако наставе са вршењем кривичних дела, постоји реална могућност да се удруже у криминалну организацију и прошире своју криминалну делатност и тако добију одређене форме организованог криминалитета. Због тога је од изузетног

криминалистичког значаја праћење организованих облика вршења кривичних дела, јер то, поред осталих услова, омогућава вршење процене и давање реалне прогнозе о могућим новим облицима организованог криминалног деловања и њиховог прерастања у поједине форме организованог криминалитета.

Закључак:

До сада код нас није сагледаван однос кривично-правних норми које садрже организоване облике извршења кривичних дела, с једне, и организованог криминалитета, с друге стране у циљу закључивања у којој мери законски облици организованог извршења кривичног дела представљају или могу представљати поједине облике организованог криминалитета. Да би се тај однос могао размотрити и да би се могли извући валидни закључици, нужно је било претходно дефинисати садржај појма организованог криминалитета као полазне основе за даљу компарацију садржаја наведених појмова. Без обзира на различите приступе у одређивању појма организованог криминалитета и на непостојање његове универзалне дефиниције, у овом раду је прихваћена дефиниција коју даје Закон о изменама и допунама ЗКП, што је сасвим основано и логично, па је њен садржај и послужио као основа за упоређивање са законским облицима организованог вршења кривичних дела и за закључивање о постојању организованог криминалитета или појединих његових елемената.

Не може се занемарити улога државе у организованом криминалитету, и то како са становишта успостављања криминалних веза са појединим државним органима, тако и у односу на значај државе и њене спремности да се супротстави организованом криминалу, па је стога погрешно маргинализовати улогу и значај државе са оба ова аспекта. Такође, лица која раде у појединим државним органима, управо су за организовани криминал интересантна због таквог њиховог ствојства, а не као индивидуе ван тих органа, па се не може елиминисати та чињеница нити такви појединци посматрати изоловано ван државног органа где раде. Не ради се о оптуживању државе за организовани криминал нити о заговарању објективне одговорности за кривичну делатност, већ о фактичком стању где је нужна политичка воља и активна улога државе као основног органа у борби против организованог криминалитета. Таквом схватању управо иде у прилог и актуелна ситуација у којој се наша држава преко надлежних органа максимално и одлучно укључила у борбу против организованог криминала. Планско и организовано вршење кривичних дела од стране криминалних организација за дужи временски период тешко је одрживо уколико криминална организација не примењује насиље или застрашивање, односно не ужива заштиту државе, њених органа и других релевантних чинилаца.

На основу свега претходно изнетог, стоји чињеница да ниједан од наведених законских облика организованог вршења кривичних дела не

садржи све потребне услове предвиђене ЗКП-ом који су нужни за постојање организованог криминала, односно неки од њих садрже основне услове, док неки други у свом садржају немају ни криминалну организацију нити неке друге битне елементе у смислу полазне дефиниције организованог криминала у овом раду, а у складу са одредбама ЗКП-а. Међутим, имајући у виду дефиницију појма организованог криминала у стручној и научној литератури, поједини законски облици организованог вршења кривичног дела, као што су удруживање ради вршења кривичних дела и организовање злочиначких удружења, садрже елементе организованог криминала у ширем смислу где је нужно постојање хијерархијски и структурално уређене криминалне организације чији је циљ вршење кривичних дела, богаћење и стицање моћи, мада ни они не морају у свакој ситуацији да представљају наведени облик организованог криминала.

У сваком случају, не сме се запоставити чињеница да организовани криминал тежи ка сталној експанзији да се вешто прилагођава актуелним друштвеним условима и да добро организоване криминалне организације настоје да успоставе везе са органима власти, државним и другим значајним органима и субјектима или да примењују насиље и застрашивање ради омогућавања сопственог опстанка.

Литература:

1. Albanese, J.S. (4/2000). The cauzes organized crime, *Jurnal of Contemporary Criminal Justice*, Thousand, Oaks
- 2.
3. Бошковић, М. (1998). *Организовани криминалитет – Први део*, Београд, Полицијска академија
Бошковић, М. (2000). *Криминалистика методика*, Београд, Полицијска академија
4. Heijden, T. (1998). *Proučavanje in primerjalni vidiki policijske dejavnosti u svetu*, Ljubljana, Visoka policijsko-varnosna škola
5. Чејовић, Б. (2002). *Кривично право – Општи део*, Београд, Српско удружење за кривично право
6. Игњатовић, Ђ. (1998). *Организовани криминалитет – Други део*, Београд, Полицијска академија
7. Лазаревић, Љ. ; Срзентић, Н. ; Стајић. А. (1996). *Кривично-право Југославије*, Београд, Савремена администрација
8. Јовановић, Љ. (1995). *Кривично-право – Општи део*, Београд, Полицијска академија
9. Мршевић, З. (1993). *Организовани криминал*, Београд, Институт за криминолошка и социолошка истраживања
10. Петровић, Д., (1996). *Организовање злочиначког удружења*, Београд, Српско удружење за кривично право
11. Стојановић, З. (1990). *Организоване форме криминалитета*, Београд, *Безбедност и друштвена самозаштита*
12. Vens, D., (1996). *Organized Payment Card Crime*, London

PREVENTIVNA KRIMINALISTIKA, OD IDEJE DO REALIZACIJE¹

U radu je predstavljena realizacija ideje o preventivnoj kriminalistici koju je autor izložio u svojim ranije objavljenim radovima. Autor se zalaže za zasnivanje nastavne discipline pod istim nazivom sa obrazloženjem da kriminalistička prevencija, ukoliko je uspešna, isključuje nastajanje kriminalne posledice i da je, kao takva neophodna dopuna postojećoj kriminalistici, koja se po pravilu realizuje tek po izvršenom krivičnom delu. Da bi preventivna kriminalistika bila uspešna u svojoj praktičnoj realizaciji treba da se zasniva na istraživanju kriminalnog fenomena, prognozi kriminalnog ispoljavanja, planiranju i programiranju kao i edukaciji kadrova koji će je praktično primenjivati.

Na kraju rada autor u obliku predloga izlaže program nastavnog predmeta *Preventivna kriminalistika*.

Ključne reči: preventivna kriminalistika, istraživanje kriminaliteta, edukacija kriminalista.

Kriminalistika kao veoma dinamična nauka i praksa konstantno je opterećena pojedinim problemima i nerešenim pitanjima otprilike u onoj meri u kojoj je savremeno društvo opterećeno kriminalitetom. Taj odnos opterećenosti kriminalistike i kriminaliteta je međuzavistan jer od realizacije kriminalističkih metoda i sredstava značajno zavisi i uspešnost društva na antikriminalnom planu. Jedno od najvažnijih pitanja je u kojoj meri je današnja kriminalistika ovladala prevencijom kriminaliteta u delu na koji se kriminalistika kao antikriminalna nauka i praksa odnosi. Ovo pitanje je bilo jednako aktuelno i više decenija unazad, što znači da se na njegovom rešavanju u međuvremenu nije mnogo uradilo. Kriminalistika, koja je stalno prinuđena na promene i prilagođavanja društvenim potrebama i zahtevima radi uspešnijeg suprotstavljanja kriminalitetu, nije, u ovom značajnom domenu, na najbolji način ispunila svoju ulogu.

Osnovni zadatak kriminalistike je u tome da doprinese ostvarenju značajnog cilja prema kome bi kriminalitet poprimio za društvo podnošljiv obim, odnosno stavio se pod društvenu kontrolu. Sa tog aspekta kriminalistika se mora posmatrati u sadejstvu i koordinaciji sa drugim disciplinama koje za predmet imaju kriminalitet, odnosno zaštitu društva od kriminaliteta (krivično pravo, materijalno i procesno, kriminologija, penologija, viktimologija, sudska medicina, kriminalna politika kao nauka o društvenom organizovanju na suprotstavljanju kriminalitetu). Kriminalna politika kao nauka i

¹ Ovaj rad predstavlja pokušaj elaboracije koncepcije o preventivnoj kriminalistici koju je autor već izložio u članku pod naslovom "Savremene tendencije u kriminalistici", *Jugoslovenska revija za kriminologiju i krivično pravo* br. 1/2001 i *Bezbednost* br. 4/2001, kao i u monografiji "Prevencija kriminaliteta", PA, Beograd, 2002., str. 112-120. Ovi tekstovi sadržajno čine celinu jer prate razvoj ideje o preventivnoj kriminalistici sve do koncipiranja orjencionog predloga nastavne discipline "Preventivna kriminalistika".

praktična delatnost ima dve osnovne komponente: prevenciju i represiju čije su glavne funkcije sprečavanje (prevencija) i suzbijanje (represija) kriminaliteta. Povezanost i međuzavisnost kriminalne politike i kriminalistike je nesporna naročito u onom delu koji se odnosi na prevenciju kriminaliteta. Prevencija kriminaliteta kao komponenta kriminalne politike samim tim duboko zadire u šire društvene odnose i procese pre svega one koji uzrokuju kriminalitet i druge devijantne pojave.

Među kriminalistima kao i drugima kojima je bliska kriminalna politika već odavno postoje ideje o preventivnoj kriminalistici koja bi činila neophodnu celinu sa represivnom (postdeliktnom) kriminalistikom. U ovim idejama i koncepcijama preventivna kriminalistika se često poistovećuje sa kriminalističkom prevencijom, ili pak sa onim delom postupanja policije koji se sastoji u primeni pojedinih ovlašćenja s ciljem da se spreči vršenje krivičnih dela. Nedostatak ovakvog stava je u tome što se ne može poistovećivati jedna nauka ili deo nauke sa bilo kojom praktičnom delatnošću, pogotovu ako je ta delatnost ograničena funkcijom samo jednog organa. Nauka pretpostavlja metodološki koncipiran, naučno i teorijski utemeljen sadržaj, predmet i cilj iz čega tek treba da proizađe praktična realizacija do koje se dolazi upravo preko naučnog saznanja i racionalnog organizovanja. Naučna saznanja preventivne kriminalistike treba da se odnose na istraživanje uzročnosti i manifestaciji kriminaliteta što izvire iz šire društvene osnove, a zatim se ona usmeravaju ka zasnivanju kriminalističke prognoze, kako bi se i sama praksa, odnosno prevencija planirala, programirala i realizovala na naučno i stručno osmišljen način.

Da li realno postoji preventivna kriminalistika i gde je danas i u buduću njeno mesto među kriminalističkim naukama? Izvesno je da za sada ne postoji posebno naučno i teorijski utemeljena kriminalistička nauka usmerena na sprečavanje vršenja krivičnih dela, koja ima preventivni cilj i metod i preventivni efekat u praktičnom realizovanju. Ako je sprečavanje kriminaliteta osnovna tendencija svakog društva onda bi kriminalistička prevencija trebalo da bude osnovna orijentacija u programu rada svakog kriminaliste. Naravno, da to za sada nije moguće jer je obim izvršenog kriminaliteta toliki da bi preterana prevencija i zapostavljena represija bile necelishodne kriminalno političke mere u procesu suprotstavljanja kriminalitetu. Za sada je racionalno da se obe komponente realizuju u određenoj srazmeri koja je kriminalno politički opravdana i koja je kao i kriminalitet izložena promenama.

Činjenica je međutim, da je kriminalistička nauka koncipirana i praktično programirana tako da se najvećim delom izučava i primenjuje skoro isključivo od strane policije kao postdeliktna represivna disciplina koja se eksponira po izvršenom krivičnom delu kada je kriminalna posledica već nastupila. Kriminalnu posledicu je najčešće teško ili nemoguće sanirati i otkloniti, što znači da se kriminalistička delatnost, iako nužna i neophodna suštinski javlja kao zakasnela društvena reakcija. Prevencija je međutim u odnosu na represiju uvek celishodnije rešenje, naravno ukoliko je uspešna.

Šta sve danas stoji kao prepreka kriminalistici da bi ona bila uspešnija na planu sprečavanja kriminaliteta? Zašto kriminalistika danas ne pruža one rezultate koji se od nje mogu realno očekivati s obzirom na njen razvoj, kao i razvoj nauka čije metode ona koristi?

Kada su u pitanju nedostaci preventivne kriminalistike treba imati u vidu i sve nedostatke prevencije kriminaliteta uopšte, jer se one u punoj meri odnose i na ovaj deo kriminalistike.

Skoro svi zakonski propisi koji se neposredno ili posredno odnose na ovu materiju, kriminalistiku označavaju kao postdeliktnu, odnosno represivnu disciplinu. Kriminalistika kao nauka po obimu i sadržini predstavlja mnogo šire i kreativnije područje, ali praktično ona teško izlazi iz obaveznog zakonskog okvira. S obzirom da zakonske norme koje se odnose na rad organa kriminalističke policije i delimično organa krivičnog pravosuđa, ove obavezuju na preventivno postupanje samo deklarativno i na opšti način, pokazuje se opravdanom **de lege ferenda** dogradnja zakonske regulative koja bi preventivno postupanje ovih organa učinila više obaveznim. Naravno, kada se radi o prevenciji ona bi trebala da bude obaveza i drugih subjekata u društvu, odnosno da se zasniva njihovom međusobnom koordinacijom i saradnjom.

Još uvek preovlađuju stavovi da kriminalistika kao represivna nauka o kriminalitetu treba da donosi isključivo neposredne rezultate, a ti stavovi su često kočnica u angažovanju pojedinih organa na planu prevencije. Rezultati preventivnog postupanja i tamo gde postoje nisu atraktivni, pa ni afirmativni kao kod represivnog. Preventivni efekti su vidljivi tek posle duže vremenske distance što nepovoljno utiče na njihovo vrednovanje, pri čemu i nedostatak stimulacije ide na štetu preventivnog postupanja. Samim tim rezultati represivnog postupanja se uglavnom i uzimaju kao jedino merilo uspešnosti kriminalističkih organa.

Usled nedostatka naučnih istraživanja koja bi afirmisala kriminalističku prevenciju, u praksi nisu popularne ni mere ni akcije preventivnog karaktera prema vrstama i oblicima kriminaliteta i to onim najopasnijim koji su danas dominantni. Ne postoji ni efikasna prevencija povratništva o čemu svedoči veliki broj kriminalnih recidiva. Izgovor da neodložna potreba stalnog represivnog delovanja za sada onemogućava neke obuhvatnije preventivne zahvate, nema velikog opravdanja. Kada je prevencija u pitanju ovi zahvati nisu samo stvar državnih organa već treba da čine deo koordinirane akcije društva u celini.

Treba imati u vidu da opredeljenost za preventivno suprotstavljanje kriminalitetu zavisi i od drugih faktora među kojima su i spremnost određene zemlje (društva) da pristupi uklanjanju društvenih korena i uzroka kriminaliteta, nasuprot tradicionalnoj praksi da se sukobljava sa posledicom. Iako su društvene odnosno kriminalno političke potrebe za preventivnim suprotstavljanjem kriminalitetu velike zbog naraslog obima kriminaliteta i to onog društveno najopasnijeg, još uvek smo daleko od jednog naučno osmišljenog koncepta preventivne kriminalistike koji bi u prevenciju uključio i subjekte šire društvene zajedince. Kao što je istaknuto u pitanju je nedostatak naučnih istraživanja u oblasti preventivne delatnosti što sve čini da se ne može argumentovano braniti stav o izuzetnoj potrebi prevencije kao ni angažovanja šire javnosti u ovoj značajnoj delatnosti.

Kriminalna politika u jednoj zemlji zavisi u velikoj meri i od toga kako policija i organi pravosuđa obavljaju svoje zadatke u suprotstavljanju kriminalitetu i ona će biti uspešnija ako se pod uticajem takve politike antikriminalna delatnost ovih organa usmerava i organizuje na preventivnom planu. Na to će u velikoj meri uticati i razvoj demokratskih odnosa u društvu. Kriminalna politika međutim, još uvek nije u stanju da presudnije utiče na sprečavanje kriminaliteta uprkos savremenih stremljenja za prenošenjem antikriminalne aktivnosti na nove društvene mehanizme. Kriminalitet i dalje raste, ili u najboljem slučaju stagnira pri čemu poprima sve perfidnije i nehumanije metode, a koje ne retko prati i najbrutalnije nasilje. Njegove najopasnije forme danas se uveliko vežu za organizovani kriminalitet (terorizam, korupcija, narko delikti, trgovina

ljudima, otmice i sl.), kod kojih je tamna brojka posebno izražena. Zbog postojanja dobro organizovane kriminalne mreže na širem društvenom planu. Ona je u dužem vremenskom periodu bila van efikasne društvene kontrole. Ovako moćnom kriminalnom mehanizmu koji je značajno doprineo opštoj kriminalizaciji, društvo se suprotstavljalo uglavnom parcijalno organizujući razne grupe za zaštitu i pojedine slične društvene institucije čiji je zadatak sprovođenje odbranbenog mehanizma protiv kriminaliteta i drugih društveno negativnih pojava. U pitanju su ipak bili interesi užih društvenih grupa u čemu je i bio njihov osnovni nedostatak u programiranju i realizaciji prevencije kriminaliteta. Razvoj demokratskih odnosa u društvu treba da dovede do širenja prevencije i izvan okvira užih parcijalnih interesa. U ovakvim društvenim i kriminalno-političkim okvirima moguće je uočiti mesto i trenutne mogućnosti preventivne kriminalistike.

Razvoj demokratskih odnosa u društvu kao i brojnih delatnosti pre svega informatike i komunikacija, stavljaju u drugačiji odnos organe policije i druge državne organe sa javnošću, što ovim organima u odnosu na prethodni period pruža veće mogućnosti sprečavanja i suzbijanja neželjenih pojava, a što takođe predstavlja doprinos zaživljavanju preventivne kriminalistike. Na ovaj način bi se preventivna kriminalistika značajno približila socijalnoj prevenciji kao najširem okviru sprečavanja društveno negativnih pojava. To je posebno važno kada je u pitanju etiološka komponenta i doprinos prevenciji onih društvenih sektora u čijim okvirima i nastaju uzroci kriminaliteta. Na taj način bi preventivna kriminalistika, za razliku od represivne pokrivala daleko šire kriminogeno područje odnosno izlazila bi iz okvira osnovnih funkcija državnih organa i njihove zakonom normirane delatnosti koja se odnosi na postdeliktno kriminalističko postupanje.

Šta bi trebalo i bilo moguće uraditi u cilju unapređenja preventivne kriminalističke delatnosti pa samim tim i preventivne kriminalistike, posredno i kriminalistike u celini?

Preventivna kriminalistika, kao što je naznačeno mora tražiti svoje uporište u kriminalnoj politici. Odnos kriminalne politike i kriminalistike je korelativan, jer se na osnovu određenih znanja do kojih se dolazi naučnim i stručnim kriminalističkim tretiranjem kriminalnih pojava može uticati na određenu koncepciju kriminalne politike, njene okvire i smernice. To se pre svega odnosi na: prikupljanje informacija o efektima određenih mera, istraživanja o kretanju kriminaliteta, njegovim novim oblicima i stručnim znanjima do kojih se može doći uz pomoć kriminalističkih metoda.

Kriminalna politika, s obzirom da pretstavlja mnogo širi i opštiji okvir o kriminalitetu, mora da delimično zalazi i u mnogobrojne druge odnose i procese (socijalne, ekonomske, političke, kulturne, običaje, moral, obrazovanje), a samim tim i njena sadržina predstavlja sintezu tih odnosa u delu koji se odnosi na suprotstavljanje kriminalitetu. Otuda je i korelacija odnosa preventivne kriminalistike i kriminalne politike veoma izražena, posebno zbog toga što kriminalna politika mora voditi računa o osnovnim odnosima i procesima koji nužno utiču na kriminalitet pre svega sa etiološkog aspekta. Time preventivna kriminalistika preko kriminalne politike ulazi iz uskog praktičnog u domen širih društvenih odnosa koji uslovljavaju kriminalitet.

Ako pođemo od zakonske obaveze kriminalističkog postupanja, ono se kao što je istaknuto, najvećim delom odnosi na represivno postupanje. Preventivna kriminalistička delatnost je u pravnim propisima minimalno normirana i to na uopšten način. Jedna potpunija pravna regulativa o preventivnoj delatnosti je neophodna pre svega u zakonima

o policiji, ili pak u posebnom zakonu o preventivnoj delatnosti. To bi svakako doprinelo sadržajnijem koncipiranju preventivne kriminalistike i u naučno teorisjkom, praktičnom i edukativnom smislu.

Treba međutim, imati u vidu da je područje preventivne delatnosti teže zakonski normirati zato što je danas teško predvideti sve oblike budućeg kriminalnog ispoljavanja da bi se preciznim zakonskim određenjem preventivnih mera uticalo i na uzroke kriminaliteta. Pojedini uzroci tako ostaju nedovoljno izučeni a neki od njih su, naročito u poslednje vreme van objektivnih mogućnosti društva da na njih efikasnije utiče. Danas veoma mali broj zemalja primenjuje preventivnu aktivnost na bazi predviđanja kriminaliteta koje za osnovu ima naučnu metodologiju uprkos činjenici da su za to stvoreni neki od preduslova. U ovaj domen spadalo bi i naučno promišljanje i istraživanje o prikrivenom kriminalitetu i takozvanoj »tamnoj brojci«.

Na osnovu naučnog proučavanja bilo bi moguće sačiniti određene prognoze i koncipirati određene preventivne mere s ciljem utvrđivanja opasnih tendencija kriminaliteta, a radi njegovog predupređenja. Pri tome treba imati u vidu da istraživanje kriminaliteta ma koliko bilo validno i meritorno ne drži uvek korak sa dinamičnim razvojem društvenih odnosa među kojima ima i onih destruktivnih. To ne treba da bude razlog odbacivanja istraživačkog metoda već samo delimično distanciranje u odnosu na njegove prognostičke vrednosti.

Kada je međutim, u pitanju efikasnost kriminalne politike na ovom planu, nju demantuje sve veći porast ili stagnacija kriminaliteta, kao i njegova sve obimnija »tamna brojka«. No bez obzira na to plansko i sistematsko organizovanje prevencije koja pledira da bude uspešna, treba uvek da se zasniva na istraživanju i prognozi kriminaliteta prema pojedinim vrstama i oblicima, a naročito prema organizovanom, povratničkom i nasilničkom kriminalitetu i njihovim akterima.

Proučavanje kriminaliteta u gore navedenom smislu za određeni vremenski period i uz druge neophodne elemente može da pruži značajan prognostički element kriminalnog ispoljavanja. Jedan od značajnih uslova postojanja preventivne kriminalistike kao što je istaknuto i jeste upravo njena zasnovanost na naučno-istraživačkom radu. Na istraživačkom planu međutim, nedostaje jedna šira naučna kreacija koja bi prevenciju programirala, realizovala i predstavila svrsishodnom i opravdanom. Utoliko pre postoji potreba za formiranjem naučno-istraživačkih institucija čiji bi predmet istraživanja bio: kriminalitet sa fenomenološkog, etiološkog i naravno kriminalističko preventivnog aspekta, a zatim kriminalističke mere, radnje, sredstva, postupci i metodi prevencije s ciljem njihovog izučavanja i unapređenja. Istraživanja treba da se odnose i na socio-patološka ispoljavanja koja po pravilu prethode kriminalnom ponašanju. Istraživanje socio-patoloških pojava i drugih kriminogenih faktora bi u svakom slučaju doprinelo realizovanju kriminološke i kriminalističke prevencije kao sadržaja dve međusobno zavisne i problemski usklađene celine.

Represivna kriminalistika u svojoj praktičnoj realizaciji ostavlja obilje materijala etiološkog i fenomenološkog sadržaja koji je za sada nedovoljno iskorišćen u preventivnom cilju. Reč je o brojnim informacijama do kojih dolazi policija i organi pravosuđa čije informatičke i analitičko-statističke službe mogu u znatnoj meri da osvetle pojavu sa različitih spekata, a čime i sama prevencija dobija na osnovanosti. Analitičko-informatičke službe naročito organa unutrašnjih poslova kao i organa pravosuđa obuhvataju ukupan sadržaj rada ovih organa: kriminalističku obradu, kriminalističku

kontrolu, saobraćajnu i ukupnu delikvenciju, krivični postupak, penalni postupak i dr. Kompjuterska tehnika pruža velike mogućnosti objedinjavanja sistematizovanja i klasifikovanja najvećeg broja podataka iz ove oblasti. Pomoću nje se registruju pojedini elementi velikog broja slučajeva, krivičnih dela i učinilaca. Postdeliktno kriminalističko postupanje međutim, ostaje na marginama »tamne brojke« čiji su pojedinačni kriminalni akti fenomenološki nepoznati, često nepredvidljivi pri čemu ni jedna statistika ne može da pruži ni približno preciznu sliku njihovog obima ili strukture.

Unapređenje odnosa državnih organa sa javnošću i razvoj već pomenutih demokratskih odnosa u društvu takođe je jedan od značajnih preduslova i za pokretanje i ugrađivanje naučnog rada u prevenciju kriminaliteta. Neophodna je i jedna šira edukacija javnosti o društvenoj svrsishodnosti prevencije. Saznanje o zajedničkom interesu takve saradnje predstavlja i njenu osnovnu motivaciju što podrazumeva i dalju demokratizaciju jednog takvog odnosa.

Takođe veoma veliki značaj na ovom planu mogu imati i ona inostrana preventivna iskustva koja su u skladu sa našim zahtevima i potrebama.

Rasprave o preventivnoj kriminalistici, ma koliko bile analitične i argumentovane su nedovoljne ukoliko nisu dopunjene i nekom praktičnom realizacijom. Treba imati u vidu da su brojne rasprave i deklaracije o kriminalitetu skoro uvek prevenciju stavljale na prvo mesto da bi ona u praksi završavala na poslednjem.

Na osnovu svega navedenog, edukacija kriminalističkih stručnjaka u oblasti prevencije, iako je složenija i zahteva više napora i sredstava od stručnog osposobljavanja za preduzimanje represivnih mera i akcija, pokazuje se u sadašnjoj situaciji kao svrsishodna mera. Ostručavanje na planu represije iako neophodno, nije dovoljno o čemu svedoči današnji obim i nepredvidljivost kriminaliteta, kao i potreba društva da ga drži pod efikasnijom kontrolom.

Umesto zaključka, izložićemo predlog programa nastavne discipline »Preventivna kriminalistika« za kojim nesumnjivo postoji potreba kada se radi o edukaciji kriminalističkih kadrova. Izučavanje **preventivne kriminalistike** kao posebne nastavne discipline ne čini neophodnim i posebno koncipiranje represivne kriminalistike kao posebne grane, jer ona kao takva praktično već odavno egzistira. Međutim ovakva uslovna podela kriminalistike na preventivnu i represivnu imala bi koliko teoretski toliko i edukativni smisao, jer služi temeljnom i višestranom izučavanju kriminalističkih mera, radnji metoda i postupaka.

Bez pretenzije autora da je ovaj predlog savršen i konačan, nadamo se da će on izazvati ma i minimalnu pažnju naučne i stručne javnosti, pre svega onih kojima je u profesiji i stremljenju blizak sadržajan, analitičan i kreativan odnos prema obrazovanju kriminalista.

Nastavni predmet:

PREDLOG

PREVENTIVNA KRIMINALISTIKA

Nastavni program

1. Cilj i zadatak predmeta

Preventivna kriminalistika nema tradiciju u policijskom obrazovanju uprkos činjenici da je ona u kriminalističkoj teoriji uveliko prisutna, a prevencija kriminaliteta već odavno naznačena kao »policijska funkcija budućnosti«.

Osnovni zadatak ove nastavne discipline je izučavanje, u okviru jedinstvene i sistematizovane celine, kriminalističko-preventivnih metoda i postupaka, mera i radnji radi ostručavanja studenata na osnovnim i poslediplomskim studijama, za preventivno kriminalističko postupanje i istraživački rad u oblasti kriminalističke prevencije. Kranji cilj je sprečavanje vršenja krivičnih dela, odnosno sprečavanje nastupanja kriminalne posledice.

Cilj i zadatak preventivne kriminalistike ukazuju na njenu svrsishodnost, celishodnost i humanost u odnosu na represivni postdeliktни način postupanja. Opravdanost uvođenja preventivne kriminalistike u nastavni proces upravo i jeste u činjenici što su sadašnja kriminalistička edukacija i na njoj zasnovana praksa mnogo bliže represivnom (postdeliktном) nego preventivnom postupanju, bez obzira što je uspešnije suprotstavljanje kriminalitetu moguće ostvariti samo adekvatnom i kontinuiranom koordinacijom ova dva metoda, što za sada nije slučaj.

Ovim predmetom će se značajnije popuniti praznina u kriminalističkom obrazovanju policijskih kadrova kao i drugih praktičara i istraživača koji se bave sprečavanjem i suzbijanjem kriminaliteta. U tom smislu ona bi u ovom delu obrazovanja doprinela ostvarivanju veoma značajnih zahteva i potreba društva u suprotstavljanju kriminalitetu.

Zasnivanje ove nastavne discipline je nesumnjivo u skladu i sa demokratskim i drugim promenama u društvu koje, između ostalog, imaju za cilj potpunije angažovanje društva na antikriminalnom planu, kao i humaniji odnos prema čoveku uopšte.

2. Sadržaj predmeta i nastavne jedinice

UVODNI DEO

I Prevencija kriminaliteta i kriminalistika

1. Represija i prevencija kao oblici društvenog reagovanja na kriminalitet
 - 1.1. Nužnost uskladjivanja i koordinacija prevencije i represije u suprotstavljanju kriminalitetu
2. Prevencija kriminaliteta kao komponenta savremene kriminalne politike
3. Mesto i uloga kriminalističke prevencije u suprotstavljanju kriminalitetu
4. Medjusobni odnos kriminalne politike, prevencije kriminaliteta i kriminalističke strategije
 - 4.1. Usmerenost kriminalističke strategije ka prevenciji kriminaliteta
5. Prevencija kriminaliteta u funkciji policije, krivičnog pravosudja i drugih Subjekata

6. Prevencija kriminaliteta, kriminalistička prevencija i preventivna kriminalistika-kriterijumi za razlikovanje
7. Međunarodna kriminalistička iskustva u prevenciji kriminaliteta
 - 7.1. Doprinos međunarodnih organa i institucija prevenciji kriminaliteta

OPŠTI DEO

I Preventivna kriminalistika (pojam, predmet, sadržaj, cilj i zadaci)

1. Struktura preventivne kriminalistike u odnosu na trojnu podelu (taktika, tehnika, metodika)
2. Opšta i posebna preventivna kriminalistika
 - 2.1. Preventivni elementi heurističke i silogističke kriminalistike
3. Osnovni modeli sprečavanja kriminaliteta i preventivna kriminalistika
 - 3.1. Primarna, sekundarna i tercijalna prevencija i odnos sa preventivnom kriminalistikom
4. »Kriminalistički menadžment« i »kriminalistički inženjering« kao instrumenti preventivne kriminalistike
5. Preventivna kriminalistika i druge kriminalističke i krivičnopravne nauke

II Osnovna načela preventivne kriminalistike

1. Načelo zakonitosti
 - 1.1. Deklaracija za policajce i drugi akti-preventivni značaj
2. Načelo legitimnosti
3. Načelo institucionalnosti
4. Načelo humanosti
 - 4.1. Načelo zaštite i očuvanja ljudskih prava pri obavljanju kriminalističkih delatnosti
5. Načelo koordinacije i saradnje
6. Načelo prioriteta u suprotstavljanju kriminalitetu
7. Načelo planiranja i programiranja preventivnog rada

III Osnovne pretpostavke i činioci preventivne kriminalistike

1. Zasnovanost prevencije na rezultatima naučno-istraživačkog rada
 - 1.1. Uskladenost planiranja, programiranja i preventivnog postupanja sa rezultatima naučnog istraživanja.
2. Planiranje i programiranje kriminalističkih kadrova u oblasti prevencije
 - 2.1. Profesionalna usmerenost i opredeljenost za preventivni kriminalistički rad
 - 2.2. Kriminalističko obrazovanje na planu prevencije i odgovarajući stručni, moralni i civilizacijski profil kriminalističkih kadrova
3. Etički i moralni kodeks kao osnova preventivnog kriminalističkog postupanja
4. Operativnost, kreativnost i konstruktivnost u preventivnom postupanju
5. Kriminalistička prognostika i njen preventivni značaj
 - 5.1. Prognoza kriminalnog ispoljavanja kao elemenat preventivne kriminalistike
 - 5.2. Pretkriminalna situacija i njena procena
 - 5.3. Istraživanje uzročnosti i pojavnih oblika kriminaliteta kao osnova kriminalističke prognoze

- 5.4. Kriminalističko promišljanje, analiza i zaključivanje kao osnova preventivnog postupanja
6. Viktimološka istraživanja i njihov značaj za preventivnu kriminalistiku
 - 6.1. Psihički i drugi aspekti zaštite potencijalne žrtve
7. Uloga i značaj tehničkog i tehnološkog razvoja za preventivnu kriminalistiku
 - 7.1. Kriminalistička upotreba i kriminalna zloupotreba tehničkih metoda i dostignuća
 - 7.2. Kriminalističko-bezbedonosna zaštita lica i objekata
8. Demokratske i druge promene u društvu i njihov uticaj na sadržaj i metode Preventivne kriminalistike
9. Odgovarajuća medijska podrška kao bitan uslov realizovanja preventivnih Kriminalističkih programa
10. Usmerenost preventivne kriminalistike ka socijalnoj prevenciji
 - 10.1. Izgradnja konstruktivnog odnosa kriminalističkih organa i javnosti
 - 10.2. Značaj koordinacije i saradnje državnih (kriminalističkih) organa i nosilaca društvene prevencije kriminaliteta (mesna zajednica, porodica, škola, centar za socijalni rad, organi starateljstva i dr.)

POSEBNI DEO

I Preventivna kriminalistika u praksi policije

1. Pravni osnov preventivnog postupanja policije
2. Kriminalističko-preventivni aspekti kordinacije i saradnje nacionalne policije i odgovarajućih organa i institucija međunarodne zajednice
 - 2.1. Kriminalističko-preventivna saradnja u okviru Interpola, Europola, sa pograničnim zemljama i dr.
3. Informacioni sistem OUP-a i njegov značaj za preventivnu kriminalistiku
 - 3.1. Analitička obrada podataka
 - 3.2. Analitičko-statistička istraživanja kao osnova preventivnog postupanja policije na mikro i makro području
4. Kriminalistička kontrola
 - 4.1. Lokalna (na pozorničkom i patrolnom reonu)
 - 4.2. Savezni pojačani nadzor (u okviru zemlje)
 - 4.3. Kriminalistička kontrola povratnika - izvršioca krivičnih dela i nosilaca prekršajnog i socijalno-patološkog ponašanja
 - 4.4. Konfliktne situacije, njihova kontrola i saniranje
 - 4.5. Kriminalistička kontrola kriminalnog i prestupničkog ponašanja dece i maloletnika (saradnja sa drugim subjektima)
5. Odnos kriminalističke kontrole i kriminalističke obrade
6. Indicije o planiranom ili pripremanom krivičnom delu kao osnov prevencije (prethodne indicije)
 - 6.1. Prognozne kriminalističke verzije i njihov značaj za planiranje i programiranje prevencije
7. Tajno sporazumevanje kriminalaca i taktika otkrivanja
8. Postdeliktno kriminalističko postupanje u preventivnom cilju

9. Kriminalističko preventivni značaj saradnje i koordinacije policije i organa pravosudja
 - 9.1. Pretkrivični, krivični i penalni postupak-preventivni efekti
 10. Saradnja policije sa organima uprave (carina, finansijska policija, inspeksijske službe i dr.)
 11. Saradnja policije sa nosiocima prevencije kriminaliteta u društvenoj zajednici (lokalna zajednica, porodica, škola, CSR i dr.)
 - 11.1. Saradnja policije i službi obezbeđenja u civilnom sektoru
 - 11.1.1. Kriminalističko-praktični značaj tehničkog obezbeđenja objekata (kriminogenih objekata, kriznih situacija i događaja sa povećanim rizikom)
 12. Mere i radnje preventivnog karaktera
 - 12.1. Prikupljanje obaveštenja -preventivni značaj
 - 12.2. Kriminalistička provera-preventivni aspekt
 - 12.3. Preventivni značaj informativnog razgovora-psihički i forenzični elementi iskaza
 - 12.4. Upozorenja
 - 12.5. Ograničenje kretanja na određenom području i lišavanje slobode
 - 12.6. Osmatranja
 - 12.7. Video kontrola i upotreba alarmnih uređaja
 - 12.8. Utvrđivanje istovetnosti
 13. Preventivni efekti istražnih radnji
 14. Saradnja i koordinacija policije i građana na lokalnom području (modeli: »community policing«, »nulta tolerancija«, »razbijeni prozor«, »partnerstvo policije i građana« i dr.)-partnerski odnos
- II Kriminalistička prevencija pojedinih oblika kriminaliteta**
1. Prevencija krvnih i seksualnih delikata (ubistva, lake i teške telesne povrede, silovanje, protivprirodn blud)
 2. Prevencija imovinskih delikata (korupcija, pljačka, razbojništvo, razbojnička krađa)
 3. Prevencija krivičnih dela s područja organizovanog kriminala (terorizam, sabotaze, diverzije, narkodelikti, ilegalne migracije i trgovina ljudima, delovima ljudskog tela, oružjem i dr.)
 4. Preventivno postupanje u kriznim situacijama (npr. kontrola javnih nereda, konfliktnih situacija, sprečavanje likvidacije talaca i dr.)
 5. Metode i sredstva preventivne kriminalistike u odnosu na prikriveni kriminalitet (sprečavanje »tamne brojke«)
 - 5.1. Koordinacija mera preventivne kriminalistike i mera socijalne prevencije (opšte, posebne i individualne) u sprečavanju »tamne brojke«.

Preventive criminalistics – from an idea to its realization

In this paper the author deals with the realization of preventive criminalistics idea which was presented in his previously published works. The author supports

creation of a teaching discipline with the same name stating that crime prevention, if successful, puts out of question crime consequence and that, as such, it represents an indispensable addition to the existing criminalistics which is, as a rule, carried out only after crime was committed. To make preventive criminalistics successful in practice it is necessary to be based on crime phenomena research, crime prognostic, planning and programming as well as on education of criminalists which will apply it in practice.

Finally, the author, in a form of proposal, gives the curriculum of *Preventive criminalistics* as a teaching discipline.

Key words: preventive criminalistics, crime research, education of criminalists

Dr Milenko Popovic
Centar za međunarodne studije
Univerzitet Crne Gore, Podgorica

EKONOMSKA ANALIZA KORUPCIJE

Rezime: U ovom radu se daje kratak pregled osnovnih ideja i uvida iz domena ekonomske analize korupcije. Prvo se, polazeći od osnovnih koncepata komparativne institucionalne ekonomije, izvodi definiciju korupcije. Zatim se, u drugom poglavlju, daje prikaz osnovnog Principal-Agent modela kod korupcije. Na osnovu toga, u trećem poglavlju, daje se kratak pregled industrijske organizacije korupcije. Konačno, u četvrtom poglavlju se daje analiza statičnih i dinamičkih efekata korupcije.

Ključne reči: Korupcija, Principal, Agent, Ekonomska analiza korupcije, Asimetrične informacije, Blagostanje, Rent seeking, Transakcioni troškovi.

1. PORTFOLIO SOCIALNIH INSTITUCIJA I KORUPCIJA

Četiri su osnovne grupe medija preko kojih ljudi organizuju transakcije i svoje međusobne odnose u njima. Prvi medij je *ugovor* koji se koristi u tzv tržišnim transakcijama. Drugi je *hijerarhiska struktura* koja je u stvari sinonim za firmu. Treći je *država* preko koje se donose tzv javne odluke. Konačno, četvrti medij, koji se često zaboravlja, a koji je posebno važan za razumevanje korupcije, su tzv *neformalni odnosi i neformalne strukture*. Odnos između pojedinih medija nije aditivan, oni drugim rečima nisu nezavisni već između njih postoji snažna korelacija. Kada biraju između pojedinih medija društveni subjekti nastoje da minimiziraju ne samo proizvodne troškove, koji proizilaze iz odnosa ljudi i stvari, već i transakcione troškove, koji proizilaze iz međusobnog odnosa ljudi u koje oni kroz transakcije ulaze. Dali će tako izabrana alokacija transakcija između medija biti i društveno optimalna je drugo vrlo komplikovano pitanje.¹

Postoje dva obeležja dobara i usluga koja su važna za razumevanje raspodele transakcija po pojedinim medijima. Prvo je obeležje *rivalnosti*. Rivalnim se smatraju ona dobra i usluge kod kojih njihovo korišćenje od strane jednog subjekta nužno vodi srazmernom smanjenju korišćenja tog dobra ili usluge kod drugih subjekata, dok kod nerivalnih ne dolazi do pomenutog smanjenja. Drugo je obeležje *ekskluzivnosti*. Ekskluzivna su ona dobra i usluge kod kojih je moguće isključivanje iz njihove upotrebe onih koji nisu njihovi vlasnici. Kod ne-ekskluzivnih dobara i usluga to isključivanje nije moguće, pa zato nije moguće ni uspostavljanje privatnih prava vlasništva nad njima. Ukrštanjem ova dva obeležja dolazimo do sledeće četiri vrste dobara i usluga: rivalna i ekskluzivna, rivalna i ne-ekskluzivna, nerivalna i ekskluzivna, te nerivalna i ne-ekskluzivna dobra i usluge.² Kod dobara i usluga koja su istovremeno rivalna i ekskluzivna prirodni medij transakcija je ugovor, odnosno tržište. Kod dobara i usluga koje su istovremeno nerivalne i ne-ekskluzivne prirodni medij je država. Ovde imamo posla sa čistim javnim dobrima. Kod ostale dve grupe su mogući različiti aranžmani ili njihove kombinacije. Tako je na primer TV signal (program) nerivalna usluga (stepen korišćenja programa jednog gledaoca ne zavisi od broja drugih gledaoca), ali i ekskluzivna usluga (tehnički je moguće isključiti one koji ne plaćaju korišćenje signala), pa je

¹ Detaljnije o ovim pitanjima vidi u Williamson, O. (1985).

² Detaljniji prikaz može se naći u Varian, H. R. (1992).

zato transakciju ove usluge moguće obaviti i preko tržišta (kablovska i satelitska TV) a i preko države (javna TV).

Pored gornjeg, da bi se u potpunosti razumela raspodela transakcija po medijima (posebno između tržišta i firme), treba uzeti u obzir i sledeća tri *obeležja samih transakcija*. Prvo je obeležje frekventnosti. Ako je neka konkretna transakcija vrlo frekventna, pri ostalim nepromenjenim uslovima, postojaće težnja da se ona zatvori u okviru firme. Slično je i sa drugim obeležjem, tj sa neizvesnošću: postoji sklonost da se neizvesne transakcije zatvore u okviru firme. Konačno najvažnije je obeležje stepena specifičnosti kapitala (opipljivog ili neopipljivog) involviranog u datu transakciju: ako je reč o visoko specifičnom kapitalu transakcija će definitivno biti zatvorena u okviru hijerarhiske strukture; u suprotnom ona će se obavljati na tržištu.³

Dva su osnovna oblika reciprociteta u koje ljudi stupaju kroz transakcije.⁴ Prvi je tzv *generalizirani reciprocitet*, koji dominira kod tržišnog medija, kod države i kod firme. (Novac koji dobijemo od prodaje nekog dobra možemo iskoristiti da kupimo bilo koje drugo dobro. Kod trampe ovo nije moguće.) Drugi, je *partikularni reciprocitet* koji dominira transakcijama koje obavljamo kroz neformalne odnose i strukture. Ako nekom učinimo neku uslugu kroz neformalni odnos (na primer, pomognemo kolegi na poslu da reši neki problem mada nam to nije obaveza), samo od njega možemo u budućnosti očekivati »protivuslugu« (on nama takođe može pomoći u slučajnoj situaciji u budućnosti, ili nas može hvaliti kao dobrog stručnjaka, što će nam pomoći da se dobro pozicioniramo u okviru firme).

Kroz neformalne odnose, dakle, ljudi ulaze u raznorazna očekivanja i obaveze čija neto vrednost, ako se ljudi racionalno ponašaju, mora biti pozitivna, inače ljudi nebi ulazili u te odnose. Sadašnja vrednost toka ovih neto vrednosti, tj suma diskontovanih vrednosti tog toka, predstavlja ono što nazivamo *socijalnim kapitalom*.⁵ Polazeći od mesta njegovog generiranja možemo govoriti o dve vrste socijalnog kapitala. Prvi je onaj koji nastaje u *primarnim i / ili primordijalnim odnosima*: očekivanja i obaveze prema članovima porodice, komšiluku, lokalnoj zajednici i sl. Drugi je onaj koji nastaje kao *subkultura formalnih institucija* hijerarhiske strukture, države i tržišta. Ljudi, naime, ni u formalne odnose ne ulaze bezlično, pa, imajući u vidu to kao i njihove specifične interese, oni i ovde uspostavljaju odnose partikularnog reciprociteta. Vrlo često ti odnosi partikularnog reciprociteta nisu u konfliktu sa interesima formalnih institucija u kojima obitavaju. Naprotiv oni često imaju *pozitivan uticaj* na njih: na primer, jaki neformalni odnosi roditelja i nastavnika predstavljaju osnovni preduslov za uspešno obrazovanje dece; timski rad koji je preduslov efikasnosti rada modernih korporacija moguć je samo tamo gde postoje dobri međuljudski odnosi u timu i sl. Nažalost, neformalni odnosi i socijalni kapital formiran u okviru formalnih institucija imaju vrlo često krajnje *negativan uticaj na uspešnost njihovog funkcionisanja*. Fenomeni kao što su slabljenje prava vlasništva akcionara, diskrecioni troškovi, rent seeking i korupcija samo su deo mnoštva negativnih efekata koji na ovaj način nastaju.

Korupcija je ipak najvažnija od svih njih. Preduslov da se javi korupcija je postojanje *asimetričnih informacija u tzv Principal - Agent odnosu*.⁶ *Principala* bi mogli definisati kao

³ Detaljnije u Williamson, O. (1985).

⁴ Vidi na primer Fukuyama, F. (1999).

⁵ Koncept socijalnog kapitala prvi je uveo Coleman, J. (1988). Vidi takođe Fukuyama, F. (1999), Lal, D. (1999), Putnam, R. (1993, 1995, 1996, 2001).

⁶ Detaljan uvid u problem asimetričnih informacija može se naći u Macho-Stadler, I., Perez-Castrillo, D. (1997). Vidi takođe Varian, H. R. (1992).

originalnog, autentičnog »vlasnika« nekog prava (najčešće svoinskog, ali i bilo kojeg drugog prava), dok je *Agent* onaj koji treba za potrebe Principala i u skladu sa njegovim interesima da obavi određeni zadatak. Principal vrši ovo delegiranje zadataka zato što je po definiciji Agent više stručan i bolje informisan da to uradi od njega. Na primer, menadžer (agent) za potrebe akcionara (principala) treba da na efikasan i profitabilan način upravlja korporacijom. Slično, raznorazne vladine službe (agenti) trebaju za potrebe vlade (principala) da obave na odgovarajući način određene javne poslove. Međutim, upravo zato što je Agent bolje informisan i više stručan od Principala, tj pošto postoji *asimetričnost informacija*, Agent je u stanju da ovaj zadatak obavi na način koji će mu osigurati određene lične koristi a koji će proizvesti štete po Principala.

Sada je *korupciju moguće definisati* kao *neformalni odnos* (dva ili više lica) kojim se *protiv pravno* (tj protiv interesa autentičnog »vlasnika«) stiče *lična ili grupna korist*. S obzirom da je delegiranje zadataka (kao poseban oblik specijalizacije rada) svuda prisutan fenomen, možemo govoriti o najrazličitijim vrstama korupcije. Ipak, sve ih možemo podeliti u dve velike grupe. Prvu vrstu korupcije predstavlja *privatna korupcija* koju srećemo unutar hijerarhijske strukture, te kod raznih oblika ugovaranja. Druga vrsta se odnosi na *državnu korupciju*. Istraživanja državne korupcije su, zbog njene raširenosti i važnosti, ipak dominantna, pa ćemo se i mi ovde njome baviti. Mogli bi je preciznije definisati kao *prodaju državnih »dobara« od strane službenika radi sticanja lične koristi*. Ovde treba napomenuti da tražnja za ovim državnim »dobraima« nije generirana zato što ona sama po sebi imaju neku korist, već zato što privatnim agentima omogućavaju da obavljaju aktivnost koju u protivnom nebi mogli obavljati: Licence, Dozvole, Pasoši, Vize su potrebni za zakonito obavljanje određenih aktivnosti. Državni službenici imaju često *snažnu diskreciju u odlučivanju* kod dodele ovih dobara što im omogućava da ih prodaju, tj da uzimaju mito radi sticanja lične koristi.⁷

2. BAZIČNI PRINCIPAL-AGENT MODEL KOD KORUPCIJE

2. 1. Radi jednostavnije prezentacije problema poći ćemo, prvo, od donekle pojednostavljenog slučaja, da bi se docnije oslobodili pojedinih restriktivnih pretpostavki i opisali kompleksnije situacije.⁸ Naš početni model se zasniva na sledećim pretpostavkama. Prvo, pretpostavićemo da se radi o dozvoli za uvoz koju izdaje vlada, te da se radi *samo o jednoj dozvoli* koju treba obezbediti da bi se uvezla željena roba. Ne postoji ograničenje u pogledu broja dozvola koje se mogu izdati. Drugim rečima svaki zainteresovani akter ima pravo na dozvolu.

Drugo, postoji *funkcija tražnje za tom dozvolom* koja je derivirana iz proizvodne funkcije preduzeća i / ili potrošne funkcije domaćinstva, a koja ima opadajući oblik kako je to prikazano na slici 1. Prava $T(P = T(Q))$ na ovoj slici predstavlja funkciju tražnje za uvoznom dozvolom. Na apcisi je dat broj dozvola za uvoz ili, što je isto, broj podnosilaca zahteva za uvoznom dozvolom (Q), dok je na ordinati data cena dozvole i vrednost koju su podnosioci zahteva spremni da plate za dozvolu (P). Kao i obično tražnja je određena maksimalnom količinom novca koji su firme i / ili domaćinstva spremni da plate za tu dozvolu. Pod pretpostavkom da je za obavljanje date aktivnosti potrebna samo jedna dozvola, možemo reći da je *u slučaju firme* maksimalna spremnost da se plati za dozvolu jednaka *proizvođačevom višku*, tj razlici između prihoda firme i ukupnih troškova u koje ubrajamo i troškove kapitala računate polazeći od zahtevane stope prinosa. Kod *potrošača* je spremnost

⁷ Prethodno razmatranje bazirano je na Shleifer, A., Vishny, R. W. (1993).

⁸ Ovaj deo izlaganja baziran je uglavnom na radovima Backer, G. Stigler (1974), Banfield (1975), Rose-Ackerman (1975), Klitgaard (1988), a posebno na poznatom članku Shleifer, A., Vishny, R. W. (1993).

da se plati jednaka *potrošačevom višku* koji po osnovu dozvole potrošač može realizovati. U daljoj analizi ćemo pretpostaviti da se radi samo o dozvoli koju traže firme. Različite firme će imati različitu vrednost proizvođačevog viška pa rime i različitu spremnost da plate dozvolu, čime se i objašnjava opadajući oblik funkcije tražnje: firme sa većim potrošačevim viškom će biti spremne da plate više nego one sa manjim viškom; njihova tražnja za dozvolama je locirana na samom početku funkcije tražnje, tj tamo gde je tražnja za dozvolama više vrednovana.

Treće, dozvolu u ime vlade *izdaje službenik koji je u mogućnosti da ograniči količinu* prodatih dozvola, tj. da *utiče na ponudu* dozvola. Iako, kao što smo rekli, ne postoji formalno ograničenje u pogledu broja dozvola koje se mogu izdati, vladin službenik ima diskrecionu mogućnost da ograniči broj dozvola bilo putem odlaganja izdavanja dozvole ili putem zahtevanja dodatnih dokumenata kao preduslova za izdavanje dozvola. Ovo diskreciono pravo omogućava *službeniku da stekne prihod od mita* koji mu plaćaju preduzeća kako bi »što pre i bez preteranih formalnosti« dobili dozvolu. Službenik se, dakle, nalazi u svojevrsnoj ulozi monopoliste koji maksimizira prihod od mita kod izdavanja dozvola.

Četvrto, pretpostavlja se da je vladin službenik u stanju da se ponaša na opisani način jer *nema rizika da bude otkriven i kažnjen za ovu protiv zakonitu aktivnost*. Ova se pretpostavka može donekle objasniti činjenicom da službenik najčešće mito deli sa svojim šefom koji mu za uzvrat obezbeđuje zaštitu, te činjenicom da je, kada je o korupciji reč, pritisak javnosti vrlo slab (zbog asimetrične raspodele informacija između građana, kao konačnog principala, i vladinih službenika, kao agenata, te zbog *free riding* ponašanja građana). Ova pretpostavka je dosta rigidna pa ćemo je se u kasnijoj analizi osloboditi.

Peto, polazimo od pretpostavke da *ne postoji mogućnost diskriminacije cena*: službenik nije u mogućnosti da naplaćuje različite cene različitim podnosiocima zahteva za dozvole polazeći od njihove različite spremnosti da plate, tj različitog proizvođačevog viška. Ova je pretpostavka takođe vrlo rigidna: tajnost, koja je osnovno obeležje korupcije, predstavlja idealan ambijent za diskriminaciju cena. Ipak, koliko god rigidna ova pretpostavka ne može znatno narušiti osnovne zaključke analiza. Uz to, i ovu je pretpostavku lako ukloniti.

Šesto, zvanična cena dozvole je p i nju uspostavlja država. Za službenika je cena »proizvodnje« dozvole ravna nuli pošto dozvolu »proizvodi« država. Postavlja se pitanje šta je onda ovde *marginalni trošak dozvole za službenika*. Razmotrićemo, za početak, dva slučaja: slučaj korupcije bez krađe i slučaj korupcije sa krađom.

2. 2. U prvom slučaju, nema krađe novca stečenog prodajom dozvola: službenik vraća državi zvaničnu cenu dozvole (p) za svaku izdatu dozvolu, pa ova vrednost i predstavlja *marginalni* (u ovom slučaju, i prosečni) *trošak dozvole za službenika (MC)*. Naime, kada službenik proda dozvolu po faktičkoj ceni p' , koja je jednaka zbiru zvanične cene (p) i mita (m), on zadržava za sebe mito (m) a državi vraća zvaničnu cenu dozvole (p) za svaku izdatu dozvolu. Očito, p je njegov marginalni trošak za izdatu dozvolu. Ovaj je slučaj predstavljen na našoj slici 1. Zahvaljujući tome što je monopolista, službenik je u stanju da odredi broj ukupno izdatih dozvola i faktičku cenu dozvola na način da maksimizira svoj ukupan prihod od mita. Može se formalno pokazati, a i intuitivno je jasno, da se taj maksimum ukupnog mita postiže tamo gde je marginalni trošak dozvole (MC , tj u ovom slučaju p) jednak marginalnom prihodu od dozvola.⁹ Marginalni prihod je na slici 1. označen sa pravom MR i predstavlja dodatni prihod

⁹ $\text{Max } [Q P - Q p]$
 $[(dP/dQ) Q + P] - p = 0$

koji se ostvaruje prodajom svake sledeće dozvole. On, logično je, mora biti manji od prosečnog prihoda, u ovom slučaju P , upravo zbog opadajućeg karaktera funkcije tražnje. Sve dok je dodatni (marginalni) prihod od prodate dozvole veći od marginalnog troška isplati se povećavati broj prodatih dozvola (zona OG na slici 1.); kada se marginalni prihod izjednači sa marginalnim troškom treba zaustaviti dalju prodaju dozvola (tačka G na slici 1.); u protivnom, ući će se u zonu u kojoj su marginalni troškovi manji od marginalnih prihoda (sve tačke desno od tačke G), što će voditi padu ukupnog prihoda od mita. U našem slučaju na slici 1., očito je, vladin službenik će prodati G dozvola po prosečnoj ceni p' . Ukupan prihod ($p'Q$) se može predstaviti kao površina $p'DG0$, u terminima prosečnih veličina, ili kao površina $CFG0$, u terminima graničnih veličina. Ovaj prihod se raspoređuje na prihod državnog trezora (površina $OGFp$) i na prihod službenika koji on u vidu ukupnog mita zadržava za sebe (površina $pFDp'$).

U slučaju korupcije sa krađom, koja je takođe predstavljena na slici 1., službenik ne vraća državi ništa. On zadržava sve za sebe, pa je u ovom slučaju *marginalni trošak dozvole za službenika* ravan nuli. Pošto je u monopolskoj poziciji agent (službenik) je u poziciji da maksimizira prihod od mita sličnim postupkom kao i u prethodnom slučaju. Marginalni prihod se sad izjednačava sa marginalnim troškom u tački A . Sledstveno, on sada može prodati veći broj dozvola (A) po ceni (m) koja je sada niža ne samo od cene u slučaju korupcije bez krađe (p'), već i od zvanične cene (p). Ceo prihod iz ove operacije, površina $OAJm$ na slici 1., sada predstavlja mito. Očito i druga strana, uvoznik ima koristi od ovog posla jer je faktička cena koju plaća manja od zvanične. Ako nebi bilo tako on se nebi upuštao u ovu kriminogenu radnju. Jedino državni trezor ovde ne dobija ništa. Kada je već reč o uvozu treba reći da je korupcija sa krađom mnogo verovatnija kod izbegavanja plaćanja carina nego kod izbegavanja plaćanja dozvola zbog proste činjenice da su zvanične carine daleko veće od zvaničnih troškova plaćanja dozvola. Takođe, što su carine veće to će, ceteris paribus, i sklonost ka njihovom izbegavanju, tj ka krađi biti veća.

2. 3. Sada se možemo lako osloboditi *restrikcije vezane za mogućnost otkrivanja i kazne za mito*.¹⁰ Analiza se u biti ne menja mnogo: (1) Ako su verovatnoca otkrivanja i veličina kazne nezavisne od visine mita i broja ljudi koji plaćaju mito, tada će se marginalni trošak za službenika povećati za fiksni iznos a ravnoteža će se uspostavljati na sličan način kao u prethodnim slučajevima. (2) Ako verovatnoca otkrivanja i kazna rastu sa nivoom mita, tada će službenik smanjiti relativan nivo mita, ali će povećati broj dozvola (mušterija) na način da maksimizira prihod od mita. (3) Ako verovatnoca otkrivanja i kazna rastu sa brojem prodatih dozvola, tada će službenik smanjiti broj izdatih dozvola ali će povećati nivo mita, opet, na način da maksimizira nivo prihoda od mita. Ovde, očito, imamo posla sa svojevrsnim *trade off* efektom između očekivanih *tokova koristi i kazni* vezanih za korupciju.

2. 4. Ono što garantuje da će se ponašanje službenika odvijati na opisani način i ono što garantuje da će se korupcija širiti je, zapravo, konkurenciji između službenika, te konkurenciji između njihovih »mušterija«. ¹¹ Kada je reč o (1) *konkurenciji između službenika* može se reći da službenici dobijaju posao kroz svojevrsnu neformalnu aukciju: oni koji svojim nadređenim daju više učešća u mitu dobijaju posao, a da bi to uradili moraju i naplatiti

$$[(dP/dQ) Q + P] = p$$

Pošto je u ovom slučaju marginalni prihod $MR = [(dP/dQ) Q + P]$ a $MC = p$, to sledi da mora biti $MR = MC$

¹⁰ Vidi detaljnije u Shleifer, A., Vishny, R. W. (1993).

¹¹ Preuzeto od Shleifer, A., Vishny, R. W. (1993).

više mita; oni koji ne uzimaju mito ne mogu ni podmititi svoje nadređene pa ne mogu ni dobiti posao. Konkurencija između agenata (službenika), dakle, isključuje poštene a podstiče one koji uzimaju mito. Ona, drugim rečima, *garantuje maksimizaciju prihoda od mita* na način opisan u gornjim slikama. Kada je reč o (2) *konkurenciji između »mušterija« tj kupaca dozvola* možemo reći da ona deluje na sličan način pogotovu u slučaju *korupcije sa krađom*. Krađa, naime, omogućava da se usluga države dobije jeftinije nego u slučaju poštovanja zakona. Ako »mušterija« A poštuje zakon on će skuplje platiti uslugu od »mušterije« B koji ne poštuje zakon, već koristi korupciju sa krađom da bi dobio jeftiniju uslugu države. Zato će klijent A biti manje konkurentan od klijenta B na svom tržištu a može čak ispasti sa tržišta. Dakle, da bi izdržao konkurentsku borbu i A (kao i svi ostali) mora prihvatiti korupciju sa krađom. Pored toga, verovatnoća otkrivanja i kažnjavanja je ovde manja jer kupac usluga nema interesa da obavesti državne organe o korupciji pošto i sam učestvuje u ovoj kriminogenoj radnji. Dakle, konkurencija između kupaca državnih usluga garantuje širenje korupcije koja maksimizira ukupnu vrednost mita. U slučaju *korupcije bez krađe* postoji nešto manja mogućnost širenja korupcije nego u prethodnom slučaju jer, s jedne strane, nema obaranja cena ispod zvaničnih, a s druge strane, postoji i veća mogućnost prijavljivanja mita od strane kupaca dozvola, pa time i veća mogućnost otkrivanja i kažnjavanja.

3. INDUSTRIJSKA ORGANIZACIJA KORUPCIJE

3. 1. U prethodno datom prostom modelu kritične pretpostavke su: postojanje samo jedne dozvole, i postojanje samo jednog agenta / službenika zaduženog za njihovo izdavanje. U stvarnosti, međutim, imamo situaciju da kupac često treba da izvadi više dozvola da bi obavio jedan te isti posao. Kod uvoza, na primer, treba pored dozvole za uvoz dobiti i čitav niz drugih saglasnosti i potvrda, kao što su recimo one vezane za zadovoljavanje određenih zdravstvenih i tehničkih standarda. Slično je i kod izdavanja građevinskih dozvola i sl. Imamo, dakle, situaciju koju karakteriše postojanje *mnoštva komplementarnih dobara* (dozvola). U tim uslovima pitanje *tržišne strukture* postaje odlučujuće: različite državne agencije / službe koje izdaju te dozvole mogu biti nezavisne, mogu konkurisati jedne drugima a mogu biti i u dosluhu, tj mogu formirati ono što se u ekonomskoj analizi naziva kartel.¹²

(A) *Prva tržišna struktura koju možemo zamisliti u slučaju mnoštva dozvola je monopolistička struktura* kakvu imamo i u bazičnom modelu sa jednom dozvolom. Uvek se zna *ko treba* da bude podmićen i *koliko* za dobijanje *čitavog seta dozvola*. Mito se nakon toga *deli između različitih učesnika* (službenika / agencija / službi). Pri tom, postoji njihova *saglasnost da ne traže dalje nadoknade / mito* za razne dozvole. Kupac, kada je jednom platio set dozvola, može računati da je postao njihov vlasnik i da neće ponovo biti izložen ucenama. Ovo je prilično realistična pretpostavka u slučaju *monarhija, totalitarnih režimima*, ili u regionima pod *dominacijom mafije*. U bivšem sovjetskom savezu je, na primer, mito distribuirano i kanalisano kroz partiske kanale; svaka devijacija je bila kažnjavana od strane partiske birokratije, što je i održavalo i činilo mogućom monopolsku strukturu.

U ovom slučaju, monopolistička struktura uspostavlja kumulativnu cenu sa mitom za, recimo, dve dozvole p'_1 i p'_2 ; Količina izdatih dozvola je Q_1 i Q_2 ; Oficijelna cena dozvola, koja je za monopolistu marginalni trošak, je $p_1 = MC_1$ i $p_2 = MC_2$, tako da je visina mita jednaka $m_1 = p'_1 - MC_1$ i $m_2 = p'_2 - MC_2$. Ukupan mito je, naravno, jednak sumi $m_1 + m_2$. Zajednička

¹² Ovaj deo analize tržišne strukture korupcije zasnovan je na radu Shleifer, A., Vishny, R. W. (1993). Vidi takođe studiju Antonić, D...i dr (2001).

monopolistička agencija uspostavlja p'_1 na nivou koji garantuje $MR_1 + MR_2 (dQ_2 / dQ_1) = MC_1$, pri čemu MR_1 i MR_2 predstavljaju marginalne prihode od prodaje različitih dozvola. Ako su dozvole za isti projekat / posao komplementarne tada je $(dQ_2 / dQ_1) > 0$ pa u optimumu mora biti $MR_1 < MC_1$. Drugim rečima monopolistička agencija drži nivo mita za dozvolu 1 na nižem nivou (nego u slučaju samo jedne dozvole) kako bi povećala tražnju za dozvolom 2 i time povećala profit od mita od prodaje dozvole 2. Isto važi i u slučaju dozvole 2.¹³

(B) Alternativa je situacija u kojoj svaka agencija i služba deluje nezavisno: svaka od njih izdaje pojedinačne komplementarne dozvole u ubira mito nezavisno od drugih agencija. Primere ovakve tržišne strukture korupcije nalazimo u postkomunističkoj Rusiji, u nekim afričkim zemljama, Indiji i sl. Svaka nezavisna agencija uzima output druge agencije kao dat, što formalno znači da je $(dQ_2 / dQ_1) = 0$. Konačno, kao rezultat dobijamo stanje u kojem mora biti $MR_1 = MC_1$, odnosno $MR_2 = MC_2$. Dakle, ovde je mito po jedinici pojedinih dozvola veći a nivo dozvola i nivo privredne aktivnosti manji nego u prethodnom slučaju. Takođe, zbog manjeg broja izdatih dozvola njihov pojedinačni nivo ukupnog prihoda od mita je manji. Njihov kombinovani nivo ukupnog mita je takođe manji. Ukratko, konkurencija ne daje optimalan rezultat po njih same.

Ako sada dozvolimo da postoji i slobodan ulaz (free entry) u kreiranju zahteva i dozvola dobijamo još goru situaciju. Ovo se posebno može desiti u svim onim situacijama u kojima nove državne agencije / službe imaju mogućnost da kreiraju zakone i regulative koje ih stavljaju u poziciju da izdaju, pa time i prodaju, nove dozvole što im omogućava da ubiraju dodatno mito. Ponekad i postojeće agencije mogu povećati broj zahteva koje treba ispuniti. Teoriski u ovim situacijama kada je ulaz potpuno slobodan mito može rasti do beskonačnosti, što vodi padu prodaje dozvola na nulu, pa time i padu ukupnog mita na nulu, ali nažalost uz totalnu blokadu date privredne aktivnosti

(C) Konačno može se zamisliti i tržišna struktura koju karakteriše to da svaka pojedinačna dozvola može biti prodavana od dve ili više agencija. Ovde imamo slobodan ulaz (free entry), tj konkurenciju kod izdavanju postojećeg seta dozvola. Kada je reč o ovoj tržišnoj strukturi, možemo zamisliti tri tipska slučaja.

(1) Prvo možemo zamisliti slučaj konkurencije kod jednog dobra / dozvole. Ovaj slučaj se, na primer, javlja kod izdavanja pasoša i vozačkih dozvola u SAD, Kandi i neim drugim zemljama. U ovoj situaciji nema mogućnosti dosluha između različitih agencija. Samim tim nema ni mogućnosti za mito: podnosilac zahteva za dozvolu ima mogućnost da ode u onu agenciju u kojoj je mito najniže; konkurencija između agencija za mito vodiće, međutim, padu mita na nulu.

(2) Drugi je slučaj konkurencije kod izdavanja više komplementarnih dozvola. Ovde se za izdavanje svake komplementarne dozvole može javiti više konkurenata. Na primer, svaku pojedinačnu komplementarnu izvoznou ili građevinsku dozvolu može izdavati više

¹³ Formalno se ovo može predstaviti kao

$$\begin{aligned} & \text{Max } [(P_1 Q_1 + P_2 Q_2) - (Q_1 MC_1 + Q_2 MC_2)] \\ & [(dP_1 / dQ_1) Q_1 + P_1] + [(dP_2 / dQ_2) (dQ_2 / dQ_1) Q_2 + (dQ_2 / dQ_1) P_2] - MC_1 = 0 \\ & [(dP_2 / dQ_2) Q_2 + P_2] + [(dP_1 / dQ_1) (dQ_1 / dQ_1) Q_1 + (dQ_1 / dQ_2) P_1] - MC_2 = 0 \\ & [(dP_1 / dQ_1) Q_1 + P_1] + (dQ_2 / dQ_1) [(dP_2 / dQ_2) Q_2 + P_2] - MC_1 = 0 \\ & [(dP_2 / dQ_2) Q_2 + P_2] + (dQ_1 / dQ_2) [(dP_1 / dQ_1) Q_1 + P_1] - MC_2 = 0 \\ & MR_1 + MR_2 (dQ_2 / dQ_1) = MC_1 \\ & MR_2 + MR_1 (dQ_1 / dQ_2) = MC_2 \end{aligned}$$

konkurentnih agenata. I ovde će konkurencija oboriti mito na nulu (Bertrandova konkurencija). Razlozi su isti kao i prethodnom slučaju.

(3) Konačno, postoji mogućnost da se sve *komplementarne dozvole mogu skupa izdavati od različitih konkurentskih agencija*. I u ovoj situaciji dobijamo isto rešenje kao i u prethodna dva slučaja: konkurencija agencija i službi vodi padu mita na nulu. Pri tom treba napomenuti da u sva tri slučaja nije bitan broj agenata koji su u igri (mogu biti i samo dva) ako je obezbeđena (a) *sloboda ulaza drugih agenata* i ako su (b) *troškovi izlaza iz biznisa ravni nuli* (nema *sink* trokova, nema specifičnosti tehnologije).

U sledećem diagramu dajemo rekapitulaciju gore pobrojanih tržišnih struktura, polazeći od njihovih osnovnih obeležja (broj dozvola i broj agenata koji ih izdaju).

Broj dozvola Broj agenata	<i>Jedna</i>	<i>Mnoštvo komplementarnih dozvola</i>
<i>Jedan za sve dozvole</i>		(A)
<i>Jedan za pojedinačne dozvole</i>	Poglavlje 2.	(B)
<i>Više za sve dozvole</i>		(C3)
<i>Više za pojedinačne dozvole</i>	(C1)	(C2)

Upoređujući ih možemo izneti sledeće važne konstatacije: Prvo, *nivo mita* po jedinici je najveći u (B), osrednji u (A) a najviši u (C). Drugo, *ukupna vrednost mita* je najveća u (A), potom sledi (B), a najniža je u (C). U prvom slučaju (A) agenti koji izdaju dozvole su u dosluhu pa mogu maksimizirati ukupan mito, dok u drugom slučaju (B) taj dosluh ne postoji.

Takođe, na osnovu prethodnih razmatranja dolazimo do sledeća dva važna zaključka relevantna za borbu protiv korupcije. Prvo, da bi smanjili *korupciju bez krađe* moramo stvoriti *kompetitivan ambijent* u izdavanju dozvola. Drugo, pošto stvaranje tog kompetitivnog ambijenta vodi povećanju sklonosti ka *korupciji sa krađom*, da bi prethodna politika bila uspešna, treba obezbediti jak *monitoring korupcije* sa krađom.

3. 2. Postavlja se pitanje *šta je to što određuje industrisku strukturu korupcije u nekoj zemlji ili delatnosti*. Od čega zavisi dali će biti uspostavljena (A), (B) ili (C) tržišna struktura? Kada je dosluh moguć a kada ne? Kada je monopolska maksimizacija mita moguća a kada ne? Polazeći od saznanja industriske organizacije možemo reći da odgovor na ova pitanja zavisi od dve stvari. Prvo, to zavisi od *mogućnosti da pojedinačni akteri kartela (agenti) povećaju neopaženo mito iznad dogovorenog nivoa*: ako je ta mogućnost mala biće velika mogućnost za uspostavljanje monopolske strukture (A). To će pak zavisiti od mogućnosti vladinih organizatora korupcije da organizuje *uspešan monitoring* pojedinih agenata (KGB je, na primer, u bivšem Sovjetskom Savezu bio u stanju da vrlo uspešno organizuje ovaj monitoring), od *veličine upravljačke elite* (mala upravljačka elita lakše organizuje monitoring dosluha), te od preovladajuće *socijalne strukture* u datoj zajednici (patrimonijalne i klanovske strukture, kao i etnički fragmentirane strukture, na primer, pogoduju dosluhu). Drugo, to zavisi od *sposobnosti kartela da kazni prekršioce dogovora*: tamo gde se lako može organizovati kažnjavanje za kršenje dogovora lakše je uspostaviti monopolsku strukturu (A). Smatra se, na primer, da je tamo gde imamo posla sa velikim rentama iz korupcije lakše moguće uspostaviti uspešno kažnjavanje.

3. 3. Na osnovu prethodnih analiza bi se moglo zaključiti, a iz docnije analize uticaja korupcije na blagostanje to će postati još vidljivije, da je uticaj korupcije na ponašanje

privrednih subjekata i na privrednu ravnotežu slično uticaju poreza. Postoji, ipak, jedna bitna razlika između poreza i korupcije: *korupcija je ilegalna aktivnost i mora se držati u tajnosti*. Tajnost korupcije je njeno krucijalno obeležje: nastojanje da se održi u tajnosti i izbegne kazna doprinosi da korupcija proizvodi daleko veće deformacije i poremećaje nego što to, s jedne strane, čine porezi i nego što je to, s druge strane, prikazano u prethodnim paragrafima. Postoje dva razloga kojima se to objašnjava.

Prvo, čuvanje tajnosti i izbegavanje kazne involvira *enormne transakcione troškove implicitnog ugovora o korupciji*. Svaka aktivnost, naravno, implicira određene transakcione troškove; oni se obično dele na *ex ante* troškove ugovaranja (skupljanje informacija, pregovaranje, dizajniranje uslova i obezbeđenja ugovora, potpisivanje ugovora i sl) i *ex post* troškove realizacije ugovora (monitoring realizacije ugovora, pregovori u slučaju izmene uslova, sudski sporovi u slučaju neispunjenja ugovora i sl).¹⁴ Problem je, međutim, u tome što su transakcioni troškovi ugovora o korupciji daleko veći nego kod ostalih oblika ugovaranja upravo zbog njihove tajnosti. To važi i za *ex ante* i za *ex post* transakcione troškove ugovora o korupciji. Kada je o prvima reč to je sasvim očigledno: nije moguće ići okolo i tražiti otvoreno partnera za protivzakonite i kažnjive poslove. Isto važi i za *ex post* troškove ugovora o korupciji: ne postoji mogućnost obraćanja sudu ili bilo kojoj drugoj instituciji u slučaju da dođe do neispunjenja ove vrste ugovora, već se moraju razviti drugi aranžmani za te svrhe. Može se šta više reći da visok nivo transakcionih troškova ugovora o korupciji (u daljem tekstu TTK) može presudno uticati na substituciju ugovora o korupciji sa neformalnom strukturom korupcije (mafija, organizovani kriminal) kao alternativnim institucionalnim aranžmanom u svim onim uslovima kada taj alternativni aranžman involvira manje troškove upravljanja sistemom korupcije.

Drugo, *transakcioni troškovi korupcije (TTK) su različiti kod različitih aktivnosti*, pa zato akteri korupcije, u cilju *minimiziranja TTK*, nastoje da smanje nivo *TTK intenzivnih* aktivnosti i da povećaju nivo *TTK ekstenzivnih* aktivnosti. Postoji sklonost da se TTK intenzivne aktivnosti *supstituišu* TTK ekstenzivnim aktivnostima. To se može postići, na primer: zabranom uvoza nekih proizvoda kod kojih je korupcija »skupa« (u smislu transakcionih troškova) i dozvoljavanjem uvoza drugih »jeftinijih« proizvoda, zabranom ulaza novih firmi kako bi se postojeći monopolist mogao lakše kontrolisati u izvršavanju obaveza iz korupcije i tako dalje. Da bi se ovo osiguralo pristupa se posebnom obliku preduzimaštva poznatom kao *rent seeking* aktivnost (lobiranje, podmićivanje, propaganda i sl). Sve to involvira određene troškove, tačnije investicije, koje možemo nazvati *rent seeking investicijama (RSI)*. Ovde, očito, akteri korupcije imaju mogućnost svojevrsnog *trade off*-a između *rent seeking* investicija i tokova koristi nastalih po osnovu smanjenja transakcionih troškova.

Ovakvo ponašanje vodi stvaranju institucionalnih uslova u kojima *dislokacija resursa* dostiže ogromne razmere. Nekoliko primera ove vrste *rent seekinga* i njima uzrokovane dislokacije resursa postali su nezaobilazan štivo u udžbenicima industrijske organizacije. Prvi slučaj se odnosi na sklonost državnih službi / agencija da, kod javnih nabavki, kupuju opremu i tehnologiju koja je, s jedne strane, *naprednija i skuplja* nego što je najčešće potrebno, posebno manje razvijenim zemljama, te koja je, s druge strane, *krajnje specifična*, tj unikatna a time često i neadekvatna za prilike u manje razvijenim zemljama. Razlozi ovakvom ponašanju su očiti: prvo, kada se kupuje skuplja tehnologija (*overinvoicing* fenomen) može se lakše, sa manjim TTK, realizovati mito; drugo, kada se kupuje krajnje specifična tehnologija

¹⁴ Za detaljniji prikaz transakcionih troškova pogledati rad Williamson, O. (1985).

smanjuje se, ili se čak eliminiše, broj konkurenata u slučaju tendera o javnoj nabavci, što korupciju čini lakšom. Efekti na dislokaciju resursa su enormni: troši se mnogo sredstava a dobija se manje adekvatna tehnologija.

Drugo, uočena je *sklonost da se više ulaže u skupe infrastrukturne objekte nego u obrazovanje i zdravlje nacije*. Razlog je, kao i u prethodnom slučaju, nastojanje da se minimiziraju TTK. Time se vrši značajna dislokacija resursa jer su ulaganja u obrazovanje i zdravlje najčešće profitabilnija od ulaganja u skupe infrastrukturne objekte. Poznato je, naime, da su društvene interne stope prinosa na ulaganja u zdravlje i obrazovanje među najvećim i kreći se iznad 25%, a ne retko, pogotovu kod manje razvijenih zemalja, idu i do 40%.

Konačno, uočena je i *sklonost da se, radi održavanja što je moguće užeg kruga ljudi uključenih u korupciju, tj radi lakše kontrole procesa korupcije, isključuju iz sistema ljudi sa znanjem i ljudi sa socijalnim i tehnološkim inovacijama*. Time se, s jedne strane, manje koristi postojeći kapital znanja, a s druge strane, se šalju negativni signali »investitorima« u kapital znanja, što vodi smanjenju stope investiranja u znanje.

3. 4. Korupciju nije lako stabilizovati na određenom niskom nivou: kada jednom uzme maha ona se poput virusne epidemije širi na sve delove društvenog organizma. Međutim, posebno se smatra važnim ona tačka u razvoju korupcije kada ona počne da *napada i osvaja one delove društva koji bi, zapravo, trebali da budu brana protiv korupcije*. Mislimo, naravno, na *sudsku vlast i organe javne bezbednosti*.¹⁵ Industriska organizacija korupcije tada dobija sasvim novi kvalitet.

Da bi razumeli šta se ovde dešava, bolje rečeno da bi dali ekonomsku analizu ovog fenomena, poći ćemo od krajnje pojednostavljenog *modela ponašanja korupcionaša*. Njegovo se ponašanje može definisati nastojanjem da se maksimizira tok neto koristi od korupcije, tj razlika između očekivanog toka mita (kao prihoda od korupcije) i očekivanih tokova troškova korupcije. Troškovi korupcije se mogu definisati kao manja od sledeće dve vrednosti: *očekivane cene kazne* i *cene izbegavanja kazne*. *Cena izbegavanja kazne* je, naravno, jednaka troškovima potkupljivanja sudija, tužilaštva, policije i svih drugih koji su u konkretnom slučaju zaduženi za borbu protiv korupcije. *Očekivana cena kazne* je, sa svoje strane, definisana kao proizvod verovatnoće otkrivanja korupcije, verovatnoće izricanja kazne i same *cene kazne*. Potonja se, u terminima kardinalne korisnosti, može definisati kao vrednosti *bola* od izdržavanja kazne ili, još bolje, u terminima ordinarne korisnosti, kao količina novca koju je korupcionaš spreman da plati da bi izbegao taj *bol*.

Sada je moguće zamisliti dve situacije. Prvo, ako je *očekivana cena kazne* manja od *cene izbegavanja kazne*, tada neće doći do korupcije suda: korupcionaš će izabrati zatvor pošto je ovde to jeftinija varijanta. Ako je pri tom zakonski propisana visina kazne dobro odmerena, u smislu da odvraća od korupcije, možemo reći da, pri ostalim normalnim uslovcima, to znači da je sudstvo dobro i da nije korumpirano. Treba, međutim, obratiti pažnju na to da do situacije u kojoj je *očekivana cena kazne* manja od *cene izbegavanja kazne* može doći i usled toga što je zakonom propisana kazna niska. Niska kazna u ovom slučaju ukida korupciju u sudu, ali, pošto ne odvraća od korupcije, može doprineti njenom širenju u svim ostalim sverama života. Ironično, ovde ćemo imati nekorumpirano sudstvo, ali nažalost užasno loše sudstvo i užasno korumpirane ostale svere života. Ako je uz to niska kazna rezultat *rent seeking* aktivnosti usmerenih na izmenu propisa o kaznama onda ćemo imati na najgori

¹⁵ Ovaj deo analize inspirisan je i zasnovan na radovima Becker, G. S., Stigler, G. J. (1974), Becker, G. S. (1974), Stigler, G. J. (1974), Eide, E., Aasness, J., Skjerpen, T. (1994). Vidi takođe Cooter, R., Ulen, T. (1988).

mogući način loše sudstvo i na najgori mogući način korumpirano sudstvo. Drugo, ako je *očekivana cena kazne* veća od *cene izbegavanja kazne*, tada će doći do korupcije suda: korupcionaš će izabrati jeftiniju varijantu, potkupljivanje suda, i izbeći zatvor. Ako je pri tom visina kazne dobro propisana, u smislu da odvraća od korupcije, možemo reći da to znači da je sudstvo izvor problema i da je krajnje korumpirano. Očito je da *očekivana cena kazne* ne zavisi samo od visine propisane kazne već i od verovatnoće otkrivanja korupcije, te od verovatnoće izricanja kazne. Na ove dve veličine upravo utiče sudstvo i upravo preko njih se i obavlja znatan deo korupcije. Tako, na verovatnoću otkrivanja kazne, pored javne bezbednosti, najviše utiče tužilaštvo, dok na verovatnoću izricanja kazne najviše utiču sudije.

Jasno je da visina kazne za korupciju mora biti dobro propisana jer se na taj način podiže nivo *očekivane cene kazne* i odvraća od korupcije. No, da bi sudski sistem valjano funkcionisao i *cena izbegavanja kazne* mora biti podignuta na visok nivo. Da bi razumeli kako se to postiže moramo razumeti kako se ponaša sudija kao potencijalni korupcionaš. Odgovor je: na isti način kao i drugi korupcionaši. Dakle, ranije dati model ponašanja je primenljiv i ovde. Tome treba dodati nešto što model implicira a što ranije nije eksplicitno dato, a to je tok neto koristi koji sudija ima od alternativnog oblika ponašanja, tj od poštenog bavljenja svojom profesijom. Kada sve to imamo u vidu, dolazimo do sledećeg recepta za podizanje nivoa *cene izbegavanja kazne*. Prvo, treba povećati *očekivanu cenu kazne* za sudije koji se bave korupcijom, a to se postiže kako pojačanim monitoringom sudova tako i povećanjem propisane kazne za one sudije (ili policajce) koji se uhvate u korupciji. Drugo, treba povećati plate i ostale lične i profesionalne koristi koji sudija (isto važi i za policajca) dobija od profesionalnog obavljanja svog posla.

3. 5. Kada sudstvo i javna bezbednost postanu korumpirani država se nalazi samo korak pred onim što se naziva *zarobljena država (state capture)*, tj stanjem u kojem su ne samo pojedine službe i agencije već i sam vrh vlasti, dakle kompletna država, u raljama korupcije. U literaturi se ponekad pravi razlika između »dobre« i »zle« države. Kod prve se pri tom pretpostavlja da se, kao u klasičnom principal-agent modelu, vrh države tretira kao *principal* koji se ponaša na autentičan i dobar način, dok *agent*, zahvaljujući asimetričnim informacijama, uzima mito kod pružanja državnih usluga. Kod »zle« države se pak smatra da su i principal (vrh vlasti) i agent uključeni u korupciju, što očito odgovara onome što se zove zarobljena država.¹⁶

Preciznije objašnjenje je, po nama, ono u kojem se *kao ultimativni principal javlja građanin / glasač*, dok se *kao agenti javljaju svi akteri i strukture u okviru države*, od samog vrha vlasti do dna. Zarobljena država se sada može tretirati kao ono krajnje stanje na uzlaznoj fazi ciklusa širenja korupcije kada i vrh vlasti i sve strukture vlasti, ili svi agenti na svim linijama državnih usluga, postanu akteri korupcije. Da bi, međutim, razumeli ovu *dinamiku* moramo razumeti ne samo ponašanje aktera korupcije, već i ponašanje ultimativnog principala tj građanina / glasača. Drugim rečima, moramo objasniti zašto ovaj ultimativni principal ne brani svoje interese i ne pruža otpor širenju i ekspanziji korupcije. Istini za volju treba reći da se on ponekad, u nekim kulturama i nekim vremenima, tako i ponaša: onda i tamo gde postoji pritisak javnosti, gde postoji politička kultura i gde postoji razvijeno civilno društvo manje su šanse za širenje korupcije.¹⁷ Međutim, ako i kada se korupcija približi stanju zarobljene države gotovo da je na tom putu ništa ne može zaustaviti. Ona, šta više, tada razara i samo civilno društvo, političku kulturu, pa i otpor korupciji. Da bi se dinamika zarobljene države razumela moraju se uzeti u obzir i sledeća dva obeležja ponašanja glasača. Prvo, prosečni

¹⁶ Detaljnije vidi u Antonić, D. I dr (2001).

¹⁷ Šire vidi u Putnam, R. (1993, 1995, 1996, 2001), Fukuyama, F. (1999), Lal, D. (1999), Whitely, P. (1999).

glasač se ponaša kao *racionalna neznalica*: on nije u stanju na »jeftin« način ni da skupi a kamo li da razume činjenice vezane za javne stvari koje bi mu mogle doneti određene koristi kod javnih izbora; on, međutim, dobro zna da su eventualne koristi od te aktivnosti daleko manje od troškova koje razumevanje politike i bavljenje njom podrazumeva; zato on i nije sklon da se mnogo bavi politikom a posebno da pokazuje poseban aktivizam u borbi protiv korupcije. Drugo, on se ovde ponaša kao *free rider*: ako mnogo investira u političku aktivnost (na primer, u borbu protiv korupcije), on neće moći sam da ubira sve plodove eventualnog uspeha te borbe jer će se korist podjednako rasporediti na sve građane, dok će sve troškovi (uključujući i eventualne kazne zbog »neposlušnosti«) sam snositi; njemu se više, dakle, isplati da ne investira ništa u građanski otpor već da se osloni na to da će to neko drugi uraditi umesto njega. Pošto se svako ponaša na ovaj način ukupan efekat je gotovo beznačajan otpor javnosti korupciji i njen rast do same finalne instance vlasti.¹⁸

Očito, da bi razumeli cikličnu dinamiku korupcije i fenomen »zarobljene države« moramo uzeti u obzir kako ponašanja vezana za asimetričnu raspodelu informacija između agenta i principala, tako i činjenicu da se građani kod javnih odluka ponašaju kao racionalne neznalice i kao *free rideri*. No, još važnije je da treba razumeti i širi dinamički kontekst posmatranog društva. Ovde imamo u vidu činjenicu da ciklus širenja i kontrakcije korupcije predstavlja samo jedan, mada najupečatljiviji, deo procesa poznatog kao institucionalni ciklus, procesa koji se ponavlja svakih 50 do 70 godina. Puno razumevanje dinamike korupcije moguće je samo kada se imaju u vidu ti drugi društveni procesi u okviru institucionalnog ciklusa. Bavljenje ovom temo bi nas, međutim, odvelo daleko izvan okvira naslova ovog rada pa ćemo se ovde zadovoljiti samo sa ovom važnom napomenom.

4. EKONOMSKE POSLEDICE KORUPCIJE

Korupcija ima dalekosežne posledice po ekonomiju i društvo. Sve ekonomske efekte, bolje rečeno štete, od korupcije možemo podeliti na alokativne ili statične efekte, te na dinamične odnosno razvojne efekte. Razmotrićemo prvo alokativne efekte.¹⁹

4. 1. ALOKATIVNI EFEKTI

Alokativni ili statički efekti su različiti kod različitih vrsta korupcije. U narednim redovima ćemo prvo razmotriti alokativne efekte kod korupcije bez krađe i korupcije sa krađom, o kojima smo već govorili, a potom i kod korupcije sa izmenom propisa (*rent seeking*) koja zapravo predstavlja najopasniji oblik korupcije. Na sličan način mogli bi se analizirati i alokativni efekti različitih složenijih tržišnih struktura o kojima je ranije bilo reči.

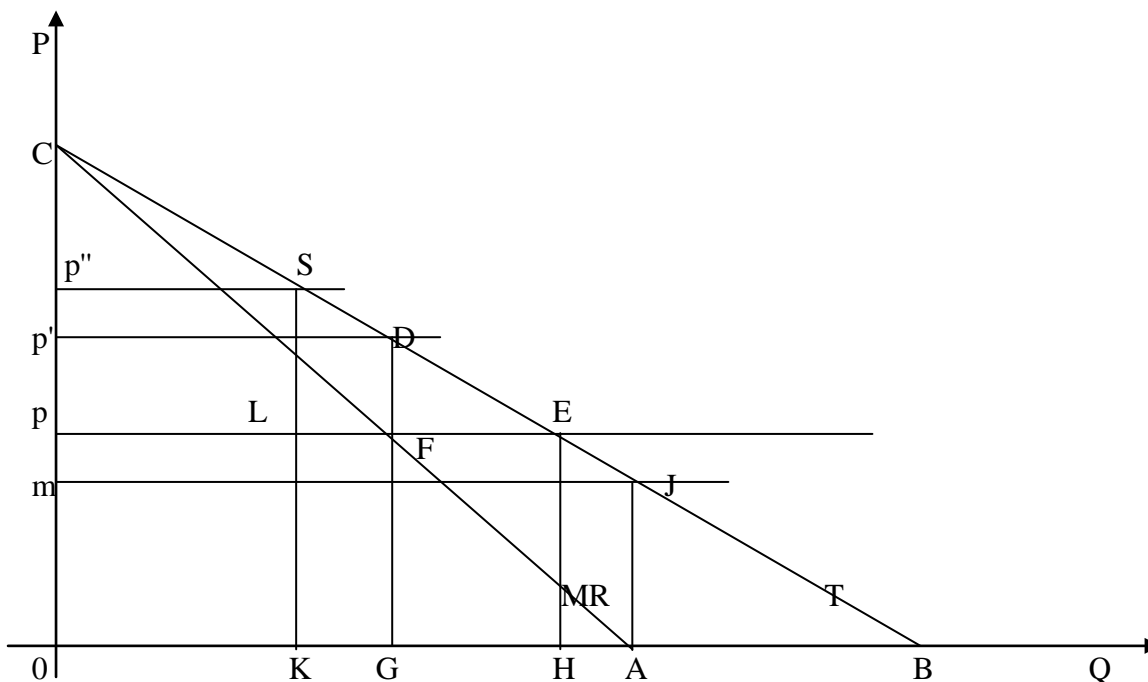
Da bi bolje shvatili efekte korupcije bez krađe moramo prvo razmotriti situaciju kada nema nikakvih restrikcija (dozvola ili carina) na uvoz, te situaciju kada postoje dozvole (ili carine) ali nema korupcije. Opet ćemo se poslužiti slikom 1.

U slučaju kada *nema nikakvih restrikcija na uvoz*, tj nema ni dozvola ni carina, sasvim prirodno nema ni korupcije. Ravnoteža se, sasvim prirodno, u ovoj situaciji postiže u tački **B**. Ukupna količina uvoza iznosi u ovom slučaju $Q = B$ dok je cena dozvola, po definiciji, jednaka nuli. Ukupan proizvođačev višak je ovde ravan površini **0BC**. Ta površina ovde predstavlja i ukupan društveni višak, te ukupno blagostanje koje dobijamo po ovom osnovu.

¹⁸ Dobar pregled ekonomske analize politike može se naći u Prokopijević, M. (2000).

¹⁹ Za detaljniji uvid u alokativne i razvojne efekte korupcije vidi Shleifer, A., Vishny, R. W. (1993) i AntoniĆ, D. (2001). Vidi Varian, H. (1992) za opšti uvid u analizu blagostanja.

U situaciji kada imamo restrikcije, tj dozvole za uvoz, ali nema korupcije ravnoteža se postiže u tački E . Pri tom, broj izdatih dozvola za uvoz (ili količina uvoza) iznosi H a cena dozvole je, po definiciji, jednaka zvaničnoj ceni, p . Proizvođačev višak u ovom je slučaju jednak površini pEC . Ono što dobija država, tj državni trezor dato je površinom $OPEH$. Ukupno društveno blagostanje po ovom osnovu dato je zbirom ovih dveju veličina ($pEC + OPEH$), tj površinom $OHEC$. Uporedimo li blagostanje u ovoj situaciji sa onim koje imamo u situaciji kada nema nikakvih restrikcija, vidimo da je blagostanje veće kada nema nikakvih restrikcija. Gubitak koji nastaje usled uvođenja restrikcija jednak je, očito, površini HEB , koja predstavlja razliku između površina OBC i $OHEC$.

Slika 1: Efekti raznih vrsta korupcije

4.1.1. Korupcija bez krađe. Pogledajmo sada šta se zbiva u situaciji kada imamo korupciju a nemamo krađu. Ravnoteža se, kao što znamo, postiže u tački D , pri čemu je broj izdatih dozvola jednak vrednosti G , dok je faktička cena dozvole, p' , jednaka zbiru zvanične cene, p , i mita po jednoj dozvoli, m . Proizvođačev višak je sada jednak površini $p'DC$. Vrednost koju dobija trezor je jednaka površini $OGFp$, dok je vrednost ukupnog prihoda od mita jednaka površini $pFDp'$. Ukupno blagostanje po ovom osnovu je, u ovoj situaciji, jednako zbiru tih površina ($p'DC + pFDp' + OGFp$), tj jednako je površini $OGDC$.

Kao što vidimo, ova površina je još manja od odgovarajućih površina datih u predhodnim slučajevima, što znači da je nivo blagostanja manji nego u predhodna dva slučaja. Upoređujući ove veličine možemo zaključiti, prvo, da je gubitak koji nastaje kao rezultat uvođenja dozvola i kao rezultata korupcije jednak površini GDB (razlika površina $OBC - OGDC$). Drugo, gubitak koji nastaje usled korupcije same po sebi jednak površini $GHEH$ (razlika površina $OHEC - OGDC$).

Ovde se možemo osloboditi restrikcije vezane za nepostojanje diskriminacije cena dozvola. Naime, ako pođemo od potpuno suprotne pretpostavke, tj od pretpostavimo da agent može u potpunosti da diskriminira kupce dozvola i da svakom od njih naplati dozvolu prema njihovoj spremnosti da plate dozvolu, tada će se proizvođačev višak svesti na nulu dok će mito porasti

za isti iznos. Sada će mito dakle biti predstavljeno površinom $pFDC$ ane površinom $pFDp'$, kao u slučaju kada nema diskriminacije cena. Vrednost koju dobija trezor je kao i ranije jednaka površini $OGFp$. Konsekventno, ukupna vrednost blagostanja će ostati nepromenjena i biće kao i ranije jednaka površini $OGDC$.

4.1.2. Korupcija sa krađom. I ovaj vid korupcije predstavljen je, zajedno sa prethodnim stanjima, takođe na slici 1. Kao što znamo iz ranije analize ravnoteža se ovde postiže u tački J , pri čemu je broj izdatih dozvola jednak vrednosti A , dok je faktička cena jednaka vrednosti m , tj mitu. Proizvođačev višak je sada jednak površini mJC . Vrednost ukupnog mita je data površinom $mJA0$. Prihod trezora je, po definiciji, ravan nuli. Društveno blagostanje je sada dato sumom ovih veličina (suma površina $mJC + mJA0$), tj površinom $0AJC$.

Ako sada uporedimo ovo stanje sa prethodnim stanjima dolazimo do sledećih zanimljivih zaključaka. Prvo, blagostanje u stanju bez ikakvih restrikcija na uvoz je, sasvim očekivano, veće od onog koji imamo u slučaju korupcije sa krađom. Šteta se u ovom slučaju može predstaviti razlikom između površina $0BC$ i $0AJC$, tj površinom JAB . Drugo, blagostanje u stanju korupcije sa krađom je veće od onog koje imamo kod korupcije bez krađe: razlika je data razlikom površina $0AJC$ i $0GDC$ koja je jednaka površini $GAJD$. Ovaj zaključak, pošto daje izvesnu prednost korupciji sa krađom, može biti u izvesnoj meri začuđujući, no on je bar, kao što smo ranije videli, objašnjiv. Treće, blagostanje u stanju korupcije sa krađom je (najčešće) veće nego blagostanje u stanju u kojem postoje restrikcije ali ne postoji nikakva korupcija: ovde je razlika data razlikom površina $0AJC$ i $0HEC$ koja je jednaka površini HAE . Ovo je zaista začuđujući zaključak i mogao bi poslužiti kao potvrda i ilustracija Huntingtonove (1968) teze da u manje razvijenim zemljama koje nastoje da se modernizuju korupcija može imati pozitivnog uticaja na prevladavanje nepotrebnih restrikcija koje mogu biti smetnja normalnom funkcionisanju privrede. Ne negirajući mogućnost da korupcija može zaista kratkoročno imati pozitivnog uticaja na ubrzanje transakcija i deblokiranje previše regulisane ekonomije, skrećemo međutim pažnju na činjenicu da dugoročno posmatrano ona sama po sebi, kada se etablira kao deo društvene strukture, nužno postaje još veća smetnja modernizaciji i razvoju društva.

4.1.3. Korupcija sa promenom zakona (rent seeking).²⁰ Već smo ranije videli da nastojanje da se minimiziraju transakcioni troškovi korupcije (TTK), koji su ovde (zbog tajnosti u kojoj se korupcija obavlja) enormni, vodi onome što je poznato kao *rent seeking* aktivnost, koja se, u konkretnom slučaju, ispoljava kao nastojanje da se izmene propisi na način da se vrši substitucija TTK intenzivnih sa TTK ekstenzivnim aktivnostima. Sve to, naravno, implicira određene investicije u promene propisa (RSI). No, *rent seeking* aktivnost i izmena propisa javljaju se najčešće i nezavisno od ovog ekonomiziranja sa TTK troškovima. One se, najčešće, javljaju usled nastojanja pojedinih centara ekonomske i druge moći da steknu monopolsku poziciju na tržištu i da po tom osnovu ostvare monopolске rente. Objašnjenje ovog fenomena mora, očito, pored ponašanja agenata uzeti u obzir i ponašanje pomenutih centara moći. Ukratko, možemo reći da ovi centri ulažu određene troškove u *rent seeking* aktivnosti (RSI) a za uzvrat dobijaju određene tokove koristi, tj uvećane prihode, usled privilegovane pozicije koju im donosi izmena propisa. Oni, na izvestan način, maksimiziraju sadašnju vrednost neto tokova koristi od svojih *rent seeking* ulaganja.

Ova se aktivnost može vrlo jednostavno objasniti upravo na našem primeru uvoznih dozvola.²¹ U dosadašnjoj analizi smo polazili od pretpostavke da država ne uspostavlja nikakva

²⁰ Na *rent seeking* kao fenomen prva je skrenula pažnju Anne Krueger u svom poznatom članku iz 1974. godine.

²¹ Vidi takođe i Antičić, D. I dr. (2001).

ograničenja u pogledu broja izdatih dozvola (svaki uvoznik ima pravo na dozvolu), te od pretpostavke da ta ograničenja, zahvaljujući svojim diskrecionim pravima, uspostavlja agent (službenik) u nastojanju da maksimizira svoje prihode od mita. Sada možemo zamisliti situaciju u kojoj, usled *rent seeking* aktivnosti nekog centra moći, dolazi do takve izmene propisa kod koje država ograničava broj dozvola za uvoz na nivo dat tačkom **K** na slici 1. Uvode se, dakle, kontingenti, kvote ili neka druga vrsta kvantitativnih restrikcija. Ravnoteža je sada data i tački **S**. Kao što se na slici vidi, *implicitna cena dozvole* je sada **p''**: ono što novonastali monopolista (ili oligopolista) eksplicitno plaća državi za dozvolu je zvanična cena dozvole **p**; ono što bi on, da nije "kupio" izmenu propisa, morao platiti je vrednost **p''**; razlika (**p''** - **p**) predstavlja prinos na njegova *rent seeking* ulaganja (RSI).

Analiza blagostanja sada postaje nešto komplikovanija. Trezor, očito, dobija prihod dat površinom **OKLp**. Ono što proizvođač eksplicitno dobija je dato površinom **pLSC** koja se sastoji iz proizvođačevog viška (površina **p''SC**) i prinosa na RSI ulaganja (površina **pLS p''**). Agent sada eksplicitno ne dobija ništa pošto je njegov potencijalni tok prihoda od mita (površina **pLS p''**) sada "otkupljen" početnim ulaganjima u RSI i predstavlja proizvođačev prinos na ta ulaganja. Postavlja se pitanje stvarne, implicitne, prirode površine **pLS p''**, tj proizvođačevog prinosa na RSI. U tom smislu, možemo zamisliti dve ekstremne situacije: prvo, ako pretpostavimo da *ne postoji sloboda ulaza u rent seeking aktivnost*, tada će RSI biti vrlo mala, teoriski će biti ravna nuli, pa se ova cela površina može tretirati kao eksplicitna renta koju prisvaja proizvođač, tj kao deo proizvođačevog viška; drugo, ako pretpostavimo da *postoji potpuna sloboda ulaza u rent seeking aktivnost*, tada je prirodno pretpostaviti da dođe do značajnog porasta RSI što će voditi padu stope RSI prinosa na nivo zahtevane stope prinosa na ova ulaganja; u tom slučaju celu površinu **pLS p''** (bolje rečeno njenu diskontovanu vrednost) treba implicitno tretirati kao prinos agenta koji je pomogao da dođe do izmene propisa. Moguće je zamisliti čitavo mnoštvo situacija koje se nalaze između ova dva ekstrema mada smo mi mišljenja da većina situacija koje imamo u stvarnosti ipak najviše odgovara onome što imamo u drugoj ekstremnoj situaciji.²²

Bitno je, međutim, da koju god pretpostavku uzmemo za realnu, ukupan nivo blagostanja ostaje isti. On je jednak površini **OKSC**. Još je bitnije, to je u stvari najbitnije, da je nivo blagostanja u slučaju *rent seekinga* sa izmenom propisa manji od nivoa blagostanja u svim prethodno analiziranim situacijama. To i jeste jedan od glavnih razloga, a ima i drugih razloga, zbog kojeg ovaj vid korupcije smatramo najopasnijim. Kao što se na slici 1. jasno vidi, blagostanje je u ovoj situaciji manje od onog koje imamo u režimu potpuno liberalne trgovine za iznos dat površinom **KSB**. Drugo, ono je manje od blagostanja u kojem postoje restrikcije ali ne postoji korupcija za iznos dat površinom **KHES**. Treće, u odnosu na stanje gde imamo korupciju bez krađe blagostanje je sada manje za iznos dat površinom **KGDS**. Konačno, u odnosu na stanje gde imamo korupciju sa krađom ovde je blagostanje manje za iznos dat površinom **KAJS**.

4. 2. KORUPCIJA I PRIVREDNI RAZVOJ

Ovde ćemo samo ukratko, bez detaljnije formalne analize, koja može biti izuzetno složena, ukazati na osnovne štete koje korupcija može imati na privredni rast i razvoj. Analiza će biti olakšana činjenicom da je u prethodnim paragrafima već data osnova za razumevanje dugoročnih efekata korupcije.

²² Za detaljniji uvid vidi Appelbaum, E., Katz, E. (1987).

4. 2. 1. Pre svega korupcija utiče na *smanjenje stope investicija u materijalni kapital*, pa time i na *smanjenje stope rasta materijalnog kapitala*. Samim tim dolazi i do *smanjenja stope privrednog rasta preko smanjenja onog dela stope rasta koji je rezultat akumulacije materijalnog kapitala*. Koliko je to to važan uticaj možemo ilustrovati činjenicom da su empiriska istraživanja pokazala da u proseku oko 30% rasta privrede treba pripisati uticaju rasta materijalnog kapitala.

Ovaj se uticaj ostvaruje preko nekoliko kanala. Prvo, usled smanjenja potrošačevog viška dolazi do *smanjenja stope prinosa na materijalni kapital*. To vodi smanjenju atraktivnosti investiranja u materijalni kapital pa time i smanjenju investicija u ovu vrstu kapitala. Drugo, korupciju prati *visok nivo neizvesnosti* pa time, preko povećanja premije na rizik, i *visok nivo zahtevane stope prinosa* na ulaganja u materijalni kapital, odnosno visoka cena materijalnog kapitala. Visoka cena kapitala, sa svoje strane, dodatno utiče na smanjenje stope investiranja u materijalni kapital. Treće, usled smanjenja proizvođačevog viška za iznos mita smanjuje se i nivo štednje (akumulacije), pa i nivo investicija u materijalni kapital. Konačno, proizvođačev vizak se smanjuje i zbog *nepotrebnog prirasta transakcionih troškova i rent seeking ulaganja* što takođe smanjuje i nivo investicija i nivo atraktivnosti investicija u materijalni kapital.

Empiriska istraživanja su potvrdila ovu tezu. Cross-section regresione analize odnosa nivoa korupcije i stope investicija različitih zemalja sveta su pokazale da između ovih veličina postoji negativna korelacija.²³

4. 2. 2. Drugo, korupcija utiče na isti način i na *nivo ulaganja i korišćenja nematerijalnog kapitala, pevenstveno kapitala znanja*. Pre svega, u korumpiranom društvu dolazi do niskog korišćenja znanja usled fokusiranosti talentovanih menadžera na razne korupcionaške transakcije umesto na kreativno razrešavanje problema. Drugo, ljudi sa znanjem i inovacijama se, radi lakše kontrole korupcije, najčešće isključuju iz poslovne elite. Treće, usled niskih prinosa na kapital znanja dolazi do *smanjenja stope prinosa na ulaganja u znanje* što, neminovno, vodi smanjenju stope investicija u ovaj oblik kapitala.

Usporavanje rasta investicija u nematerijalni kapital vodi *smanjenju stope privrednog rasta* preko onog dela stope rasta koji se pripisuje uticaju rasta nematerijalnog kapitala. Koliko je ovo važan uticaj neka posluži činjenica da su empiriska istraživanja pokazala da se u proseku dve trećine privrednog rasta objašnjavaju rastom kapitala znanja i ostalih formi ulaganja u nematerijalni kapital.

4. 2. 3. Treće, *do smanjenja stope privrednog rasta dolazi i usled formiranja loše strukture investicija*. Formalno govoreći, možemo reći da dolazi do toga da se javlja diskrepanca između društvenih stopa prinosa na razne vrste investicija. U optimalnim uslovima, međutim, morala bi postojati jednakost ovih stopa. U protivno dolazi do usporavanja privrednog rasta.

Već smo videli da ekonomiziranje sa TTK vodi ka povećanom ulaganju u skupe i krajnje specifične tehnologije, koje najčešće ne odgovaraju realnim interesima manje razvijenih zemalja, tj koje imaju manju stopu prinosa na ulaganja. Takođe, dolazi do povećanog ulaganja u infrastrukturu i smanjenja investicija u visoko prinosa ulaganja u obrazovanje i zdravlje.

4. 2. 4. Zatim, korupcija *smanjuje efikasnost upotrebe međunarodne pomoći*. Kod međunarodne pomoći, naime, postoji velika mogućnost njenog preusmeravanja sa projekata

²³ Videti, na primer, radove Paolo Mauro (1993, 1997).

kojima je originalno namenjena ka drugim projektima koji su najčešće čista potrošnja. Korupcija je ovde mehanizam preko kojeg se to preusmeravanje odvija.

4. 2. 4. Korupcija može uticati na smanjenje budžetskih prihoda kao i na povećanje budžetskih izdataka što sve može voditi budžetskom deficitu, pa time i monetarnoj nestabilnosti. Nema sumnje, to predstavlja ambijent koji negativno utiče na privredni rast.

Citirana literatura

1. Antić, D...i dr, (2001), *Korupcija u Srbiji*, Beograd: Centar za liberalno demokratske studije.
2. Appelbaum, E., Katz, E. (1987). Seeking Rents by Setting Rents: The Political Economy of Rent Seeking, *The Economic Journal*, 97, 685-699.
3. Banfield, E. (1975). Corruption as a Feature of Government Organization, *Journal of Law and Economics*, 17, 587-605.
4. Becker, G. S. (1974), Crime and Punishment: An Economic Approach, *Essays in the Economics of Crime and Punishment* (G.S. Becker, W.M. Landes, ed.), New York: National Bureau of Economic Research, 1-55.
5. Becker, G. S., Stigler, G. J.(1974). Law Enforcement, Malfeasance, and the Compensation of Enforcers, *Journal of Legal Studies*, 3, 1-19.
6. Coleman, J. C.(1988). Social Capital in the Creation of Human Capital, *American Journal of Sociology*, Volume 94, Supplement, 95-121.
7. Cooter, R., Ulen, T.(1988), *Law and Economics*, , USA: HarperCollinsPublishers.
8. Eide, E., Aasness, J., Skjerpen, T. (1994), *Economics of Crime: Deterrence and the Rational Offender*, New York: North-Holland.
9. Fiorentini, G., Peltzman, S. (1999), *The Economics of Organised Crime*, Cambridge: Cambridge University Press.
10. Fukuyama., F. (1999), Social Capital and Civil society, IMF, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/fukuyamal.html>
11. Huntington, S. P. (1968), *Political Order in Changing Societies*, New Haven, CT: Yale University Press.
12. Klitgaard, R. (1988), *Controlling the Corruption*, Berkeley, CA: University of California Press.
13. Krueger, A. O. (1974). The Political Economy of the Rent-Seeking Society, *The American Economic Review*, 64, 291-304.
14. Lal, D.(1999), Culture, Democracy, and Development: The Impact of Formal and Informal Institutions on Development, IMF, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/seminar/1999/reforms/lal.html>
15. Macho-Stadler, I., Perez-Castrillo, D. (1997), *An Introduction to the Economics of Information*, Oxford, New York: Oxford University Press.
16. Mauro, P. (1993). Country risk and Growth, (mimeo).
17. Mauro, P. (1997), *Why Worry About Corruption*, Washington D.C.: IMF.
18. Prokopijević, M. (2000), *Konstitucionalna ekonomija*, Beograd: Press.
19. Putnam, R. (1993). The Prosperous Community: Social Capital and Public Life, *Prospect*, V 4, issue 13, <http://www.prospect.org/print-friendly/print/v04/13/putnam-r.html>
20. Putnam, R. (1995). Bowling Alone: Americas Declining Social Capital, *Journal of Democracy*, 6:1, http://muse.jhu.edu/demo/journal_of_democracy/v006/putnam.html
21. Putnam, R. (1996). The Strange Disappearance of Civic America, *Prospect*, vol 7, issue 24, <http://www.prospect.org/print-friendly/print/V7/24/putnam-r.html>
22. Putnam, R. (2001). Social Capital Measurement and Consequences, *Isuma*, Vol 2. No 1, <http://www.isuma.net/v02n01/putnam/putnam.htm>
23. Rose-Ackerman, S. (1975). The Economics of Corruption, *Journal of Public Economics*, 4, 187-203.
24. Shleifer, A., Vishny, R. W. (1993). Corruption, *Quarterly Journal of Economics*, 599-618.
25. Stigler, G. J. (1974). The Optimum Enforcement of Law, *Essays in the Economics of Crime and Punishment* (G.S. Becker, W.M. Landes ed.), New York: National Bureau of Economic Research, 55-68.
26. Varian, H. R. (1992), *Microeconomic Analysis*, 3rd edition, New York: W. W. Norton and Company.
27. Williamson, O. (1985), *Institutions of Modern Capitalism: Firm, Market and Contractual relations*, New York: Free Press.
28. Whitley, P. (1999). Economic Growth and Social Capital, <http://www.shef.ac.uk/~perc/Polpaps/Pp6.html>

* * *

Abstract: In this paper we attempt to give short survey of general ideas and insights into the area of economic analysis of corruption. First, based on general concepts of comparative institutional analysis, we derived definition of corruption. Than, in second chapter, we reviewed basic Principal-Agent model for corruption. Based on those considerations, in third chapter, we give short survey of industrial organization of corruption. Finally, in the last chapter we discussed static and dynamic effects of corruption.

Key Words: Corruption, Principal, Agent, Economic Analysis of Corruption, Asymmetric Information, Welfare, Rent Seeking, Transaction Costs.

Dr Zoran Vučinić,
Fakultet civilne odbrane, Beograd

MEĐUNARODNOPRAVNI ASPEKTI UPOTREBE ODREĐENIH VRSTA ORUŽJA

***Rezime:** Stav da države u ratu nemaju neograničeno pravo izbora sredstava ratovanja i da im treba zabraniti upotrebu onih oružja koja izazivaju prekomerne patnje i razaranja, odnosno koja deluju bez razlike u pogledu ciljeva, karakteriše celokupni proces kodifikacije i progresivnog razvoja međunarodnog ratnog prava. Taj proces, koji traje više od jednog veka, obeležen je sukobom između interesa jačanja principa vojne potrebe i interesa favorizovanja principa humanosti, tako da su i pravila o upotrebi oružja nastala kao posledica kompromisa ova dva koncepta. Ona zabranjuju upotrebu oružja za masovno uništenje i nekih kategorija oružja koja prouzrokuju “nepotrebne patnje”, a u određenim slučajevima i njihovu proizvodnju, skladištenje i transfer. U ovoj grupaciji su i ona sredstva ratovanja koja su u funkciji nanošenja štete čovekovoj okolini. Poseban značaj imaju ustanovljeni pravni principi koji služe kao kriterijum za ocenu legalnosti onih oružja čija upotreba nije formalno zabranjena.*

***Ključne reči:** oružje, masovno uništenje, nepotrebne patnje, humanost, pravni principi, zabrana.*

UVOD

Jedno od važnih poglavlja međunarodnog ratnog prava čine pravila o ograničenju i zabrani proizvodnje, skladištenja, transfera i upotrebe određenih vrsta oružja. Ona su rezultat napora koji se već skoro vek i po ulažu sa ciljem da se rat svede samo na ono što je vojnički neophodno, odnosno da se utvrdi onaj minimum dozvoljenih sredstava i metoda ratovanja koji mogu biti garant vojnog uspeha. Sve što je izvan toga smatralo se

suvišnim i nekorisnim i stavljano je pod određena ograničenja i zabrane, u čemu je osnovna humanistička misija ovog prava.

Može se reći da je njegov celokupni razvoj tekao u pravcu nalaženja kompromisa između principa vojne potrebe kao polaznog kriterijuma u proceni do koje mere treba dozvoliti sukobljenim stranama da jedna drugoj nanose štetu i patnje i humanističko-utilitarističkog principa zasnovanog na težnji smanjivanja neophodnih patnji ljudi u ratu i nanošenja štete. U tom mukotrpnom procesu sučeljavanja ova dva oprečna interesa, princip humanosti je korak po korak sticao dominaciju, uvažavajući načelo vojne potrebe samo u slučajevima u kojima se ne dovodi u pitanje ostvarenje ratnog cilja. Kao rezultat toga, u okviru ratnog prava izgrađen je jedan obiman korpus pravnih pravila i principa poznat kao sistem međunarodnog humanitarnog prava oružanih sukoba, unutar koga značajno mesto zauzimaju i pravila o upotrebi pojedinih vrsta oružja.

Još u prvim kodifikacionim poduhvatima u okviru ratnog prava ostvarenim u drugoj polovini 19. veka, bio je ispoljen stav da se upotreba nekih kategorija oružja mora podvrći pravnom regulisanju, a pojedinih čak ograničiti i zabraniti. On je bilo logična posledica ratnih iskustava toga doba čijoj tragičnosti je značajno doprinela i primena nekih u to vreme savremenih sredstava ratovanja. Treba podsetiti da je to bio period karakterističan po shvatanju da je *jus ad bellum* ključno obeležje suvereniteta države, ali i da se one u ratnim sukobima moraju pridržavati određenih pravila (*jus in bello*) koja isključuju apsolutnu slobodu delovanja. Drugim rečima, osnovna direktiva tadašnjeg kodifikacionog procesa proizilazila je iz uverenja da je suvereno pravo države da vodi rat, ali i da su učesnici rata obavezni da se pridržavaju određenih pravila ponašanja.

Potreba da se ta pravila uredi bila je determinisana brojnim faktorima, među kojima se u pravnoj doktrini posebno ističu: uspostavljanje snažnih nacionalnih armija u jednom broju evropskih država, razvoj vojnih standarda i tradicije u tim armijama, progres u vojnoj organizaciji, razvoj ratne tehnike i sve totalitarniji domašaj rata, snažan humanistički pokret i dr. S druge strane, pluralitet tih faktora doprineo je i jačanju svesti da je u zajedničkom interesu svih država da putem međunarodnih ugovora utvrde šta je u

ratu dozvoljeno a šta nije, bez obzira da li se radi o načinima ili o sredstvima ratovanja. Na takvoj političkoj platformi, dakle, pristupilo se kodifikovanju i onih pravila koja uređuju režim upotrebe određenih vrsta oružja.

Ovakav odnos prema ovom pitanju ostao je karakterističan je i za sve kasnije faze kodifikacije i progresivnog razvoja međunarodnog ratnog prava, uključujući i savremeni period u kome je napadački rat stavljen van zakona i proglašen međunarodnim zločinom protiv mira i bezbednosti. Tome je, svakako, značajno doprineo i stalni trend u pravcu totalitarnosti oružanih sukoba usled revolucionarnog povećanja obima i destruktivnih mogućnosti novih sredstava ratovanja.

1. OPŠTA PRAVNA NAČELA U VEZI SA UPOTREBOM ORUŽJA U RATU

Kao što smo rekli, celokupni proces kodifikacije i progresivnog razvoja međunarodnog ratnog prava pratila je svest o nužnosti da se odnosi između sukobljenih strana što je moguće više humanizuju, odnosno da se primena sredstava nasilja podvrgne određenim kodeksima obavezujućeg karaktera. Pored konkretnih rešenja koja su pokušavala da prate dinamiku proizvodnje i upotrebe novih i ubitačnijih tipova oružja, izgrađivane su i norme koje ulaze u kategoriju opštih pravnih načela i koje se danas mogu smatrati apsolutno obavezujućim pravilima ratnog prava.

Karakteristično je da su takva načela ugrađena još u Petrogradsku deklaraciju iz 1868. godine, koja svojom sadržinom najdirektnije izražavaju humanističku orijentaciju ovog pravnog dokumanta. Prema njima, ublažavanje nesreće rata je u korelaciji sa napretkom civilizacije, a jedini legitimni cilj koji države treba da imaju u ratu je slabljenje vojnih snaga neprijatelja. To podrazumeva zabranu upotrebe onog oružja koje nepotrebno uvećava patnje ljudi ili im smrt čini neizbežnom, zbog čega se smatraju protivnim zakonima humanosti.

Oksfordski priručnik iz 1880. godine preuzeo je u celini načela Petrogradske deklaracije, ali ih je proširio stavom da zakoni rata ne priznaju zaraćenima neograničenu slobodu u pogledu sredstava za nanošenje štete neprijatelju. Neposredna inspiracija za formulisanje ovakvog stava bila je odredba sadržana u projektu Deklaracije o ratnim zakonima i običajima koja je razmatrana na Briselskoj konferenciji 1874. godine, prema kojoj ratni zakoni ne dopuštaju ratnim strankama neograničenu moć u izboru sredstava kojima se škodi neprijatelju. Iako ovaj poslednji dokument nije stekao svojstvo obavezujućeg izvora ratnog prava, njegov značaj je u tome što je dao snažan podstrek daljoj izgradnji pravne svesti o neophodnosti ograničavanja slobode država u pogledu korišćenja sredstava ratovanja. Njegov uticaj je posebno došao do izražaja prilikom redakcije Haškog pravilnika o zakonima o običajima rata na kopnu iz 1907. godine, koji je ispoljio identičan odnos prema ovom pitanju.

Nepoštovanje ovih načela u oba svetska rata, kao i u mnogobrojnim oružanim sukobima nastalim u periodu posle Drugog svetskog rata, doprinelo je da se od strane Dopunskog protokola I¹ iz 1977. godine ponovo istakne značaj i obavezujući karakter ovih principa. Tako je u čl. 35 ovog akta propisano da strane koje učestvuju u oružanom sukobu nemaju neograničeno pravo u izboru sredstava i metoda ratovanja, a i zabranjeno im je da upotrebljavaju oružje, projekte, materijal i metode ratovanja koji prouzrokuju suviše ozlede ili nepotrebne patnje. Poseban značaj dat je očuvanju čovekove okoline, zbog čega je proklamovana zabrana primene sredstava ratovanja koja su namenjena ili od kojih se može očekivati da će prouzrokovati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline. Pored toga, ovaj dokument se izjašnjava i o pitanju novih oružja, propisujući obavezu za ugovorne strane da prilikom proučavanja, usavršavanja, nabavljanja ili prihvatanja takvog oružja, obavezno utvrde da li će njegova primena, u nekim ili svim uslovima, biti zabranjena ovim protokolom ili nekim drugim pravilom međunarodnog prava.

¹ Ovim aktom se značajno proširuju i poboljšavaju Ženevske konvencije o zaštiti žrtava međunarodnih oružanih sukoba iz 1949. godine.

Svi navedeni principi imaju neprolazan značaj jer predstavljaju kriterijume po kojima se ceni legalnost posedovanja i upotrebe određenih sredstava ratovanja. Ovo tim pre što su savremena dostignuća u ratnoj industriji takva da međunarodno pravo nije u stanju da "pokrije" sve slučajeve. Tome treba dodati i nespremnost svih država da se povinuju novim ugovornim zabranama ili ograničenjima u tom pogledu. Međutim, izneti principi danas su dovoljno snažna pravna podloga za procenjivanje tih pitanja onda kada ona nisu formalno regulisana.

S obzirom na njihovu važnost i aktuelnost, smatramo oportunističkim da još jednom istaknemo osnovne zahteve i obaveze koje iz njih proizilaze, a to su:

a) da strane učesnice u oružanom sukobu nemaju neograničeno pravo izbora sredstava (i metoda) ratovanja;

b) da je zabranjena primena oružja koja su namenjena ili od kojih se može očekivati da će prouzrokovati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline;

c) da su ugovorne strane dužne da prilikom proučavanja, usavršavanja, nabavljanja ili prihvatanja novih vrsta oružja, utvrde da li će njegova primena, u nekim ili svim uslovima, biti zabranjena međunarodnim pravom i

d) da je slabljenje vojnih snaga neprijatelja jedini legitimni cilj koji države treba da imaju u ratu i da to podrazumeva zabranu upotrebe oružja koje nepotrebno uvećava patnje kod ljudi ili izaziva prekomerna razaranja.

Njima, svakako, treba pridodati i načela sadržana u poznatoj Mertensovoj klauzuli sadržanoj u preambuli Haške konvencije o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine. Njena sadržina doslovno glasi: *Dok jedan potpuniji zbornik zakona rata ne bude mogao biti proglašen, visoke strane ugovornice smatraju korisnim da potvrde da, u slučajevima koji nisu predviđeni propisima od njih usvojenim, stanovništvo i učesnici u ratu ostaju pod zaštitom i vlašću načela međunarodnog prava onakvim kako ona*

proizilaze iz običaja ustanovljenih među prosvećenim narodima, iz zahteva čovečnosti i iz zahteva javne svesti.

Još prilikom redakcije haških konvencija ratnog prava zapaženo je da formalnim putem nije moguće urediti sve situacije koje se pojave u ratnim okolnostima i da će zato uvek biti pravnih praznina prilikom kodifikovanja ratnih pravila. Da bi se te praznine popunile, odnosno da se države ne bi pozivale na njihovo prisustvo i tako nastojale da izbegnu odgovornost za određene postupke i primenjena sredstva ratovanja koja nisu obuhvaćena formalnim pravilima, u ovu konvenciju je implementirana ova klauzula kao opšte rešenje za sve buduće slučajeve koji ne budu pod režimom međunarodnog prava. Koliki je njen značaj potvrđuje i činjenica da se na nju pozvao Međunarodni vojni sud u Nirnbergu prilikom formulacije presude glavnim nacističkim zločincima i da je ona takođe implementirana u Dopunskim protokolima (1977) uz Ženevske konvencije iz 1949. godine o zaštiti žrtava rata.

Na taj način, međunarodni običaji, zahtevi čovečnosti i zahtevi javne svesti, ostali su trajni izvori obaveza ponašanja u ratu. To znači da oni obavezuju uvek, odnosno da obavezuju svaku državu, bez obzira na to da li je ona potpisnik nekog formalnog izvora ratnog prava ili nije. Oni obavezuju i onda kada neko pitanje nije uređeno međunarodnim ugovorom, odnosno kada postoji pravna praznina i kada se zakonitost određenog ponašanja ili primene određenog oružja ocenjuje kroz prizmu međunarodnog običaja, čovečnosti i javne svesti.

Opšte je poznato da je proces usavršavanja novih vrsta oružja u stalnoj ekspanziji, među kojima i onih čija upotreba nije samo u funkciji klasičnog izbacivanja neprijatelja iz borbe, već i prouzrokovanja nepotrebnih i teških ozleda i patnji, odnosno masovnog uništenja ljudi i dobara protivnika. Upravo takva svojstva odredila su im karakter “nehumanih” sredstava ratovanja i klasifikovala ih u dve kategorije: a) na oružja koja prouzrokuju “nepotrebne patnje” i b) na oružja za masovno uništenje.

2. REŽIM UPOTREBE ORUŽJA KOJA PROUZROKUJU “NEPOTREBNE PATNJE”

Pomenuta Petrogradska deklaracija poznata je i po tome što je zabranila upotrebu eksplozivnih projektila mase ispod 400 grama koji bi bili napunjeni praskavim ili zapaljivim materijalima, što je trebalo da bude granica između pešadijskog i artiljerijskog oružja. Uspostavljanje takve zabrane rukovođeno je uverenjem da se metak koristi za gađanje pojedinačnih ciljeva i da postiže svoju svrhu izbacivanjem neprijatelja iz borbe, te da zato ne može biti dopušteno da pogodak metka kod vojnika izazove teške rane i zagađenja. To bi, prema tadašnjem shvatanju, izazivalo suvišne i nepotrebne patnje i zato je i bila zabranjena upotreba ovakvih zrna. Iako je dispozitiv ove deklaracije u savremenim uslovima dosta izgubio na značaju, ipak je ovaj dokument važan jer je u međunarodno ratno pravo uneo dva principa: princip zabrane nanošenja suvišnih patnji i princip da je upotreba oružja koje nepotrebno uvećava patnje ljudi izbačenih iz borbe protivna zakonima humanosti. Ta dva principa i danas su apsolutno prihvatljiva, s obzirom na postojanje različitog oružja sa “nehumanim” posledicama svog dejstva.

Dalji napor u ovom pravcu učinjen je na Prvoj haškoj mirovnoj konferenciji 1899. godine, kada je usvojena Deklaracija o zabrani upotrebe zrna koja se lako rasprskavaju i šire u ljudskom telu, poznatijih kao dum-dum meci, dok je u Haškom pravilniku iz 1907. godine ustanovljena zabrana upotrebe otrova i otrovnog oružja, kao i oružja, metaka i materija kadrih da prouzrokuju nepotrebne patnje.

Duga praksa ratovanja poznaje i tzv. napalm oružje čija je osnovna karakteristika da pogotkom u cilj izaziva veliki požar, budući da je punjeno zapaljivim materijalom. Ovo oružje stalno je usavršavano i danas se javlja u različitim varijantama sa zajedničkom karakteristikom da izaziva strahovita razaranja, kao i teška oštećenja u ljudskom organizmu, odnosno trajne fizičke i psihičke nestabilnosti. Međutim, proteklo je mnogo vremena dok upotreba ovakvog oružja nije bila podvrgnuta međunarodnom pravnom regulisanju. Prvi korak učinila je Generalna skupština UN 1974.

godine svojom rezolucijom kojom je osudila upotrebu napalm bombe i drugog zapaljivog oružja, zahtevajući od država da se uzdrže od njihove proizvodnje, skladištenja i širenja i da što pre pristupe zaključenju međunarodnog ugovora o zabrani ovog oružja.

Ovaj apel je urodio plodom jer je 1981. godine usvojena Konvencija o zabrani ili ograničavanju upotrebe izvesnih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili da deluju bez razlike u pogledu ciljeva. Uz ovu konvenciju pridodat je Protokol o zabrani ili ograničavanju upotrebe zapaljivog oružja, koji takvo oružje definiše kao svako oružje ili municiju čija je osnovna namena da zapale predmete ili da nanesu opekotine licima dejstvom plamena, toplote ili kombinacijom plamena i toplote koju oslobađa hemijska reakcija supstance izbačene na cilj. Takvo oružje, prema ovom protokolu, može biti u obliku bacača plamena, granata, raketa, ručnih granata, mina, bombi i drugih sredstava koja sadrže zapaljive supstance. On posebno zabranjuje upotrebu zapaljivog oružja prema civilnom stanovništvu i civilnim objektima, vojnim objektima smeštenim blizu civilnih, kao i prirodnoj okolini, osim ako se ona koristi za prikriivanje neprijatelja i vojnih ciljeva.

Pored ovog, konvenciji su pridodata još dva protokola: Protokol o fragmentima oružja koji se ne mogu otkriti, koji zabranjuje upotrebu svakog oružja koje je prvenstveno namenjeno da svojim fragmentima nanosi povrede koje se u ljudskom telu ne mogu otkriti rendgenskim zracima i Protokol o zabrani ili ograničavanju upotrebe mina, mina iznenađenja ili drugih sredstava.²

Ovim drugim učinjen je prvi važan korak na planu zabrane ili ograničenja upotrebe ovakvog oružja kojim raspolažu skoro sve armije sveta.³ On zabranjuje

² Pod izrazom *mina* Protokol podrazumeva svako sredstvo postavljeno ispod površine tla, ili na tlu, ili u blizini tla, ili druge površine, čija je namena da se rasprsnu ili eksplodira usled prisustva, blizine ili kontakta sa licem ili vozilom. Pod izrazom *mina iznenađenja* podrazumeva se svako sredstvo ili materijal namenjeni, konstruisani ili prilagođeni za ubijanje ili ranjavanje i koji dejstvuju neočekivano kada neko lice dodirne naizgled bezopasan predmet, ili kada mu se približi, ili kada učini naizgled bezopasnu radnju. Pod izrazom *ostala sredstva* podrazumevaju se municija i sredstva postavljena ručno, čija je namena da ubijaju, ranjavaju ili nanesu štetu i koja se aktiviraju posle izvesnog vremena, automatski ili daljinskom kontrolom.

³ Prema nekim procenama, od početka Drugog svetskog rata do kraja devedesetih godina 20. veka u sveta (u više od 70 država) postavljeno je na stotine miliona ovakvih mina od kojih je stradao i

upotrebu takvih sredstava prema civilnom stanovništvu, a posebno u vidu represalija, kao i bez pravljenja razlike u izboru ciljeva, odnosno nalaže mere predostrožnosti radi zaštite civila od efekata takvog oružja. Posebna zabrana odnosi se na upotrebu mina iznenađenja koje izgledaju kao bezopasni ručni predmeti i čija je namera da izazovu eksploziju ako im se neko približi i dotakne ih, odnosno čiji je cilj da prouzrokuju nepotrebna ranjavanja ili suviše patnje. Zabranjeno je i postavljanje ovakvih mina u naseljenim mestima u kojima se ne vode ili se ne planiraju borbena dejstva, a propisano je da mine koje se postavljaju daljinski moraju imati uređaj za samouništenje.

Zabrana se odnosi i na tzv. sejane mine, osim kada se upotrebljavaju protiv vojnih ciljeva, dok njihovo postavljanje ili izbacivanje koje bi moglo imati štetne efekte na civilno stanovništvo mora biti prethodno najavljeno.⁴ Ukoliko se “seju” sa daljine, ne mogu se koristiti ako im lokacija nije tačno utvrđena ili ako svaka od njih nema efikasan mehanizam za samouništenje. Uvedena je i obaveza evidentiranja minskih polja, obaveštavanja o njihovom postavljanju, zaštiti i informisanju snaga UN kada se nalaze na teritoriji na kojoj ima minskih polja i dr.

U maju 1996. godine usvojene su izmene ovog protokola koje, pored ostalog, predviđaju da mine koje se daljinski postavljaju na daljinu manju od 500 metara ne moraju imati uređaje za samouništenje, odnosno da sve protivpešadijske mine moraju biti izgrađene od materijala koji omogućava njihovo otkrivanje uobičajenim detektorima. Drugim rečima, potpuno je zabranjena upotreba nemetalnih mina i mina sa minimalnom količinom metala. Ono što je posebno značajno jeste da je oblast primene ovog protokola proširena i na unutrašnje oružane sukobe i da je zabranjen promet mina čija je upotreba zabranjena.

veliki broj civila, čak i posle dužeg vremena od okončanja ratnih sukoba. To je rezultat okolnosti da je nad njima skoro nemoguće uspostaviti kontrolu nakon što su postavljene i zato što imaju veoma dug vek trajanja. Zbog toga su na međunarodnom planu preduzete mere kako bi se ograničila, odnosno zabranila proizvodnja i upotreba tzv. protivpešadijskih mina u njihovom različitom obliku, a kao rezultat tih mera usledio je pomenuti protokol. Međutim, mišljenja o tome su još uvek podeljena tako da neke države osporavaju i negiraju vojni značaj ovog oružja, dok druge u njemu vide nezamenljivo sredstvo ratovanja.

⁴ Pod izrazom *sejana mina* Protokol podrazumeva minu koja se izbacuje iz artiljerijskog oružja, bacača raketa, minobacača ili sličnog oružja, ili se baca iz vazduhoplova.

U oktobru 1995. godine usvojen je i četvrti po redu Protokol, koji zabranjuje upotrebu laserskog oružja čija je osnovna funkcija da izazove trajno slepilo i apeluje na države članice da preduzimaju mere predostrožnosti prilikom upotrebe ovakvog oružja. Istovremeno je usvojena i Rezolucija o oružju i sistemima malog kalibra, kojom se države pozivaju na istraživanje efekata ranjavanja od strane ovakvog oružja i na preduzimanje maksimalnih mera za izbegavanje eskalacije njegove upotrebe.

Karakteristično je da se ova konvencija poziva na haške principe koji državama ograničavaju pravo izbora i metoda ratovanja, odnosno zabranjuju upotrebu sredstava koja prouzrokuju suvišne povrede i nepotrebne patnje. Ona se poziva i na pomenutu Martensovu klauzulu, pri čemu poseban akcenat stavlja na zaštitu civilnog stanovništva od dejstava ovakvog oružja. Međutim, njen nedostatak je što ne sadrži mehanizme kontrole i nadzora nad sprovođenjem nekih njenih bitnijih odredaba.

Usvajanjem Konvencije o zabrani upotrebe, skladištenja i proizvodnje protivpešadijskih mina i njihovom uništenju u septembru 1997. godine (stupila na snagu u februaru 1999. godine), učinjen je veliki napredak u odnosu na prethodnu konvenciju. On se ogleda u činjenici da ovaj novi dokument zabranjuje državama članicama upotrebu, razvoj, proizvodnju, skladištenje i transfer protivpešadijskih mina, kao i pomoć u sprovođenju aktivnosti koje su ovim dokumentom zabranjene. Propisana je i obaveza uništenja ovog oružja u roku od 4 godine, a u miniranim područjima u roku od 10 godina, s tim da se takva područja moraju prethodno obeležiti, osmatrati i čuvati.

Značaj konvencije je i u tome da predviđa uzajamnu pomoć država članica u njenom sprovođenju, da propisuje mere transparentnosti (izgradnje međusobnog poverenja) koje obuhvataju obavezu izveštavanja o svim merama preduzetim u vezi sa ostvarenjem Konvencije, da uvodi inspekcijski nadzor i da predviđa održavanje periodičnih konferencija i sastanaka država članica u vezi sa pitanjima koja proizlaze iz stipulisanih obaveza. Jedan od osnovnih motiva za donošenje ovog akta bilo je uverenje da ovakvo oružje ima nediskriminirajući karakter, odnosno da je zbog svojih opštih svojstava podjednako opasno i za vojnike i za civile, naročito nakon prestanka oružanih

sukoba. Takvo uverenje bilo je podstaknuto i činjenicom određenih nedostataka prethodne konvencije, posebno u onom njenom delu koji se odnosi na ovu vrstu konvencionalnog oružja.⁵

3. REŽIM UPOTREBE ORUŽJA ZA MASOVNO UNIŠTENJE

Prema opšteprihvaćenom stanovištu, u pitanju je oružje koje ima sledeće karakteristike: a) da je nemoguća kontrola njegovog dejstva; b) da je njegovo dejstvo nemoguće prostorno i vremenski ograničiti; c) da je nemoguća efikasna zaštita od njegovog dejstva i d) da se njegov efekat svodi na masovno uništenje lica, dobara i čovekove okoline. U takva oružja spadaju: 1. hemijsko i bakteriološko oružje; 2. oružje za promenu čovekove okoline i 3. nuklearno i termonuklearno oružje.

3.1. Pravni status hemijskog i bakteriološkog oružja i

3.1.1. Hemijsko oružje

Pojmovno definisanje hemijskog oružja ima dugu genezu, a ono što je zajedničko većem broju definicija jeste da se pod ovakvim oružjem uglavnom podrazumevaju otrovi u njihovim različitim varijantama. Na takvoj definiciji zasnovane su odredbe o zabrani upotrebe ovakvog oružja sadržane u Strazburškom sporazumu iz 1675, Liberovim pravilima iz 1863, Oksfordskom priručniku iz 1880. i Briselskoj deklaraciji iz 1874. godine,

⁵ Na insistiranje mnogobrojnih vladinih i nevladinih organizacija, u Otavi je 5. oktobra 1996. godine održana konferencija kojoj su prisustvovali predstavnici vlada 75 država. Na tom skupu usvojena je Finalna deklaracija u kojoj je istaknuta potreba hitne zabrane upotrebe protivpešadijskih mina, utvrđen Plan akcija za realizovanje hitne zabrane ovog oružja, a Kanada je dobila zaduženje da u decembru naredne godine organizuje međunarodnu konferenciju na kojoj će biti usvojena posebna konvencija koja treba nominalno da zabrani upotrebu protivpešadijskih mina. Već u februaru 1997. godine u Beču je održana Prva pripremna sednica na kojoj su predstavnici više od stotinu država analizirali sve aspekte ove problematike, a austrijska strana je čak i ponudila predlog teksta konvencije. Krajem juna iste godine u Briselu je održana Međunarodna konferencija o globalnoj zabrani protivpešadijskih mina na kojoj su učestvovali predstavnici 154 države, dok je u septembru na međunarodnom skupu (129 država) u Oslu utvrđen tekst Konvencije i zakazano njeno potpisivanje za decembar iste godine u Otavi. Na konferenciji u ovom kanadskom gradu, 122 države potpisale su Konvenciju. Karakteristično je da su među njima i države članice NATO, osim SAD i Turske, kao i sve države članice EU, osim Finske. Konvenciju nisu prihvatili ni Rusija, Kina, Indija i Pakistan.

ali i akti doneti na Prvoj i Drugoj haškoj mirovnoj konferenciji 1899, odnosno 1907. godine. Nešto šira definicija doneta je na Vašingtonskoj konferenciji 1922. godine i ona obuhvata zagušljive, otrovne i sve druge gasove i sve analogne tečnosti, materijale i sredstva, a skoro identična definicija data je u Ženevskom protokolu iz 1925. godine.

Međutim, Komisija Konferencije za smanjenje i ograničenje naoružanja u okviru Društva naroda dala je dosta široku definiciju hemijskog oružja pod kojim je smatrala: prirodna i sintetička škodljiva tela u svim agregatnim stanjima, kao što su, na primer, otrovne supstance, zagušljivci, suzavci ili plikavci, koja bi se mogla upotrebiti s ciljem uništenja neprijatelja, i sve one materije koje su sposobne da, na ma koji način, proizvedu škodljive efekte na ljudski organizam ili životinje, bez obzira na način upotrebe i sprave za njihovo korišćenje. Konvencija o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništenju iz 1993. godine, hemijsko oružje definiše kao toksične hemikalije i njihove komponente, municiju i opremu specijalno namenjene da uzrokuju smrt, kao i bilo koju opremu napravljenu za direktnu upotrebu toksičnih hemikalija i municije.

Dakle, imajući u vidu sve navedene definicije, a posebno najnovije, možemo zaključiti da se pod ovom vrstom oružja podrazumevaju sve one hemijske supstance u čvrstom, tečnom ili gasovitom stanju, kao i sredstva konstruisana za njihovu upotrebu čija je namena u funkciji trovanja ljudi, biljnog i životinjskog sveta.⁶

⁶ Upotreba hemijskih supstanci u ratu poznata je još od antičkog perioda kada su protivnici jedni protiv drugih upotrebljavali otrovne i zagušljive dimove, a vrhove kopalja i strele premazivali otrovnim hemikalijama. Tako su, na primer, Kinezi upotrebljavali dimne preparate, a Atinjani u ratu sa Spartom pravili zgarišta sa nakvašenim sumporom ispred spartanskih utvrđenja da bi ih odatle isterali. I u ratovima u srednjem veku bilo je dosta primera upotrebe hemijskog oružja. U tom pogledu karakterističan je primer odbrane Beograda od najeзде Turaka 1456. godine kada su se branioци koristili tzv. otrovnim oblacima. U istoriji tih ratova zabeleženi su i mnogi slučajevi trovanja hrane i vode protivnika, odnosno usmrćivanja protivnika, pa i samih suverena, otrovnim oružjem. Zanimljiv detalj iz istorije pokazuje da je smrt Ričarda Lavljeg Srca prouzrokovala otrovna strela. U srednjem veku španska vojska je obilato koristila otrovne strele, a zabeležena je i praksa trovanja izvora vode kako bi se protivnik desetkovao. Poznat je i slučaj maršala Vilarsa koji je koristio otrovna sredstva radi likvidacije hiljade protestanata iz Sevena. I tokom 18. i 19. veka praksa upotrebe toksičnih hemijskih sredstava bila je prisutna u ratovima. Tako je za vreme burskog rata (1899–1902) engleska vojska upotrebljavala artiljerijske granate punjene pikrinskom kiselinom, zbog čega je prilikom njihove eksplozije razvijan izuzetno otrovan gas.

Najmasovnija upotreba hemijskog oružja zabeležena je za vreme Prvog svetskog rata. Nemačka vojska je prva počela da upotrebljava otrovni gas, što je saveznicima iz Antante nanosilo velike gubitke jer nisu imali adekvatna sredstva zaštite. Tako je već u prvih nekoliko meseci 1915. godine oko 15 000 savezničkih vojnika bilo izbačeno iz stroja, a oko 5 000 umrlo je od posledica dejstva upotrebe otrovnog gasa. Prema nekim podacima, gubici od bojnih otrova u Prvom svetskom ratu iznosili su oko 1 296 000 mrtvih i ozleđenih. U vreme trajanja ovog rata bilo je poznato čak oko stotinu vrsta bojnih otrova.

U međuratnom periodu Nemačka je posebno radila na projektu usavršavanja hemijskog oružja i uspela da stvori tzv. nervne agense koji su bili mnogo jači od sličnih supstanci korišćenih u Prvom svetskom ratu. U agresiji na Etiopiju, Italija je upotrebljavala ovakva sredstva. Međutim, u Drugom svetskom ratu nijedna strana nije upotrebljavala ni hemijsko ni bakteriološko oružje u međusobnim sudarima, osim što su nacisti upotrebljavali hemijska sredstva za likvidaciju logoraša u koncentracionim logorima. U ratovima vođenim posle Drugog svetskog rata zabeležena je intenzivna upotreba hemijskog oružja. Tako su SAD za vreme rata u Vijetnamu masovno upotrebljavale herbicide i defolijante s ciljem uništavanja useva, kao i otrove za privremeno onesposobljavanje.⁷ Hemijsko oružje korišćeno je i tokom egipatsko-izraelskog rata 1949. godine, egipatsko-jermenskog rata 1963–1967. godine i rata u Zalivu 1991. godine.

Međutim, osudu upotrebe hemijskog oružja, odnosno otrova, otrovnih i zagušljivih gasova u ratne svrhe nalazimo još u nekim drevnim pravnim dokumentima. Tako Hamurabijev zakonik propisuje sankcije za one koji su u ratu upotrebljavali otrovno oružje, a u 3. veku p.n.e. i indijski zakonik Manu zabranjivao je upotrebu ovakvog oružja. Upotreba otrova u ratu osuđivana je i u antičkoj Grčkoj, dok su je Rimljani smatrali povredom *ius gentium*. Zabranu i osudu u ovom pogledu isticale su hrišćanska i islamska

⁷ U SAD se već decenijama intenzivno radi na usavršavanju hemijskih bojnih otrova, među kojima su i oni za privremeno onesposobljavanje. Ovi, tzv. "humani otrovi", bazirani su na narkoticima, hipnoticima i drugim psihostimulativnim supstancama čija upotreba izaziva privremene psihičke poremećaje i halucinacije. One se manifestuju u vidu histeričnog smejanja ili paničnog straha, odnosno stvaranja projekcije prošlih događaja.

religija, što objašnjava činjenicu da za vreme turskih osvajanja ovakvo oružje nije upotrebljavano. Čuveni holandski pravnik Hugo Grotius je u svom poznatom delu "De iure belli ac pacis" iz 1625. godine takođe osudio pribegavanje u ratu otrovnom oružju.

Verovatno prvi međunarodnopravni dokument kojim su države nastojale da pitanje upotrebe u ratu ove vrste oružja stave van zakona bio je Strazburški sporazum kojeg su 1675. godine potpisale Nemačka i Francuska. Ovaj akt sadrži zabranu upotrebe otrova i otrovnih metaka, odnosno otrova u bilo kojem vidu između zaraćenih strana. Identične odredbe sadržane su u navedenim Liberovim uputstvima iz 1863. godine, dok je u Oksfordskom priručniku iz 1880. godine propisana zabrana upotrebe otrovnog oružja u ratu "budući da borba mora biti lojalna". Zabranu nalazimo i u Briselskoj deklaraciji iz 1874. godine, a ona se odnosi na otrove, otrovno oružje i projektele punjene otrovnim gasom. Kao što je već rečeno, ova poslednja tri dokumenta imala su snažan uticaj na kasnije ostvarene kodifikacije ratnog prava, odnosno na sadržaj usvojenih pravnih dokumenata. Razume se, taj uticaj je došao do izražaja i pri formulaciji onih propisa čiji je cilj bio zabrana upotrebe hemijskog oružja.

Tako je Prva haška mirovna konferencija iz 1899. godine bila poznata i po nastojanjima da se ovakva oružja podvrgnu pravnoj zabrani, a dokument kojim je to učinjeno bila je Deklaracija o zabrani upotrebe projektila kojima je jedini cilj širenje zagušljivih i otrovnih plinova.⁸ I haški Pravilnik o zakonima i običajima rata na kopnu iz 1907. godine zabranjuje upotrebu otrova i otrovnog oružja. Budući da ove zabrane nisu ispoštovane u Prvom svetskom ratu, Versajski mirovni ugovor iz 1919. godine nastojao je da reafirmiše ustanovljena pravila u ovoj materiji tako što je poraženoj Nemačkoj zabranio proizvodnju i uvoz zagušljivih gasova, otrova i sličnih tečnosti i materija. Identične zabrane ustanovljene su i za ostale poražene sile kroz odredbe mirovnih ugovora posebno zaključenih sa njima. Između dva svetska rata neke države takođe su

⁸ SAD i V. Britanija nisu potpisali Deklaraciju, iako su prisustvovali Konferenciji, dok je Turska nije ratifikovala. Velika Britanija je tek na Drugoj haškoj mirovnoj konferenciji 1907. godine prihvatila ovu deklaraciju. Srbija i Crna Gora bile su među državama potpisnicama. Inače, dispozitiv Deklaracije sastoji se samo od jedne rečenice, koja glasi: "*Sile ugovornice međusobno se podvrgavaju zabrani upotrebe takvih projektila čija je jedina namena da šire zagušljive i otrovne plinove*".

pokušale da međusobno zaključenim ugovorima stave van zakona korišćenje ovakvih sredstava u ratu. Tako su Italija, Velika Britanija, SAD, Francuska i Japan potpisali u Vašingtonu 1922. godine Konvenciju o zabrani upotrebe zagušljivih i otrovnih gasova koja, međutim, nikada nije stupila na snagu.

Tek Ženevski protokol o zabrani upotrebe u ratu zagušljivih, otrovnih ili sličnih gasova i bakterioloških sredstava iz 1925. godine sadrži konkretniju zabranu upotrebe ovakvog oružja, apelujući na sveopšte priznanje njene neophodnosti. U međuratnom periodu Društvo naroda je u više navrata potvrđivalo značaj ovog dokumenta i apelovalo na države da ga prihvate i ratifikuju, tako da su do početka Drugog svetskog rata 42 države ratifikovale ili pristupile Protokolu. Posle okončanja ovog rata, a imajući u vidu da su mnoge države izbegavale da to isto učine, Generalna skupština UN je 1969. godine donela rezoluciju u kojoj se zahteva od svih država da striktno poštuju principe Ženevskog protokola i da što pre pristupe njegovoj ratifikaciji.⁹

Međutim, nedostatak ovog akta je u tome što ne propisuje zabranu proizvodnje, skladištenja i posedovanja ovakvog oružja i ne odnosi se i na ona hemijska sredstva koja su samo privremeno zagušljiva i ne izazivaju nužno smrt, kao što su, na primer, napalm bombe, bacači plamena i druga zapaljiva oružja. Jedan broj pravnih teoretičara s pravom je ovakva oružja svrstavao pod režim Ženevskog protokola, nalazeći u njemu osnove za negiranje legalnosti njihove upotrebe. Takva shvatanja bila su opravdana jer se radi o oružju koje, s obzirom na svoje karakteristike i efekte (strahovita razaranja i teška oštećenja u ljudskom organizmu, trajna fizička i psihička nesposobnost), prouzrokuje nepotrebne patnje. Upravo ta činjenica predstavlja osnov koji ga svrstava u nedozvoljena sredstva ratovanja.

⁹ Jugoslavija je tada dala svečanu izjavu o njegovom obaveznom karakteru i saopštila da ne poseduje niti ima nameru da proizvodi i pribavlja biološka sredstva ratovanja. Karakteristično je da je Protokol prihvatila i ratifikovala Kraljevina SHS 1929. godine, ali uz rezervu reciprociteta, odnosno uz uslov da i oružane snage neprijateljskih država poštuju zabrane ustanovljene ovim aktom. SAD su ga ratifikovale tek u januaru 1976. godine. Danas su njime vezane sve velike sile, kao i najveći broj država.

Zato je i Generalna skupština UN u svojoj rezoluciji od decembra 1974. godine osudila upotrebu napalm bombe i drugog zapaljivog oružja, apelujući na države da se uzdrže od njihove proizvodnje, skladištenja i širenja i da što hitnije pristupe zaključenju međunarodnog ugovora kojim bi se takva oružja proglasila zabranjenim¹⁰. Kao što je rečeno, takva inicijativa je urodila plodom donošenjem Konvencije o zabrani ili ograničavanju upotrebe izvesnih vrsta klasičnog oružja za koje se može smatrati da imaju prekomerne traumatske efekte ili da deluju bez razlike u pogledu ciljeva, uz koju je pridodat Protokol o zabrani ili ograničavanju upotrebe zapaljivog oružja.

Nedostaci ispoljeni u Ženevskom protokolu umnogome su otklonjeni skoro sedam decenija kasnije, tačnije 1993. godine, usvajanjem Konvencije o zabrani razvoja, proizvodnje, skladištenja i upotrebe hemijskog oružja i o njegovom uništenju. Već iz samog naziva mogu da se uoče obaveze koje ona nameće državama članicama, a to su: da neće razvijati, proizvoditi, skladištiti, vršiti transfer i upotrebljavati hemijsko oružje, da neće pomagati, odobravati ili podsticati bilo koga da preuzima aktivnosti koje su zabranjene Konvencijom, da se neće angažovati u bilo kojim pripremama za vojnu upotrebu hemijskog oružja i da neće koristiti “gasove za kontrolu pobuna” kao način ratovanja¹¹. Njihova obaveza je i da unište hemijsko oružje koje poseduju, kao i objekte za njegovu proizvodnju.

Pod hemijskim oružjem, kao što je rečeno, Konvencija podrazumeva: toksične hemikalije i njihove komponente, osim ako su namenjene za ciljeve koji nisu zabranjeni Konvencijom; municiju i opremu specijalno napravljenu da uzrokuju smrt dejstvom toksičnih hemikalija koje se oslobađaju usled dejstva ovakve municije i bilo koju opremu posebno napravljenu za direktnu upotrebu ovakve municije ili koja je u vezi sa upotrebom takve municije. U njoj je izvršena i detaljna kategorizacija toksičnih hemikalija koje ne mogu biti korišćene u vojne svrhe, odnosno kao oružje. S ciljem što kvalitetnije implementacije, Konvencija je predvidela osnivanje određenih organa, kao

¹⁰ Više od sto država, među kojima je bila i Jugoslavija, glasalo je za ovu rezoluciju, dok su protiv nje bili SAD, Velika Britanija, Francuska, Izrael, pa i neke tadašnje članice VU.

¹¹ Radi se o sredstvima koja brzo uzrokuju senzornu iritaciju kod ljudi ili onesposobljavajuće efekte koji nastaju u kratkom vremenskom periodu.

što su Konferencija država članica, Izvršno veće i Tehnički sekretarijat, odnosno ustanovila mehanizam inspeksijske kontrole, načine kooperacije država članica i sistem verifikacije.

3.1.2. Bakteriološko oružje

Osnovna karakteristika bakteriološkog oružja je u tome što sadrži infektivne mikroorganizme koji izazivaju teška oboljenja i smrt ljudi, kao i uništenje ostalih živih bića. Zbog toga se ono naziva i biološkim oružjem. Dosta dobru i široku definiciju bakteriološkog oružja dao je još Specijalni komitet konferencije za razoružanje u Društvu naroda, prema kojoj u ovakvu vrstu oružja spadaju svi patogeni mikrobi, virusi i zaraženi predmeti bez obzira na to gde su rasipani, bilo da prouzrokuju oboljenja odmah ili posle izvesnog vremena inkubacije.

Ovo sredstvo ratovanja je relativno novijeg datuma jer do njegove upotrebe dolazi u toku Prvog svetskog rata, ali uglavnom u obliku diverzije. Poznato je da su nemački agenti inficirali stoku koja je u američkim pristaništima ukrcavana za saveznike, a u Švajcarskoj su pokušali da ubace klice kolere, dok su se i Englezi kompromitovali proturanjem zavoja zaraženih infektivnim klicama. U sudskom procesu u Tokiju 1949. godine, pojedinim japanskim vojnim starešinama suđeno je zbog upotrebe bakteriološkog oružja tokom rata sa Kinom, dok je u Nirberškom procesu dokazano da su Nemci zaražavali zarobljenike pegavim tifusom. Još dok je trajao Drugi svetski rat, Ministarstvo rata SAD otpočelo je sa pripremom plana biološkog rata, zbog čega je bila obrazovana Uprava za vojno istraživanje. Međutim, upotreba takvog oružja u ovom ratu nije zabeležena u sudarima glavnih zaraćenih strana, ali je zabeležena od strane trupa UN u toku intervencije u Koreji.

Još na Briselskoj konferenciji 1874. godine bilo je pokušaja da se zabrani širenje ovog oružja na neprijateljskoj teritoriji, dok ga je Vašingtonska konferencija iz 1922. godine samo uzgred pomenula. Kao što je istaknuto, Ženevski protokol iz 1925. godine

uključuje zabranu upotrebe i bakteriološkog oružja. Međutim, tek u sistemu UN ostvaren je značajniji uspeh na ovom planu.

Tako je 1972. godine doneta Konvencija o zabrani usavršavanja, proizvodnje i uskladištenja bakteriološkog (biološkog) oružja i otrovnog oružja i njihovom uništenju. Koliku je važnost imalo donošenje ove konvencije pokazuje i to da je ona zaključena na neodređeno vreme i da su njeni depozitari Velika Britanija, SAD i SSSR (danas Rusija). Ukazujući na značaj ciljeva i načela Protokola iz 1925. godine, ona obavezuje države članice da u bilo kojim uslovima ne razvijaju, proizvode, skladište ili na drugi način koriste mikrobiološke i druge biološke agense ili toksine, kao i oružje, opremu i sredstva za upotrebu ovih materija protiv neprijatelja u oružanom sukobu. Njima je, takođe, naloženo da unište ovu vrstu oružja ako njime raspolažu, odnosno zabranjeno im je da vrše transfer zabranjenih materija i da ohrabruju druge države da razvijaju, proizvode ili koriste ove agense. Posebno je značajna odredba koja zahteva od država članica da svojim unutrašnjim propisima obezbede ostvarenje ove konvencije, odnosno da sankcionišu neispunjenje navedenih zahteva i kršenje propisanih zabrana. Međutim, ovaj dokument ne propisuje mehanizam provere sopstvenog sprovođenja, već samo predviđa mogućnost da država članica uloži žalbu Savetu bezbednosti UN ukoliko neka druga država članica ne ispunjava njegove klauzule. Nedostatak ove konvencije jeste da ne sadrži definiciju ove vrste oružja, već samo nabraja šta se smatra nedozvoljenim aktima.

3.2. Pravni status oružja za promenu čovekove okoline

Koliko je naučni i tehnološki razvoj i napredak omogućio čoveku prodor u tajne prirode i njeno iskorišćavanje za dobrobit čovečanstva, toliko je stvorio i opasnost za opstanak te iste prirode, a time i opstanak samog čoveka. Promena čovekove okoline danas je sve više moguća raznim tehnološkim mogućnostima da se to učini (npr. veštačko izazivanje zemljotresa, kiše i poplava) što, naravno, može da bude fatalno ako se takva tehnologija nekontrolisano upotrebljava kako u miru, tako i u ratu. Poznato je da su, na primer, SAD u toku rata u Vijetnamu masovno koristile određena sredstva za promenu

čovekove okoline i tako nanosile ogromne štete vijetnamskom narodu onemogućavajući mu elementarne uslove za biološki opstanak¹².

Svesna domašaja opasnosti upotrebe ovakvog oružja, Generalna skupština UN je u decembru 1976. godine donela Konvenciju o zabrani upotrebe u vojne i druge neprijateljske svrhe tehnike za menjanje čovekove okoline. Ona obavezuje države članice da ne preduzimaju bilo kakve modifikacije okoline u vojne ili neprijateljske svrhe, koje bi imale dalekosežne i dugotrajne posledice ili razarajuće dejstvo u odnosu na drugu državu ugovornicu. Pod tehnikom za promenu čovekove okoline podrazumeva se svaka promena izazvana svesnim manipulisanjem prirodnih procesa na Zemlji, u njenoj biosferi, litosferi i atmosferi, kao i kosmičkom prostranstvu.

Kao što smo istakli, Dopunski protokol I iz 1977. godine takođe posvećuje pažnju ovom pitanju tako što propisuje zabranu primene sredstava ratovanja koja su namenjena ili od kojih se može očekivati da će prouzrokovati opsežna, dugotrajna i ozbiljna oštećenja prirodne okoline.

3.3. Pravni status nuklearnog i termonuklearnog oružja

Problem legalnosti upotrebe nuklearnog i termonuklearnog oružja predstavlja još uvek jedno od najkontroverznijih i najsloženijih pitanja savremenog međunarodnog prava o kojem u pravnoj doktrini ne postoji jedinstven stav. Dok jedan deo doktrine smatra da je upotreba ovog oružja pravno dozvoljena jer ne postoji formalna zabrana u tom smislu, drugi takvu legalnost osporavaju pozivom na opšte principe međunarodnog prava. Ujedinjene nacije izjasnile su se u prilog zabrane primene ovakvog oružja, i to u formi rezolucije od 24. novembra 1961. godine. U tom dokumentu je istaknuto da je nuklearno i termonuklearno oružje suprotno principima i ciljevima Povelje UN, te da njihova primena izlazi iz domena vojnih operacija jer dovodi do masovnog razaranja i nepotrebnih patnji, zbog čega je u suprotnosti sa zakonom čovečnosti. Pribegavanje tom

¹² O upotrebi ovog i drugog oružja za masovno uništenje od strane SAD u vijetnamskom ratu videti opširnije u ediciji *Raselov sud*, "Prosveta", Beograd, 1969.

oružju predstavljalo bi rat i protiv celokupnog čovečanstva, što bi bio zločin protiv cele civilizacije.¹³ Kao što je poznato, nuklearno oružje upotrebile su SAD u završnici rata sa Japanom 1945. godine kada su bačene atomske bombe na Hirošimu i na Nagasaki.¹⁴

Prema tome, nuklearno i termonuklearno oružje još nije nominalno stavljeno van zakona, ni kada je reč njegovoj eventualnoj upotrebi, ni kada je reč o njegovoj proizvodnji i usavršavanju. Izvesno olakšanje predstavlja činjenica da je proteklih decenija zaključeno više međunarodnih bilateralnih i višestranih ugovora koji uvode izvesna ograničenja kada je reč o ovoj vrsti oružja, a koja se manifestuju u zabrani njegovog lociranja na određenim mestima, određivanju mesta gde se ne mogu izvoditi eksperimenti sa njim, odnosno koji uvode zabranu njegovog daljeg širenja i isprobavanja.

Tako Ugovor o Antartiku iz 1959. godine zabranjuje da se na tom prostoru uspostavlja vojne baze i utvrđenja, odnosno izvode vojni manevri i eksperimenti bilo kojeg tipa oružja. Ugovorom o miroljubivom korišćenju kosmosa iz 1967. godine na analogan način su isključeni Mesec i ostala nebeska tela, a ugovorne strane obavezale da u orbitu neće lansirati bilo koju vrstu oružja za masovno uništenje, niti takvo oružje instalirati na nebeskim telima. Ugovor o zabrani eksperimenata sa nuklearnim oružjem u atmosferi, kosmosu i pod vodom iz 1963. godine, međutim, ostavio je slobodu nuklearnim silama da izvode neograničene eksperimente u utrobi Zemlje. Ugovor o neširenju nuklearnog oružja iz 1968. godine predviđa da države članice ne mogu drugim državama davati neposredno ili posredno nuklearno oružje ili neke druge uređaje za nuklearne eksplozije ili za kontrolu nad tim oružjem. Njima je, takođe, zabranjeno da na bilo koji način podstiču ili pomažu države koje ovo oružje ne poseduju, kako bi ga one proizvele

¹³ Protiv ove rezolucije bili su SAD, Francuska i Velika Britanija, kao i još nekoliko zemalja.

¹⁴ U Uputstvu koje su SAD izdale svojim pomorskim snagama još 1955. godine, kao i u Pravilniku o suvozemnom ratu donetom 1956. godine navedeno je da je na osnovu ovih akata, a u odsustvu izričitih pravila, dozvoljena upotreba nuklearnog oružja od strane američkih vojnih snaga. U čl. 35 Pravilnika doslovno stoji: "U nedostatku običajnog pravila međunarodnog prava ili međunarodne konvencije koja bi ograničavala njegovu upotrebu, upotreba eksplozivnog atomskog oružja od strane vazduhoplovnih, pomorskih ili kopnenih snaga ne može se smatrati protivna međunarodnom pravu". Sličan stav zauzet je i u čl. 113 britanskog Ratnog priručnika, u kojem se kaže: "Ne postoji pravilo međunarodnog prava koje se posebno odnosi na upotrebu nuklearnog oružja. Zbog toga je njegova upotreba uređena shodno opštim načelima izloženim u ovoj glavi".

ili nabavile. Ugovor o korišćenju morskog dna iz 1971. godine zabranjuje stavljanje nuklearnog oružja i ostalog oružja za masovno uništenje na dno okeana i podzemlja otvorenog mora, ali i na razdaljini od 12 nautičkih milja od obale svake priobalne države.

Dugogodišnji naponi međunarodne zajednice doveli su konačno do zaključenja Ugovora o potpunom zabrani nuklearnih proba. Ugovor je odobrila Generalna skupština UN i on je postao otvoren za potpisivanje u septembru 1996. godine. Tim aktom ustanovljena je apsolutna zabrana vršenja nuklearnih proba u svim sredinama, kao i mehanizam kontrole koji obuhvata i inspeksijsku kontrolu na licu mesta. Pored nuklearnih sila, ovaj ugovor potpisalo je i više od sto četrdeset država.

Drugi oblik ograničenja u pogledu proizvodnje i upotrebe nuklearnog oružja jeste stvaranje tzv. bezatomskih zona. To su delovi teritorije na kojoj se, po osnovu ugovora, ne mogu proizvoditi, instalirati, odlagati i vršiti eksperimenti sa nuklearnim oružjem. Takve zone uspostavljene su nekim od navedenih ugovora (Antartik, kosmos, Mesec, morsko dno i podzemlje morskog dna). Međutim, Latinoameričke države su 1967. godine potpisale ugovor kojim su preuzele obavezu da na svom području zabrane probe, upotrebu, proizvodnju i nabavku nuklearnog oružja. Generalna skupština UN pozdravila je donošenje ovog ugovora i pozvala nuklearne sile da mu se i one pridruže, što su SAD, Velika Britanija, Francuska i Kina i učinili. U okviru UN svojevrmeno je u vidu deklaracije prihvaćena ideja da se i Indijski okean proglasi zonom mira, a time i posredno bezatomskom zonom. Generalna skupština UN takođe je prihvatila inicijativu Arapske lige da se područje Srednjeg istoka proglasi takvom zonom, a inicijativu Organizacije afričkog jedinstva da takav status dobije cela Afrika podigla je na nivo preporuke. Poznat je i Plan Rapackog, kao ideja ranijeg ministra inostranih poslova Poljske da se u srednjoj Evropi stvori bezatomska zona. Takvih ideja bilo je i za Sredozemlje, Pacifik, južnu Aziju i dr.

UMESTO ZAKLJUČKA

Iako još nije donet međunarodni akt koji izričito zabranjuje upotrebu nuklearnog i termonuklearnog oružja, to ne znači da bi njegova eventualna upotreba bila legalna sa stanovišta međunarodnog prava. Kada se mogućnosti i posledice dejstva ovog oružja posmatraju kroz prizmu navedenih opštih principa u vezi sa upotrebom sredstava ratovanja, kao i stavova sadržanih u pomenutoj Martensovoj klauzuli, može se zaključiti da međunarodno pravo ne odobrava pribegavanje takvim sredstvima ratovanja. Pravni osnov te zabrane može se naći i u analogiji sa onim konvencijama međunarodnog prava koje stavljaju van zakona upotrebu hemijskog i bakteriološkog oružja. Jer, kako je radijacija jedan od efekata primene nuklearnog i termonuklearnog oružja, njenim pogubnim dejstvima, tj. nepotrebnim patnjama, bili bi izloženi svi, a to znači i pripadnici oružanih snaga i celokupno civilno stanovništvo, na isti način kao i u slučaju dejstva hemijsko-bioloških sredstava ratovanja.

Uporište za takav stav nalazi se i u odredbama mirovnih ugovora zaključenih posle Drugog svetskog rata kojima su pobeđenim državama nametnute zabrane proizvodnje, usavršavanja i posedovanja ovakvog oružja, ali i u ugovorima kojima se propisuju izvesna ograničenja i zabrane u vezi sa njihovim stokiranjem, eksperimentisanjem i isprobavanjem u mirnodopskim uslovima. Prema tome, ako se ta ograničenja i zabrane odnose na mirnodopske uslove kako bi se obezbedio opstanak čovečanstva, onda je sasvim ispravna ocena da je zbog fatalnosti efekta ovog oružja u ratu za ceo ljudski rod, njegova upotreba nelegalna sa stanovišta međunarodnog prava.

Čitav kompleks navedenih pravnih principa i pravila, prema našem mišljenju, predstavlja pravni osnov zabrane upotrebe i drugih vrsta oružja koja u sebi sadrže nuklearne komponente, kao što je, na primer, taktičko nuklearno oružje (posebno neutronske) ili oružje punjeno osiromašenim nuklearnim elementima, bez obzira na to što su ovo prvo neke zapadne nuklearne sile još pre više decenija pokušale da legalizuju.¹⁵

¹⁵ Pitanje legalizacije postavilo se odmah posle upotrebe nuklearnog oružja prema Japanu, jer su neke nuklearne sile (SAD), računajući sa upotrebom taktičkog nuklearnog oružja, nastojale da izbegnu osudu međunarodne javnosti za eventualnu upotrebu strategijskog oružja ove vrste. Prema njihovoj oceni, taktičko nuklearno oružje upereno je samo protiv neprijateljskih oružanih snaga, u čemu je njegova osnovna prednost u odnosu na strategijsko. Međutim, ta legalizacija vršena je unutrašnjim pravnim propisima koji su samim tim došli u koliziju sa odgovarajućim međunarodnim odredbama u ovoj materiji koje su obavezujuće i za te zemlje.

Ovo poslednje, kao što je poznato, upotrebio je NATO prilikom bombardovanja Republike Srpske, kao i za vreme agresije na SRJ. Bez obzira na ograničeno dejstvo, i ovo oružje proizvodi radijaciju, a time i nepotrebne patnje kod svakog onoga ko je bio izložen njegovom dejstvu, što ga svrstava u nehumana i nedozvoljena sredstva ratovanja.

INTERNATIONAL ASPECTS OF USAGE OF SPECIFIC TYPES OF WEAPONS

Summary: The attitude that countries at war do not have absolute right of choice of means of warfare and that they should be forbidden the use of those weapons that cause excessive agonies and destruction, in other words, those that operate without difference with regard to objectives, characterizes the entire process of codification and progressive development of international war law. This process, lasting for more than a century, is marked by conflict between the interests of strengthening the principles of war exigency and the interests of favorizing the principles of humanity, so the rules of usage of weapons arose as a consequence of compromise of these two concepts. They prohibit usage of weapons of mass destruction and some categories of weapons that cause "unnecessary suffering", and in certain cases their production, storage and transfer. Those means of warfare that inflict harm to the people's environment are also in this group. Special importance is given to established legal principles that serve as criterion for judgment of those weapons whose usage is not formally forbidden.

Key words: Weapons, mass destruction, unnecessary suffering, humanity, legal principles, prohibition.

LITERATURA

1. Avramov Smilja: *Izvori ratnog prava*, JRMP br.2/58;
2. Andrassy Juraj: *Vojna potreba i ratno pravo*, JAZU, Zagreb, 1960;
3. Bartoš Milan: *Opšđti pogled na razvoj međunarodnog ratnog prava od 1907. do 1957*, JRMP br. 2/58;
4. Vojvodić Vladimir: *Toksikologija bojnih otrova*, VIZ, Beograd, 1981;
5. Vućinić Zoran: *Međunarodno ratno i humanitarno pravo*, VIZ, Beograd, 2001;
6. Vujković Radomir: *Međunarodna kontrola naoružanja*, VIZ, Beograd, 1998;
7. Grupa autora, *Građa međunarodnog javnog prava*, knjiga treća, Dnevnik, Novi Sad, 1989;
8. Nis Ernest: *Poreklo međunarodnog prava*, Beograd, 1895;
9. Perazić Gavro: *Međunarodno ratno pravo*, VINC, Beograd, 1986;
10. Perazić Gavro: *Međunarodnopravna zabrana upotrebe sredstava za masovno uništenje u ratu*, Naučna knjiga, Beograd, 1968;
11. Petković Milan: *Konvencija globalne diverzije*, Kalekom, Beograd, 1998;
12. *Raselov sud*, Prosveta, Beograd, 1969.;
13. Stepanović Žarko: *Pokušaj legalizacije taktičkog nuklearnog oružja sa aspekta međunarodnog ratnog prava*, JRMP br.1-3/82;
14. Šuković Olga: *Ugovor o potpunoj zabrani nuklearnih proba*, JRMP br.1/97.

Si gur nost na I n t e r n e t u

dr Tamar a Ur o{ , Beogr adska posl ovna { kol a

dr I gor Ur o{ , Pol i ci jska akademi ja

Rezi me

Najozbi q ni ja pret wa sa kojom se suo~ava I n t e r n e t je probl em pri vat nost i i nf or maci ja o pot ro{ a-u za vr eme pr ocesa on-line navi gaci je i nedost at ak { i r oko pri hva} eni h si st ema za bezbedne el ektr onske tr ansakci je.

Od su{ ti nske va` nost i za uspeh si st ema tr ansakci ja u el ektr onskoj tr govni je obezbe| ewe si gur nost i podat aka koji se { aq u pr eko I n t e r n e t a. Bez gar anci ja da } e wi hovi podaci sa kr edi tne kart i ce bi ti bezbedni pot ro{ a-i ne} e da kupuju pr eko I n t e r n e t a.

Mnoge kompani je i konzorcijumi rade na razvoju i promovi sawu protokol a i si st ema koji } e omogu} iti bezbedne Web tr ansakci je. [i r oko pri hvata we si gur nosni h standar da svakako } e imati poziti vne implikaci je na por ast tr ansakci ja pr eko I n t e r n e t a.

Kqu-ne re-i: I n t e r n e t , si gur nosni standar di , pri vat nost , el ektr onske tr ansakci je

1. Uvod

Zahvaq uju} i i n t e r a k t i v n i m mogu} nost i ma I n t e r n e t a pomer a se wegova ul oga od upotrebe kao komuni kaci onog i market in{ kog kanal a do preuzi mawa ul oge tr` i { ta (Ur o{ , 2001b) (Ur o{ , 2001a) (Ur o{ , 2000a). I n t e r n e t kao el ektr onsko tr` i { e predst avq a pl atf or mu za el ektr onsku tr govnu, a sami m tim i novi potenci jal ni medi j za zl oupotrebe u obl asti pri vr ednogkr i mi nal a.

El ektr onsku tr govnu mogu} e je def ini sati i kao bi lo koju f or mu posl ovni h tr ansakci ja u koji ma u~esni ci ul aze u i n t e r a k c i j e el ektr onski m put em umest o f i z i ~ k i . Ona obuhvata sve obl ike komer ci jal ni h tr ansakci ja u koji ma se el ektr onski obr a| uju i prenose mul ti medi jal ni podaci kao { to su: tekst, zvuk, sl i ka, ani maci ja put em komuni kaci oni h mr e` a. Pod komer ci jal ni m tr ansakci jama podr azumeva se razmena roba, usl uga, i nf or maci jai / i l i novca i zme| u po{ i q aoca i pri maoca u ci qu komer ci jal nog transf era robe i zme| u u~esni ka. Dakl e, el ektr onska tr govna ukq u~uje { i r ok ni z akti vnost i u l anc u vr ednost i unutar i van or gani zaci je kori { } ewemmr e` ni h komuni kaci oni h t e h n o l o g i j a .

Najva` ni ji probl em u obl asti el ektr onske tr govne je nesigur nost tr ansakci ja (Konstantas, 2000), (Froomkin, 1997), (Whinston, 1997), (Raaij, 1993), (Mohr, 1990), (Reedy, 2000), (Stewart, 1999), (Ba, 1999), (McKnight, 2001). Gl avna pr epr eka naj{ i r o j pri meni el ektr onske tr govne je nedost at ak si gur nost i u el ektr onski m tr ansakci jama, nar o~i t o oni mna l n t e r n e t u. Ot vor ene mr e` e, kao { t o j e I n t e r n e t , na mnogo na-i na podst rekavaju bezbednosne napade na posl ovne tr ansakci je, npr . pri sl u{ ki vawe, mogu} nost modi f i kaci je podat aka, ot kri vawa l ozi nke, br ojeva kr edi tni h kart i ca i t d.

Budu} a i str a` i vawa i razvojni napor i trebal o bi da i du u pravcu razvoja t e h n o l o g i j a i si st ema za upr avq awe bazama podat aka, bezbednost i i aut enti kaci ju

(Uro{ , 1996), (Uro{ , 1997a), (Uro{ , 1997b), (Uro{ , 1997c), (Uro{ , 1998a), (Uro{ , 1998c). Potro{ a-i kao i firme zabrinuti su za prenos osjetqivi h podat aka kroz otvorene mre`e kao { to je Internet. Dok god se ne prona|u odgovaraju}a bezbednosna re{ewa i tako otkloni strah kod qudi , elektronska trgovina ne}e postati dominantna.

2. Problempri vatnosti i informacija na Internetu

Mnogi strah i va`ke studije pokazuju da unutar veoma malog ali rastu}eg broja korisnika Interneta koji kupuju on-line, postoji vi sok ni vo zadovoljstva takvom kupovinom. Kqu-na koriste koju obezbe|uje on-line kupovina je pogodnost. Od 1995, mnogj komercijalni Web-sajtovi su evoluirali od statičkih kataloga robe do inovativnih i uzbudqivi h okru`ewa u koji ma potro{ a-i mogu da prona|u sve ve}i opseg ponuda od fizičke robe kao { to su automobili , kwi ge i sl. do ponuda informacija i usluga ukqu-ju}i putovawe, zabavu, investicije (Uro{ , 1997d), (Star~evi } , 1997), (Uro{ , 1998b), (Uro{ , 1998d), (Uro{ , 1999).

Uprkos impresi vnom rastu on-line trgovine jo{ uvek kod ve}i ne potro{ a-a postoji strah od kupovine preko Interneta zbog wegove nedovoljne sigurnosti . Potro{ a-i nemaju dovoljno poverewa u ve}i nu podavaca na Internetu da bi naru~ivali odvih ili im davali li~ne informacije u zamenu za pristup odre|enim informacijama. Te{ko je, ako ne i nemogu}e, kompitirati neku transakciju preko Interneta bez otkrivawa nekih personalnih podataka: adrese i sporuke, podat aka sa kreditne kartice, koje proizvode kupac preferira itd. Korisnici ~esto ni su spremni da daju ove neophodne informacije ako smatraju da je ugro`ena wihova privatnost .

Dok mehanci za bezbedno plawe jo{ uvek treba da se razvijaju, poslewdwih nekoliko godina svedoci smo eksplozivnog razvoja razli~itih mehanci zama di zajni rani h za obezbe|ewe sigurne razmene i informacija: tehnologi ja enkripcije, digitalni potpisi , digitalni sertifikati , bezbednosni protokoli , smart kartice, digitalni novac, koriste se u za{titi poslovnih transakcija (Uro{ , 2000b), (Uro{ , 2001c), (Star~evi } , 2002). Me|utim, ni jedan pojedina~ni mehanci zamni kombi nacija si stema ni su se pojavili kao bezbednosni standard (Morgan, 1994), (Wang, 1998).

Uprkos ~iwenicima da Internet pru`a ni zva`nih pogodnosti i potro{ a-i ma i firmama, ve}i na firmi , zajedno sa onima koje su se ve} ukqu-ile u on-line trgovinu, jo{ uvek tra`i najboqu strategi ju i poslovni model za upravlawe elektronskom trgovinom.

I pak, najozbiljnija pretwasa kojom se suo~ava Internet je nedostatak privatnosti i informacija o potro{ a-u za vreme procesa on-line navigacije, { to negativno uti ~e na budu}i razvoj on-line komercijalnih aktivnosti (Hoffman, 1999), (Jazayeri, 2000), (Sheth, 1999), (Syverson, 1997).

Privatnost i informacija je mogu}nost i ndi vi due da kontrol i { e pristup drugi ma svoji mli ~ni mi informacijama (Culman, 1995). Zabrinutost on-line kupaca proi zlaz i z nemogu}nosi kontrol e kori { }ewati hi informacija.

U elektronskim medijima potreba potro{ a-a za kontrol om i za{titom i informacija je velika. Postoje tehnologi je koje poma`u korisnicima da za{tite svoju privatnost , kao { to je P3P (Platform for Privacy Preferences Project) kri rana

od strane World Wide Web Consortiuma¹. P3P treba da omogući korišćenje jedinstvenih tehnoloških protokola za omogućavanje privatnosti kojim se pomoću marketarima u sakupljanju ličnih informacija i informacija o preferencijama korisnika. Korisnici mogu izbor u pogledu davava ovih informacija. Cijelo je uspostavljen poverljivost u korisnika i marketara. I de jada protokoli postanu osnova za omogućavanje privatnosti, i da specifikuju metodologiju za prikupljanje podataka o korisnicima. P3P tehnologija treba da omogući korisnicima da odluče da li će dati svoje podatke ili ne. Kada sklopiti ugovor sa vlasnikom Web-sajta i informacija mogu biti bezbedno preuzete pri čemu se korisnik informira o tome na koji način će one biti korišćene.

Na osnovu studije koju je izradio Nielsen Media Research/CommerceNet Internet Demographics Study (NMR, 1997) možemo videti stav mnogih korisnika Internet-a u pogledu privatnosti. Wi hova potreba za kontrolom i zaštitom je veoma izražena. 87% korisnika Internet-a smatra da treba da imaju potpunu kontrolu nad demografskim podacima koje daju Web-sajtovi, a preko 71% oseća potrebu za donošenjem novih zakona za zaštitu lične privatnosti. I ako većina potrošača (preko 62%) shvata da su Web-sajtovi neophodne informacije o njihovim posetiocima da bi mogli oglašivati i promovirati svoje proizvode, i pak, većina ne želi da otkrije svoje podatke zbog nepoverljivosti u one koji ih sakupljaju. Preko 65% korisnika smatra da davava ovih informacija nije vredno rizika od njihovog otkrivanja, a 69% ne daje svoje podatke Web-sajtovi zbog toga što oni ne pružaju informaciju o tome kako će ih koristiti. Stoga potrošači odbijaju da daju svoje lične podatke ili daju pogrešne podatke. Gotovo 95% korisnika Internet-a bar jednom je odbilo da da svoje podatke Web-sajtovi, a 40% je dalo lažne podatke. Oko 70% korisnika decidirano se izjasnilo da nisu zainteresovani za davanje svojih ličnih podataka Web-sajtovi u zamenu za neke finansijske olakšice ili povlastice u pristupu podacima, dok 72% korisnika izjavljuje da bi dali svoje demografske podatke kada bi sajtovi samo opislivali na koji način će koristiti sakupljene informacije.

Ackerman, Cranor i Reagle su obavili istraživanje o strahovima u pogledu privatnosti na osnovu intervjua sa 381 korisnikom Internet-a u SAD. 87% ispitanika iskazalo je veoma visok stepen brige u pogledu njihovih ličnih podataka (Ackerman, 1999).

Ispitanici su klasifikovani u tri grupe: fundamentalisti (17%), pragmatični (56%) i marginalno zabrinuti (27%). Fundamentalisti su ekstremno zabrinuti za bilo kakvo korišćenje njihovih podataka i nisu spremni za otkrivanje svojih podataka Web-sajtovi. Pragmatični pokazuju mnogo manju brigu u pogledu ličnih informacija, naročito kada su na sajtu prisutne mere za zaštitu privatnosti. Marginalno zabrinuti su uglavnom spremni da otkriju svoje podatke Web-sajtovi pod bilo kojim uslovima, osim u nekim slučajevima, npr. najčešće kada budu uključeni u marketinški mailing lista.

Međutim, postoji bitna razlika u zavistnosti od tipa informacija. Većina ispitanika je spremna da da informacije o svojim preferencijama, npr. omiljena TV emisija (82%), hrana (80%). Veliki broj je spreman da otkrije informacije o svojoj e-mail adresi (76%), godinama (69%) ili o tipu računara (63%). Oko polovine ispitanika spremna je da otkrije svoje puno ime (54%) i adresu (44%).

¹ www.w3c.org

Samo mali broj je spreman da pruži informacije o zdravlju (18%), prihodi ma (17%) ili broju telefona (11%). Najveći broj je spreman da podigne kreditnu karticu (3%) i broju socijalnog osiguranja (1%).

Na osnovu svog istraživanja Ackerman, Cranor i Reagle ukazuju na nekoliko stavki koje se tiču primenljivosti P3P ili nekog drugog protokola za privatnost (Ackerman, 1999):

- Postoje bitne razlike između grupa fundamentalista, pragmatične i marginalno zabrinute. Fundamentalisti su spremni da otkriju svoje podatke samo u malom broju slučajeva, kao što je npr. kompletiranje transakcije naručivača. Marginalno zabrinuti korisnici samo u malom broju slučajeva ne dozvoliti otkrivanje svojih informacija. Za ove dve grupe korisnika dovoljan je sasvim pojednostavljen interfejs koji je adekvatan za njihov slučaj. Pragmatičari, koji imaju najveće zahteve, imaju mnogo sofisticiraniji interfejs.
- Automatski transfer podataka i kompjuterizovano pregovaraње sa sajtom uglavnom nije interesantno za kupce.
- Efikasna je dodatna pomoć korisnicima koji izražavaju strah u pogledu potencijalnih rizika i šteta koje mogu nastati od slavljeničnih informacija.

Privatnost potrošačkih informacija ima dve dimenzije (Goodwin, 1991):

- kontrola okruženja
- kontrola sekundarne upotrebe informacija.

Kontrola okruženja je sposobnost potrošača da kontroliše akcije drugih ljudi u okruženju za vreme komercijalne transakcije. Kontrola okruženja direktno se tiče bezbednosti on-line kupovine. Kupac je svestan da nema sposobnost kontrole same aktivnosti Web prodavca, što je direktna posledica uoči nedostataka bezbednosti u on-line transakcijama zbog toga strahuje od otkrivanja svojih ličnih podataka. Slično Web trgovac strahuje od namerne krađe brojeva kreditnih kartica od strane malicioznih korisnika.

Sa druge strane, postoji strah od sekundarnog korišćenja ličnih informacija nakon transakcije tokom koje su informacije sakupljene. Nedostatak poverljivosti manifestuje se brigom potrošača da Web trgovci odati njihove personalne informacije trećoj strani bez njihovog znanja i dozvole. Ovo nepoverenje kupaca u pogledu privatnosti informacija na Internetu ima veoma negativan uticaj na odluku potrošača da kupuje on-line. Stoga ne iznenađuje podatak da se samo 10% korisnika na Internetu odlučuje za on-line kupovinu (Choi, 1997).

Kontrola okruženja ne postoji u on-line transakcijama preko Interneta zbog opšteg nedostatka sigurnosti na Internetu. Neka rešenja pružaju tehnologije za bezbedne transakcije koje daju potrošaču kontrolu nad okruženjem u on-line transakcijama. Ipak, čak i kada bi bila raspoloživa pouzdana tehnologija razumljiva potrošačima, oni se i dalje ne bi oslobodili potpunog prizaključivanja on-line transakcija.

Iako je nedovoljna bezbednost glavna prepreka za on-line trgovinu, brižljivo u pogledu sekundarne upotrebe informacija sve više obuhvata i kupovinu preko Interneta i daju svoje lične podatke Web-sajtova u marketinške svrhe.

Nasuprot kontroli okru`ewa, gde postoji zajedni`ka briga i potro{ a-a i prodavaca, sekundarna upotreba i informacija mo`e biti izvor konflikta i zme| u prodavca i kupca.

Internet olak{ava sakupqawe, di seminaciju i komercijalnu upotrebu li`nih informacija zato {to distribuirano mre`no okru`ewe olak{ava razmenu podataka i zme| u korisnika. Mogu}nosti dobi jawa i ~uvawa podataka su ve}e nego i kad pre kori{ }ewem kapacitet a l n t e r n e t a, t j. mre`e veliki h brzina, memorije merene terabajti ma, velika procesorska snaga. Nasuprot tome, u realnom svetu i informacije o potro{ a-i ma su uskladi{tene u razli`itim bazama podataka i formatima podataka, i mnogo te`eih je kombinovati, analizirati i pristupati im.

Internet omogu}ava trgovcima da sakupe mnogo detaljnije informacije o pona{ awu potro{ a-a u odnosu na tradicionalne trgovine. Mogu}e je sakupqawe ne samo informacija dostupnih u ve}ini fizi`kih transakcija, kao {to su identitet kupca, Wegova kreditna istorija, stawe zaposlenosti, ve} i dodatne informacije kao {to su elektronska adresa, istorijat roba i usluga koje su pretra`ivane i naru`ivane, ostali l n t e r n e t sajtovi koje su potro{ a-i posetili.

Sekundarno kori{ }ewe dobitjenih informacija omogu}ava prawe pona{ awa potro{ a-a na individualnom nivou. I deja da se podaci ve`u za konkretnu osobu mo`e biti iskori{ }ena za kastomizaciju proizvoda i usluga, odnosno wihovo prilag|awawe potrebama potencijalnog kupca, kako bi se maksimalizirala verovatno}a prihvatawa ponude od strane potro{ a-a. Me|utim, uprkos svesti potro{ a-a o potencijal u ovakve kastomizacije, ona se u praksi odvi ja bez wihovog ekspl icitnog znawa i dozvole.

Potro{ a-i ne mogu da ostvar e anoni mne pojedina`ne, di skretne transakcije kada kupuju on-line, pa se umesto toga opredeluju za vezanu, odnosno relaci onu razmenu.

Relaci onu razmena se de{ava u vr emenu, i svaka transakcija mora biti posmatrana u kontekstu weni storije i o`ekivane budu}nosti. Relaci onu razmena se zasni va na impl icitnim i ekspl icitnim pretpostavkama, poverewu i pl anirawu (Jazayeri, 2000).

Di skretne transakcije iskqu`uju relaci one elemente, t j. rel acije. Wih karakteri{ u l i m i t i r a n e k o m u n i k a c i j e, i i d e n t i t e t u - e s n i k a t r a n s a k c i j e m o r a b i t i i g n o r i s a n, i n a - e s e p o j a v q u j u r e l a c i o n i a s p e k t i r a z m e n e. T r e n u t n e r a z m e n e i z m e | u p o t p u n o a n o n i m n i h p a r t n e r a k o j i n i k a d v i { e n e } e u l a z i t i u t r a n s a k c i j e u b u d u } n o s t i j e s v a k a k o a p s t r a k t a n m o d e l, i v e } i n a t r a n s a k c i j a u r e a l n o m s v e t u j e n a g r a n i c i r e l a c i o n i h r a z m e n a. T o j e j o { t a - n i j e z a o n - l i n e t r a n s a k c i j e u k o j i m a p o t r o { a - i n e m a j u m o g u } n o s t d a a n o n i m o k u p u j u p l a } a j u i u k e { u. U m e s t o t o g a, o n - l i n e p o t r o { a - i m o r a j u d a u l a z e u r e l a c i o n e r a z m e n e.

Relaci onu razmena na Web-u ukqu`uje i ekonomski i socijalni ugovor. Web transakcije sadr`e ne samo prostomonetarnu razmenu za robe i zme| u dva entiteta, ve} i i ndi r e k t n e a s p e k t e r a z m e n e. P r e m a t o m e, W e b t r a n s a k c i j e u k q u - u j u 1) ekonomski ugovor koji karakteri{e monetarna razmena za robe i usluge, i ekspl icitna zakonska forma i 2) socijalni ugovor koji karakteri{e nemonetarna razmena i impl icitna zakonska forma (Jazayeri, 2000), (Wang, 1998).

Pona{ awe potro{ a-a u ekonomskim ugovorima usmereno je na maksimalizirawe wihove li`ne ekonomske koristi, dok potro{ a- ne te`i da ostvari finansijsku dobit kroz socijalne ugovore, na koje je te{ko pri meniti ekonomske principe

maksi mi zi rawa koristi. Socijalna razmena te`i da proizvede ose}aj li~ne obaveze, zahvalnosti i poverewa, a ekonomska ne. Sl ede}a razli ka je u tome { to ekonomski ugovori te`e da budu zakonski regulisani, dok je socijalne ugovore veoma te}ko regulisati. Kq u~na razli ka i zme}u ekonomski h i socijalni h ugovor a je { to socijalna razmena povl a~i nespecifi ~ne obaveze, za koje je potrebno poverewe da }e biti i zvr{ ene, jer ne postoje zakonske sankcije za wi hovo nei zvr{ avawe.

Kada potro{ a~ kupuje robu ili usluge preko Internet a, ova razmena podr azumeva ekonomski ugovor sa prodavcem koji reguli{ e razmenu robe i usluga za novac. Ovaj odnos je zakonski regulisan kao i transakcije u realnom svetu. Kupac mora obezbediti prodavcu neke informacije, ali, por ed toga, prodavac mo` e i sam uzeti neke li ~ne informacije sa kup~evog ra~unara bez prijavqivawa kupcu. Ovaj tok informacija nije ukq u~en u ekonomski ugovor i nije regulisan zakonski, radi ~ega je ovaj aspekt transakcije ukq u~en u socijalni ugovor. Socijalni ugovor reguli{ e kako }e prodavci postupati sa informacijama o potro{ a~u. Potro{ a~ koji se odl u~io na transakciju preko Internet a ima poverewe u prodavca i o~ekuje da prodavac uzvrati neugro` avawem pri vatnosti wegovi h i informacija. Me} utim, to ni je unapred usloveno ni ti regulisano zakonom.

Potro{ a~i nemaju poverewa u prodavce zato { to smatraju da oni ne del ewi hovu bri gu u pogledu pri vatnosti i informacija i da }e se pona{ ati oportunisti ~ki. Oni ne veruju da }e prodavci ispuniti svoje socijalne obaveze u pogledu povratnosti. Posledi ce ove situacije bi }e mawe zadovolstvo relacijom { to povratno proizvodi ve}u nesigur nost u dono{ ewu odl uka, mawu kooperativnost i ve}u verovatno}u odustajawa. Nezadovolstvo potro{ a~a rezulтира smawewem ili prestantom relacijom sa prodavcem.

2.1. Kratkor o~no re{ ewe

Svaki korak u procesu on-line kupovine ukq u~uje razli ~itosti sukobe i nteresa i zme}u potro{ a~a i prodavaca. Za vr eme faze pretra`i vawa, na primer, trgovac `eli da sakupi { to vi{ e informacija o kupcu radi formirawa profila potro{ a~a, dok kupac `eli da minimizira kol i ~i nu li ~ni h i informacija koje otkriva, a maksimizira kol i ~i nu i informacija o tra`enom proizvodu. Ovaj sukob i nteresa ne mo` e biti lako re{ en, ali mogu}e je kupcu dati mogu}nost da ostane anonimn i li da se prijavquje pod pseudoni m m kada ulazi u on-line transakciju ili razmenu informacija. Anonimnost kojoj se mo` e u}i u trag ne daje trgovcu kq u~o i dentitet u potro{ a~a ali ovu informaciju ostavqau rukama tre}e strane. Mogu}e je i prijavqivawe pod pseudoni m m koj em se mo` e u}i u trag, tj. pseudodentitetom, na osnovu kog mo` emo da do}emo, preko ovog adresa i li tre}e strane koja u~estvuje kao posrednik, do potro{ a~a. U oba slu~aja ovaj der treba da pri mi samo mi ni mum neophodni h i informacija za kompletirawe razmene; npr. autentifikaciju, sertifikaciju, potvrdu pla}awa, i nepori cawe u slu~aju on-line transakcije (Morgan, 1994), (Syverson, 1997), (Jazayeri, 2000).

Za vr eme procesa nar u~i vawa potro{ a~i pro}aze kroz sl ede}e faze:

- pretra`i vawe,
- nar u~i vawe, koje ukq u~uje pregovaranawe, odl u~i vawe, pla}awe,
- i sporuka i

- naknadni odnosi.

U svakoj od ovih faza, potrošači i prodavac su konfrontirani različitim sukobnim interesima.

Ovaj sukob interesa ne može biti jednostavno rešen u kratkom roku zbog mnogih razloga. Prvo, vlada ima slabu mogućnost regulacije na području Internet-a, i ona svojom regulacijom može uiniti više {tete nego dobra. Drugo, potrošači `el e da sauvaju privatnost i informacija i nema dokaza da `el e finansijsku odtetu u zamenu za wu. Jedna lako izvodiva kratkoročna solucija je omogućavanje i prihvat anonimnih transakcija ili transakcija pod pseudonimom na Internetu. To znači da }e prodavci morati da prihvate neke restrikcije u informacijama koje pričaju, a potrošači treba da odustanu od `eq e da ostanu potpuno anonimni, i da vlada ne treba da pokušava regulisati komercijalne anonimnosti na Web-u.

Poznavanje potrošačevog identiteta može biti značajno za prodavce ali ne apsolutno neophodno za zaključavanje diskretne transakcije. Naime, neophodne funkcije mogu biti izvršene bez poznavanja stvarnog identiteta potrošača.

- Kod malih transakcija, poznavanje identiteta kupca radi garantovanja narukbi ne je neophodno u realnom svetu, pa zvuči razumno zahtevati gani u elektronskom svetu. Kod većih transakcija, moguće je primeniti anonimnost, odnosno prijavljivanje pod pseudonimom kom se može ući u trag, tako da prodavac može ući u trag kupčevom identitetu samo u slučaju spora.
- Kupac može dati neke attribute svog profila relevantne za transakciju, kao {to su godine, nacionalnost, mesto stanovanja, dozvolu kori{}ewa, itd., bez otkrivanja svog fizičkog identiteta. U slučaju kada prodavac treba da ima potvrdu ovih attribute, pojavljivanje pod pseudonimom kom se može ući u trag je {ema koja se može implementirati. U ovom modelu svaka osoba ima jedan ili više pseudonima sa pridruženim profilom.
- Plaćawe digitalnim ke{om može da re{i problem sigurnosti pla}awa, dozvoljavajući anonimna pla}awa.
- Ako je implementirana {ema anonimnosti, odnosno prijavljivanje pod pseudonimom kom se može ući u trag, prodavac može otkriti identitet kupca samo u slučaju spora.

Iz potrošačeve perspektive, moguće je sauvati anonimnost kori{}ewem digitalnog ke{a za pla}awe malih narukbi. U slučaju većih transakcija, kupac može sauvati samo deo informacione privatnosti kori{}ewem {eme sa pseudonimom.

Vlada ne bi trebalo da reguli{}e ili zabranjuje komercijalne anonimne komunikacije preko Internet-a. Ova vrsta regulacije je i malobitna veoma ograničene efekte zbog internacionalne karakteristike Internet-a, i te{ko}a u razvoju tehnologija za kontrolu. Poreditoga, regulacija bi uiniti la više {tete nego koristi umavaju}i broj diskretnih transakcija, koje su jedna od najvažnijih solucija za buduću razvoj on-line trgovine preko Internet-a.

Na ovaj način obiln kupovi na mre`erasti jer kupci imaju mogućnost ulaska u diskretne transakcije uvajui privatnost i informacija, i me se otvaraju vrata dugoročnom re{ewu.

Manj ovoga re{ewa je {to ne re{ava uzrok problema: sukob i nteresa i zme| u on-line potro{a-a i prodavca. Obe strane moraju da se oslone na tre} u stranu koja }e se pojaviti kao posrednik u slu~aju konflikta za vreme plawa, i sporuke i postprodajnih koraka. Kao tre}a nezavisna strana koja posreduje u komercijalnim aktivnostima pojavuju se sertifikacione ustanove (Certification Authority) koje obavljaju neke od ovih funkcija.

Dakle, kratkoro~no gledano, komercijalni razvoj na Internetu zavisi od toga mogu}nost kupcima da budu anonimni ili da se prijavuju pod pseudonimom kada ulaze u on-line transakcije. Od prodavca zavisi da li }e prihvatiti anonimne informacije koje su neophodne da bi se izvr{ila razmena. Funkcije kao {to su npr. autentifikacija, potvrda, neodustajawe i plawe mogu biti osigurane kroz kori{ewe pseudonima i tre}e strane koja u~estvuje kao posrednik. U ovom prirodo kooperativnom sistemu, koji eksplicitno nepoznaje prava i obaveze obe strane u razmeni, mo`e se o~ekivati da se mnogo vi{e potro{a-a opredeli za diskretne on-line transakcije.

2.2. Dugoro~no re{ewe

Ako potro{a-i i prodavci mogu da ulaze u anonimne diskretne on-line transakcije, postavlja se pitanje kako podstaj}i obimaju dugoro~nu relaciju razmenu koja donosi i ekonomski i socijalnu korist obema stranama.

Za{titom privatnosti wi hovi informacija potro{a-i su stigmatizirani da ulaze u on-line transakcije. Me|utim, krajnji cilj Web trgovca treba da bude razvoj dugoro~nih odnosa sa on-line potro{a-ima koji }e pomo}i uspostavljanju wi hovog poverewa. Poverewe se najlak{e posti`e dopu{tanjem ravnote`e snaga i pomeranjem ka kooperativnim interakcijama i zme| u on-line trgovca i wegovi h potro{a-a.

Potro{a-ima treba da bude omogu}ena kontrola nad wi hovim li~nim informacijama. Kompanije }e biti nagraene poverewem od strane wi hovi h potro{a-a, koji su vojni da otkriju svoje personalne podatke, i wi hovom pove}anom ojalno{ }u.

U zavisnosti od prava potro{a-a da vr{i kontrolu nad kori{ewem podataka postoje dva pristupa: *opt-out* i *opt-in* (Morgan, 1994).

- *Opt-out* model polazi od toga da je najbolja politika da se potro{a-ima ponudi mogu}nost da eksplicitno zabrane razotkrivawe podataka o wi ma onda kada ne`ele da ih prodavac koristi za neke sekundarne namene. P odrazumeva se da ukoliko prodavac nije druga~ije informisan, slabodan je da koristi kup~eve podatke u bilo kom zakonski dozvoljenom vidu. Ovakva politika, dakle, za{titu informacija stavja na teret kupca.
- *Opt-in* model polazi od toga da je najbolja politika ponuditi potro{a-ima mogu}nost eksplicitne dozvole razotkrivawa i sekundarnog kori{ewa podataka od strane prodavca. Ova politika vi{e pmeraja za{titu informacija na teret prodavca, i zahteva kooperaciju i poverewe izme| u potro{a-a i prodavca.

U zavisnosti od toga kako }e politika biti rukovljena i podsticana postoje dva modela: tr`i{no rukovljeni i regulatorni (Schickele, 1993).

- Model *tr`i`i* {nog rukovo|ewa pol azi od toga da kompani je {tite pri vatnost potro{ a~a u ci q u poboq {awa svog ugl eda i prodaje.
- Regulatorni model pol azi od toga da vl ada treba na odgovoraju}i na~in da zabrani razotkri vaweli ~ni h i nf or maci ja.

Oba pristupa imaju svoja ograni ~ewa u za{titi pri vatnosti. Glavni nedostatak modela *tr`i`i* {nog rukovo|ewa je u tome {to kupci smatraju da je nemogu}e nadgledati na~in na koji kompani je koristi li ~ne i nf or maci je. Nedostaci regulaci je od strane vl ade su: ri gi dnost, tro{ kovi i neef i kasna real i zaci ja.

Teku}e poslovne i i ndustrijske i ni ci jati ve ugl avnom predl a` u nastavak di rektne *tr`i`i* {ne pol i ti ke zasnovane na *tr`i`i* {no rukovo|enoj *opt-out* praksi .

Prodavci ugl avnom pri hvataju *tr`i`i* {no rukovo|eni *opt-out* model, potro{ a~i usvajaju poziciju kombinovana *tr`i`i* {no rukovo|enog *opt-in* i regulatornog *opt-out* modela pol i ti ke za{tite. Npr., regulatorni *opt-in* model zahtevaju brojne advokatske grupe koje tra`e da prodavci koji ma su deca ci q na grupa dobi ju dozvol u od r odi t eq a za uzi maweli nf or maci ja od wi h.

Dugoro~no, najef i kasniji na~in da prodavci razvi ju prof itabilne rel acije razmene sa on-line potro{ a~i ma je da pove}aju poverewe potro{ a~a. Poverewe se najboqe ostvaruje ravnopravnim odl u~i vawem i omogu}avawem kontrole nad upotrebom podataka i du}i u pravcu ve}e saradwe i zme| u fi r mi i wi hovi h kupaca.

Poslovna pol i ti ka neki h fi r mi dovel a je do toga da potro{ a~i gube poverewe u wi h. Prodavci moraju da shvate da l nter net dramati ~no pomer a ravnote` u mo}i i zme| u prodavca i kupca, i, prema tome, za dugoro~ni uspeh potrebne su nove poslovne strategije.

Problem sigurnosti je akutan ali postoji nekoliko jednostavnih re{ewa na vi di ku. Ako te{ke soluci je ne budu prihva}ene, dru{tvo ri zi kuje propu{tawe revoluci onar ni h mogu}nosti koje pru`a l nter net.

3. Bezbednost transakcija na l nter net u

Glavna prepreka porastu trgovine preko l nterneta je nedostatak {i roko prihva}eni h sistema za bezbedna el ektronska pl a}awa. Brojna istra`i wawa pokazuju da je strah od davawa fi nansijski h i nf or maci ja preko l nter net a gl avni razlog zbog kog potro{ a~i ne nar u~uju robu i usl uge on-line (Schneider, 2001), (Manchal, 2000), (Ray, 2000), (Lyon, 2000), (Gupta, 1999), (Jhingran, 2000).

Od su{tinske va`nosti za uspeh sistema transakcija u el ektronskoj trgovini je obezbe}ewe sigurnosti podataka koji se {aq u preko l nter net a. Bez garanci ja da }e wi hovi podaci sa kreditne kartice biti bezbedni potro{ a~i ne }e da kupuju preko l nter net a. Ove opasnosti su vi {e precewene nego {to su stvarne. I pak, bez obzi ra na to da li i ma osnova za ove strahove, oni moraju biti razmotreni da bi on-line trgovina ostvarila svoj potencijal. I ako postoji opasnost od prevare preko l nterneta, stvarne {anse da }e kupac biti `rtva su veoma male. Statistike pokazuju da su strahovi potro{ a~a u pogl edu on-line transakcija ugl avnom neosnovani, i da je ve}a verovatno}a gubitka ili kra}e kreditne kartice u real nom svetu. I pak, potro{ a~i neopravdano posmatraju l nter net kao opasno mesto za obavqawe kupovine, i ako su postoje}i si stemi bezbednog pl a}awa preko l nter net a

relativno sigurni, a postaje sve sigurniji (Morgan, 1994), (Jazayeri, 2000), (Syverson, 1997), (Reedy, 2000).

[i roko pri hvatawe bezbednih mehani zama pl a} awa treba da predstava krupan korak u evoluciji Interneta. Mnoge kompanije i konzorcijumi rade na razvoju i promovi sawu protokola i sistema koji }e omogujiti bezbedne Web transakcije. [i roko pri hvatawe sigurnosnih standarda pl a} awa svakako }e imati pozitivne implikacije na razvoj trgovine preko Interneta.

Da bi elektronske transakcije bile bezbedne neophodno je da zadovolje slede}e zahteve (Reedy, 2000):

- obezbeewe privatnosti komunikacija, tj. za}tita tajnosti i poverqivosti podataka, odnosno za}tita osetqivih i li}nih informacija od namernog i nenamernog otkrivanja,
- provera da komunikacije nisu bile promewene u transmisiiji, tj. da je odr`an integritet podataka, odnosno spre}avawe neovla}ene izmene informacija,
- autentikacija, tj. provera identiteta klijenta i servera,
- autorizacija, tj. postupak provere dali je lice ili entitet legalno ovla}eno za prava koja zahteva, npr. pristup podacima, odnosno garancija da informacije poti}u od autora koji ih je potpisao. Autorizacija transakcije podrazumeva proveru stawa na ra}unu kupca i proveru wegove kreditne sposobnosti.

Potro}a}i koriste Web-browser da bi naru}ili robu i poslali informacije on}inu pl a} awa. Pl a} awe mo`e da se izvr}i pomo}u kreditne kartice, digitalnog ke}a, ili elektronskim }ekom Softver na serveru treba da izvr}i transakciju verifikuju}i naruxbnu i obavqaju}i autorizaciju radi transfere sredstava iz banke i zdavaoca kreditne kartice. Uobi}ajeno je da se ovaj posledwi korak obavqauz pomo} gatewaya koji komunicira sa bankom bilo preko Interneta ili preko ban}ine privatne mre}e. Sigurnost u elektronskoj trgovini ostvaruje se kombinacijom razli}nih tehnologija (Diffie, 1976), (Goldschlag, 1996), (Heffernan, 1999):

- Firewall barijere koje spre}avaju neovla}eni pristup podacima, dozovavaju}i pristup unutar intraneta samo autorizovanim korisnicima. On je atraktivan za organizacije koje `ele da sakriju odre}ene informacije }lanovima wi hovi h ekstranet mre}a. I pak, one predstavqaju samo prvi korak ka obezbeewu sigurnosti.
- Slede}a tehnologija su virtuelne privatne mre}e, VPN (Virtual Private Network), koje obezbeuju transparentnost i privatnost omogujavaju}i bezbedan prenos transakcija. }esnici u trgovini komuniciraju preko virtuelne privatne mre}e koja je nevidqiva za javnost, }uvaju}i poverqivost transakcija.
- Slede}a tehnologija enkripcije tj. {ifrovawa podataka, digitalnih potpisa i sertifikata koji predstavaju mehane zme za autentikaciju kupca i prodavaca. Ve}ina sistema elektronskog pl a} awa bazira se na nekim informacijama enkripcije i kori}ewa digitalnih sertifikata (Anderson, 1994), (Goldschlag, 1996), (Menezes, 1997).

Postoje dve vrste kriptosistema za enkripciju podataka: simetri}ni i asimetri}ni. Simetri}ni kriptosistemi koriste isti kqu-, tajni kqu-, za

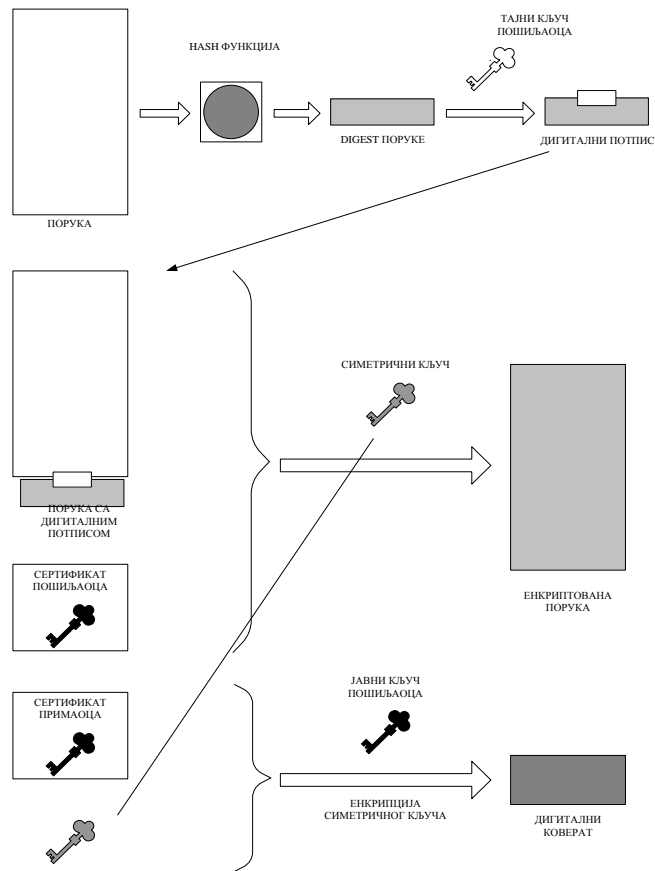
enkripciju i dekripciju poruke. Po{ i qal ac i pri mal ac i maju isti kq u~, { to zna-i da obe strane mogu { i f rovat i de{ i f rovat i podat ke sa i sti m kq u-em, pri ~emu prethodno moraju da se dogovore u pogledu zajedni ~kog tajnog kq u-a. Ovaj metod je br` i, me| uti m, problem si metri ~nih kriptosi stema je u tome { to i dentitet po{ i q aoca poruke ne mo` e biti dokazan (na ovaj na-in samo se { titi tajnost i integritet informacija) (Petitcolas, 1997), (Menezes, 1997), (Goldschlag, 1996).

Asimetri ~ni kriptosi stemi se zasni vaju na konceptu para kq u-eva: javnog kq u-a i tajnog ili privatnog kq u-a. Jedan kq u- se koristi za enkripciju poruke, a drugi za weno dekriptovawe. Bilo koji kq u- iz para mo` e biti kori { } en za enkriptovawe podataka, dok se dekriptovawe mo` e izvr { iti samo sa drugim kq u-em iz para (Pfitzmann, 1996), (Pfitzmann, 1997).

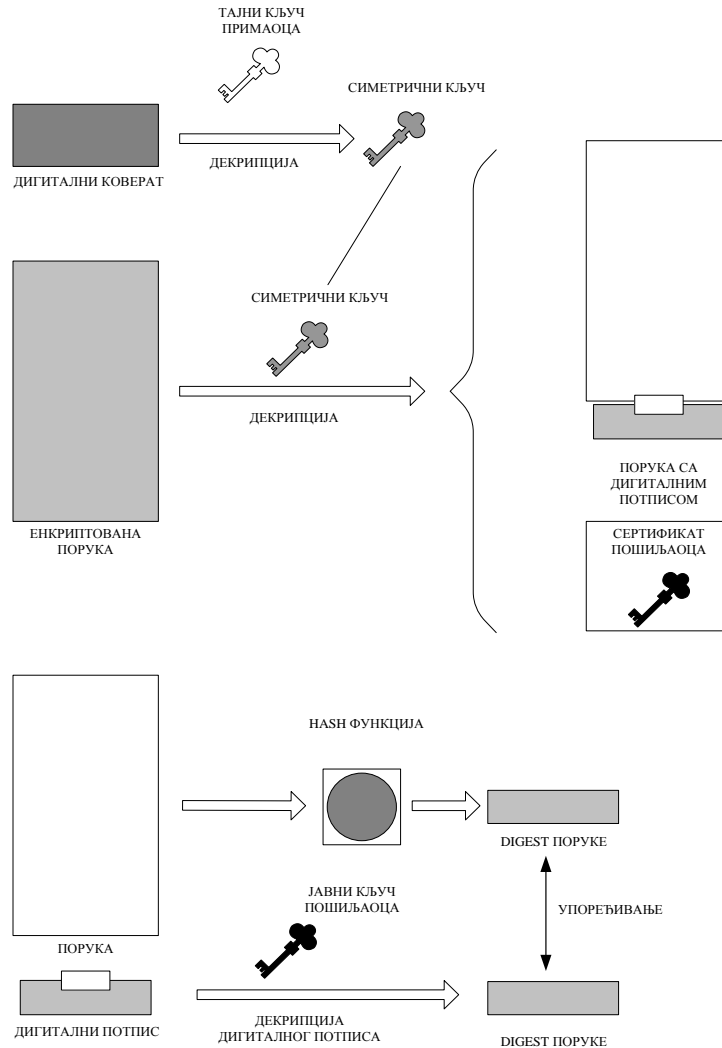
Ako po{ i qal ac koristi javni kq u- za enkriptovawe poruke obezbe| ena je poverqi vost poruke sve dok je pri mal ac ne dekodira privatni m kq u-em. Sa druge strane, ako se koristi privatni kq u- za kodirawe poruke obezbe| en je dokaz autenti ~nosti po{ i q aoca. Me| uti m, u ovom slu-aju nema garanci je da neko drugi ve} ni je pro-i tao poruku, jer ni je osigurana poverqi vost kao u prethodnom slu-aju gde dekodirawe mo` e da izvr { i samo vlasnik privatnog kq u-a. Naj-e{ } e kori { } en asimetri ~ni kriptografski algoritam je RSA algoritam, koji je dobio nazi v po autori ma koji su ga dizajnirali, Rivest, Shamir i Adelman. Ovaj algoritam naj-e{ } e koristi kq u-eve du` ine 1024 bita u cilju postizawa zadovoljavaju} e kriptografske za{ tite.

Kori { } ewe asimetri ~nih kriptosi stema za enkriptovawe poruka je sporo, pa su kriptografi do{ li na ideju da generi { u kratku jedinstvenu reprezentaciju poruke, tzv. digest, odnosno ekstrakt poruke, koji mo` e biti enkriptovan privatni m kq u-emi nakon toga kori { } en kao digitalni potpis (Pfitzmann, 1996), (Pfitzmann, 1997). Ov` a digitalni potpis ne mo` e biti falsifikov` a. Popularni, brzi kriptografski algoritam za generisawe digest-a poruke poznat je kao jednostrana hash funkcija. Hash funkcija je formula koja prevodi poruku u string, koji predstava digest poruke. Ovaj digest se enkriptuje privatni m kq u-em i kao digitalni potpis "l epi" na kraj poruke. Problem koji ni je re{ en kori { } ewem digitalnog potpisa je problem privatnosti. Ovaj problem mo` e biti re{ en dodatni m kori { } ewe si metri ~nog algoritma za enkriptovawe samog teksta poruke.

Po{ i qal ac koristi si metri ~ni kq u- za enkriptovawe poruke, digitalnog potpisa i sertifikata po{ i q aoca. Kao rezultat dobija se enkriptovana poruka. Po{ i qal ac { aqe svoj sertifikat jer sadr` i javni kq u- pomo} u koga pri mal ac de{ i f ruje digitalni potpis, i si metri ~ni kq u- koji je kori { } en za enkriptovawe poruke. U cilju o-uvawa privatnosti ovog kq u-a po{ i qal ac koristi javni kq u- pri maoca, koji se nalazi u wegov on digitalnom sertifikatu, i rezultat, koji se naziva digitalni koverat, { aqe zajedno sa enkriptovanom porukom pri maocu.

Слика 1. Енкрипција

Слика 2. Декодирани

Прималац помоћу свог тајног кључа дешифрира дијигитални кверат да би добио симетрични кључ који користи за декодирање поруке. Дешифрована порука са дијигиталним потписом и дијигитални сертификат пошљоца са његовим јавним кључем. Прималац поруке користи јавни кључ пошљоца за дешифрирање дијигиталног потписа и добија дијигитални потпис. Затим користи исту хеш функцију, која је претходно договорена и међу њима, и примењује је на текст поруке. Ако је израчуната вредност једнака дијигиталном потпису поруке добијеном декодирањем дијигиталног потписа прималац може бити сигуран да је дијигитални потпис аутентичан и да порука није неовлашћено измењена.

Једна од кључних апликација у криптографији за обезбеђење аутентичности је, као процеса верификације, дијигитални сертификат. Сертификат је колекција информација на које је стављен дијигитални потпис издаваоца, односно CA (Certificate Authority) који гарантује његову веродостојност. Функције које врши CA су:

- провера аутентичности корисника,

- izdavao digitalni sertifikati
- provode sigurnost digitalnih sertifikata.

Tipičan digitalni sertifikat predstavlja skup informacija, digitalno potpisanih od strane sertifikacione ustanove, kao što su npr. VeriSign, Cybertrust, Nortel, enkriptovanih RSA algoritmom. Digitalni sertifikat sadrži:

- ime korisnika i druge identifikacione informacije kao što je npr. e-mail adresa,
- ime izdavaoca sertifikata,
- digitalni potpis izdavaoca sertifikata,
- javni ključ vlasnika sertifikata koji može biti korišten za proveru digitalnog potpisa pošiljaoca poruke,
- vremensko ograničenje za korištenje sertifikata,
- ključ sertifikata, koja ukazuje na stepen i vrstu provere korisnika, primenljivo u slučaju povlačenja i u slučaju dobijanja sertifikata,
- identifikacioni broj sertifikata.

Velika je verovatnoća da Web browser koji ima primarnu poruku sadrži javni ključ CA jer su Netscape i Microsoft procenili koji je CA može najviše verovati, pa su njihove javne ključeve uključili u svoje browser-e.

Da bi CA izdala digitalni sertifikat osobi ili entitetu koji ga zahteva neophodno je lično prisustvo i davanje na vid identifikacionih dokumenata. Digitalni sertifikati mogu biti distribuirani i on-line zahvaćujući samozaštiti koju poseduju.

CA održavaju obezbeđuju pristup listama za opoziv sertifikata CRL (Certificate Revocation List), na osnovu kojih se može videti koji su sertifikati validni. Na CRL se nalaze sertifikati koji su istekao rok važenosti, jer svaki sertifikat ima ugrađeno vremensko ograničenje za korištenje. Sertifikat može biti opozvan zbog gubitka, krađe ili npr. u slučaju kada zaposleni napusti firmu. Odluka o opozivu sertifikata je odgovornost ustanove koja ga je izdala. Zbog dodatne sigurnosti CA vrši autentifikaciju izvora koji je zatražio opoziv sertifikata.

3.1. Sigurnosni standardi na Internetu

Iako je Internet zbog svoje decentralizovane prirode nesiguran medij, na wemu je moguće zaštititi podatke korištenjem bezbednosnih standarda i protokola. Neki od ovih standarda su (Menezes, 1997), (Wigand, 1997), (Reedy, 2000):

- S-HTTP (Secure HTTP), koji osigurava bezbedne Web transakcije,
- SSL (Secure Socket Layer), koji služi za bezbednost namernom, i
- S/MIME (Secure Multi-purpose Internet Mail Extensions), osigurava e-mail pakete RSA enkriptivom digitalnim sertifikatom, što zahteva odjelenu vrstu CA radi obezbeđenja autentifikacije,

- PGP (Pretty Good Privacy) je najrasprostranjenija aplikacija za bezbednost e-mail poruka i datoteka koje se { aq u p r e k o l n t e r n e t a. Ovaj standard koristi razli~ite al gor i t m e za enkripciju, pri ~emu koristi sigurnost i deljenje svojih ključeva bez ključeva CA,
- S/WAN (Secure Wide-Area Nets), koji obezbeđuje sigurnost point-to-point enkripcijom između mrežnih računara pri privatnim mrežama,
- SET (Secure Electronic Transaction), koji omogućava bezbednost elektronskih transakcija.

Navedeni standardi mogu biti klasifikovani u zavisnosti od toga dali obezbeđuju sigurnost veza ili sigurnost aplikacija. SSL i S/WAN omogućavaju sigurnost komunikacija na Internetu, dok S-HTTP i S/MIME imaju za cilj obezbeđivanje autentici i privatnosti za aplikacije, pri ~emu S-HTTP za Web aplikacije, a S/MIME za elektronsku po{tu i u w u g r a j e n e aplikacije. SET i de korak da e obezbeđuju i sigurnost elektronskih transakcija.

SSL i SET protokoli koriste mo} kriptografije i digitalnih sertifikata radi re{ewa problema pouzdane autentikacije omogu}avaju i na taj na~in bezbedne transakcije na Internetu.

SSL je uveo Netscape 1995. godi ne kao komponentu svog Navigator browser-a, u cilju osiguravanja privatnosti informacija koje se { aq u s a k o r i s n i k o v o g browser-a na server trgovca. SSL obezbeđuje sigurnost komunikacionog kanala između aplikativnog komunikacionog sloja mreže. Sigurnost kanala kao dvostranog komunikacionog toka uspostavljenog između browser-a i servera podrazumeva pouzdanost, privatnost i autentikaciju. Autentikacija se vr{i prijavljivanjem browser-a na SSL server, pri ~emu SSL ne vr{i autentikaciju korisnika.

SSL je mo}no sredstvo za bezbednu distribuciju informacija, ali ne i za odgovaranje u identifikaciju po{iq a o c a i p r i m a o c a. I ako vlasnici kreditnih kartica mogu bezbedno da { aq u s v o j e i n f o r m a c i j e p r e k o l n t e r n e t a k o r i { } ewem SSL-a, ne postoji na~in da proveriti identitet elektronske trgovine koju su posetili. Dakle, kod elektronskih transakcija bazaranih na SSL-u postoji rizik vezan za slawe i prihvatawe transakcija preko Interneta. U ovom slu~aju kupac mora da veruje trgovcu da je autorizovan za prihvatawe pla}awa pomo}u odredjene kreditne kartice, i da ima poverewu u w e g a u p o g l e d u k o r i { } ewa li ~nih podataka sa kreditne kartice. Tako}e, i trgovac mora verovati naru~iocu da je autorizovan za kori{ }ewe kreditne kartice.

SET protokol je kreiran u cilju uspostavljanja poverewu potro{a~a u on-line transakcije prevazilazewemovih bezbednosnih rizika, prvenstveno zbog toga {to elektronska trgovina postaje ne samo sredstvo za naru~ivawe i pla}awe robe i usluga, ve} i w i h o v u i s p o r u k u, kao {to je slu~aj sa softverom i drugim intelektualnim vlasni{tvom. Dok je cilj SSL-a da smawu verovatno}u prisetawa komunikacija, cilj SET-a je da smawu verovatno}u pr ev a r e.

SET je otvoreni tehni~ki standard, vi{estruki protokol za obavljanje bezbednih transakcija preko Interneta, razvijen od strane Visa i MasterCard. SET obezbeđuje integritet poruke, autentikaciju svih finansijskih podataka i enkripciju osjetljivih podataka. Zasni va se na tehnol og i j i enkripcije i digitalnih sertifikata, pove}avaju i sigurnost transakcija preko Internet a i o l a k { a v a j u } i i n t e r o p e r a b i l n o s t s a r a z l i ~ i t i m m r e } n i m p r o v e } e d e r i m a. D i g i t a l n i s e r t i f i k a t i

slu`e za stvarawe poverewa i zme| u~esni ka transakcija pr averavaju} i i vlasni ka kreditne kartice koji nar u~uje robu i val idnost trgovca, { to ne postoji kod drugi h si stema pl a} awa preko I nter net a.

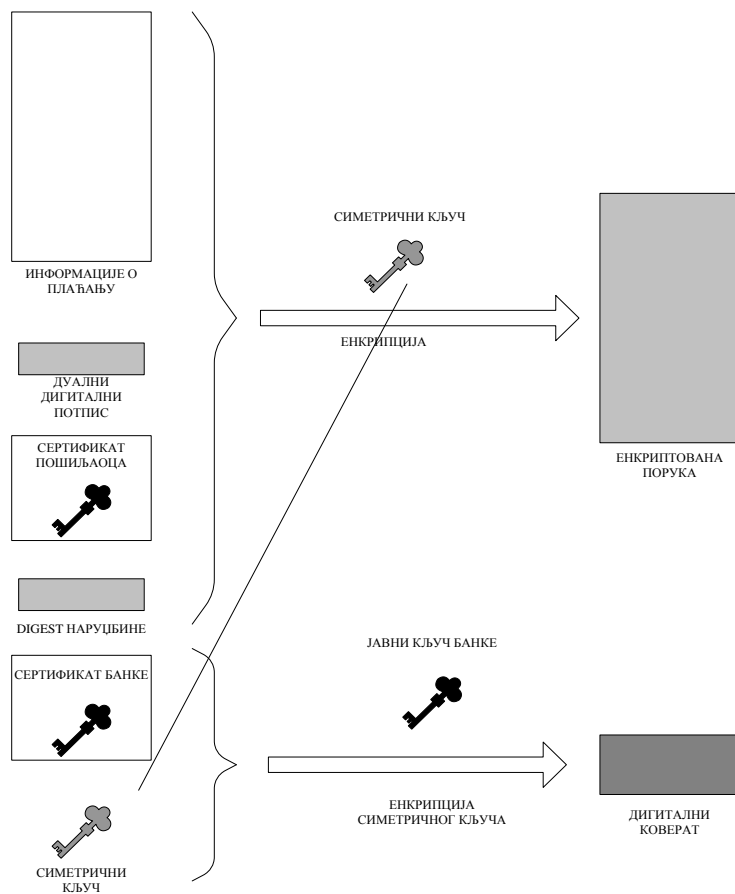
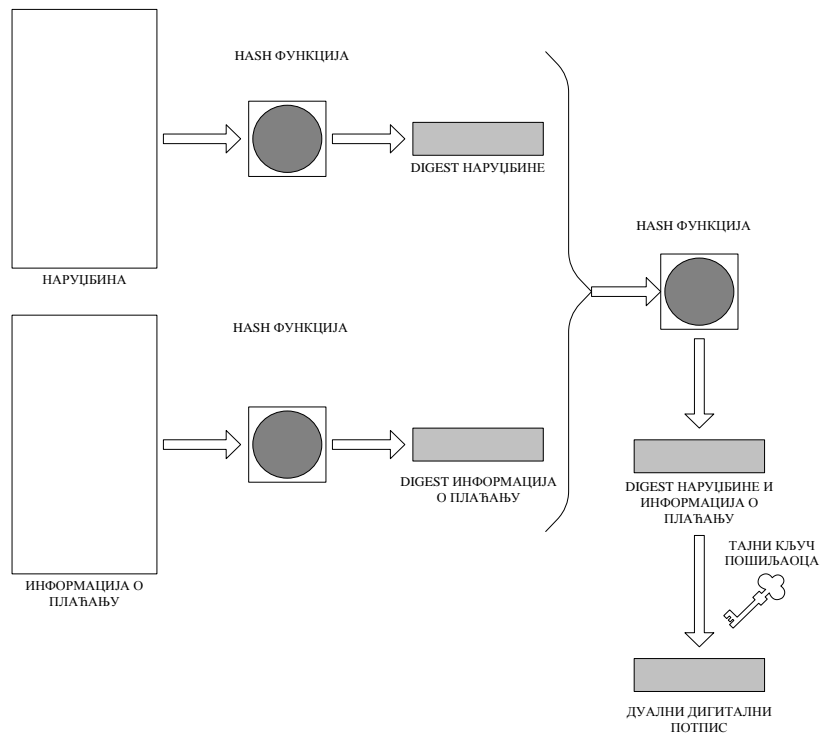
Poruka se enkriptuje uz pomo} slu~ajno generisanog kqu~a koji se naknadno enkriptuje javni m kqu~em primaoca. Ovako dobijeni digitalni koverat poruke { aqe se primocu zajedno sa enkriptovanom porukom. Primaac de{ ifruje digitalni koverat uz pomo} privatnog kqu~a, a zatim koristi si metri ~ni kqu~ za ot kqu~avawe ori gi nal ne poruke.

Autentikacijom nar u~ioca SET { titi trgovca od potro{ a~evog eventualnog poricawa da je u{ ao u transakciju. Sa druge strane, potro{ a~ je za{ ti } en jer trgovac nema pristup informacijama sa wegove kreditne kartice. Ova informacija ostaje enkriptovana za trgovca, i bi va otkrivena tek procesor u kreditnih kartica, koji ima priv a ni kqu~ neophodan za de{ ifrovawe informacija sa kreditne kartice.

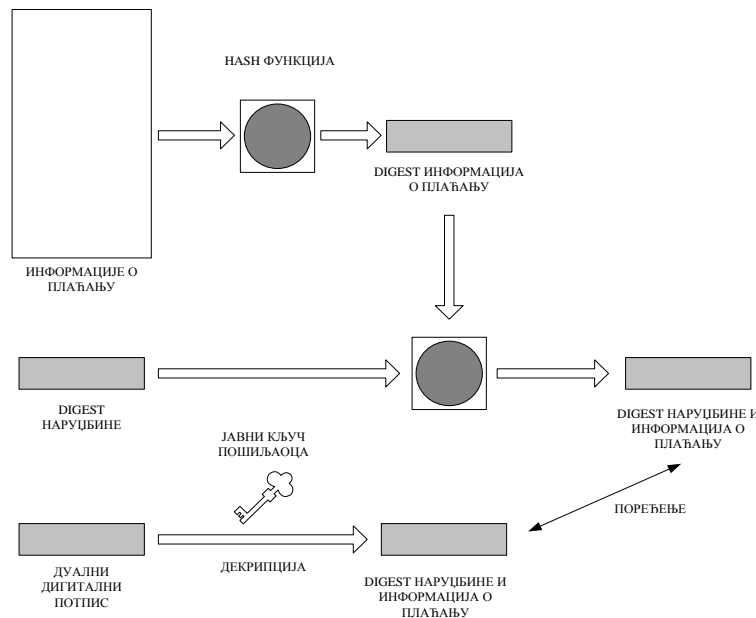
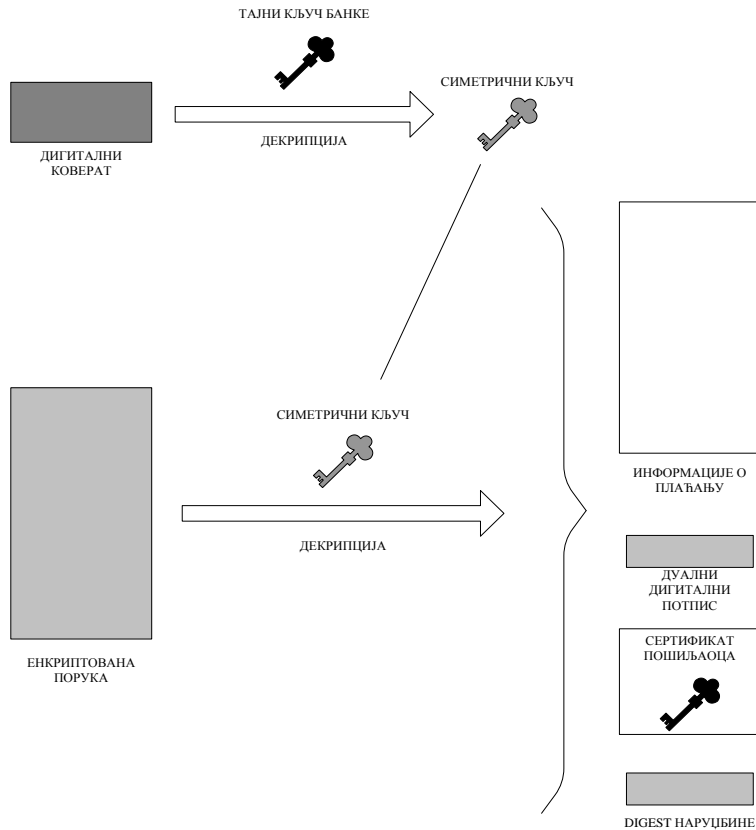
SET, dakl e, obezbe| uje poverqi vosti i privatnost informacija koje se { aq u preko I nter net a, jer trgovac ne ~uva u svojoj bazi podat aka informacije sa kreditnih kartica po{ to do wega ove informacije sti ` u enkriptovane. Za de{ ifrovawe ovih podataka potreban je privatni kqu~ koji on ne poseduje. Na ovaj na~in potro{ a~ mo` e biti si guran da broj wegove kreditne kartice ne} e biti i skor i { } en za bi l o kakve pr evar e.

SET tako| e omogu} ava autentikaciju vlasni ka kreditne kartice, odnosno wegovog ra~una u banci , pomo} u digitalnih potpi sa i sertifikata izdavaoca kreditne kartice. Pored toga, ovaj protokol , kori { } ewem digitalnih potpi sa i sertifikata trgovca, obezbe| uje i autentikaciju trgovca koji pri hvata pl a} awe pomo} u kreditne kartice.

Naj~e{ } a pri mena SET protokol a je u slu~aju kada vlasni k kreditne kartice { aq e poruku koja sadr ` i nar uxbi nu sa podaci ma o proi zvodima, odnosno uslugama koje nar u~uje, kao i deo koji se odnosi na pl a} awe. Oba dela poruke { aq u se zajedno, pri ~emu je trgovac spre~en da vi di deo informacija koje se odnose na pl a} awe. U ovom slu~aju SET koristi tehniku koja se zove dualni digitalni potpi s, { ematski prikazan na sl i kama 3. (enkripcija), i 4. (dekr i pcija).

Sl i ka 3. Dual ni di gi t al ni pot pi s: enkr i pci ja

Слика 4. Dualni digitalni potpis: dekrpcija

Поштом се у hash функцији креира digest за оба дела поруке: digest за део поруке који се односи на наруџбину и digest за део који садржи информације о плаћању, а затим спаја ова два digest-a у један и на њега примењује hash функцију. Комбиновани digest енкриптује својим тајним кључем и добија dualni digitalni potpis.

Za { i f r i r a w e p o r u k e p o { i q a l a c g e n e r i { e s i m e t r i ~ n i k q u ~ k o j i k o r i s t i z a e n k r i p t o v a w e i n f o r m a c i j a o p l a } a w u , d u a l n o g p o t p i s a , d i g i t a l n o g s e r t i f i k a t a i d i g e s t - a n a r u x b i n e . K a o r e z u l t a t d o b i j a s e e n k r i p t o v a n a p o r u k a . P o { i q a l a c { a q e s v o j s e r t i f i k a t j e r s a d r ` i j a v n i k q u ~ k o j i b a n k a k o r i s t i z a d e k r i p c i j u d u a l n o g p o t p i s a . D i g e s t n a r u x b i n e b a n k a p o r e d i s a d i g e s t - o m k o j i j e d o b i l a o d t r g o v c a , k a k o b i p r o v e r i l a d a l i j e i n f o r m a c i j e o p l a } a w u i n a r u x b i n u g e n e r i s a o p o { i q a l a c .

S i m e t r i ~ n i k q u ~ k o j i j e k o r i s t i o z a k r e i r a w e e n k r i p t o v a n e p o r u k e p o { i q a l a c { i f r i r a b a n ~ i n i m j a v n i m k q u ~ e m . O v a k o d o b i j e n i d i g i t a l n i k o v e a t p o { i q a l a c { a q e b a n c i z a j e d n o s a e n k r i p t o v a n o m p o r u k o m .

B a n k a d e { i f r u j e d i g i t a l n i k o v e r a t p o m o } u s v o g t a j n o g k q u ~ a k a k o b i d o b i l a s i m e t r i ~ n i k q u ~ . P o m o } u s i m e t r i ~ n o g k q u ~ a b a n k a d e k r i p t u j e p o r u k u i d o b i j a i n f o r m a c i j e o p l a } a w u , d u a l n i p o t p i s , d i g i t a l n i s e r t i f i k a t p o { i q a o c a , i d i g e s t n a r u x b i n e . J a v n i k q u ~ k o j i s e n a l a z i u d i g i t a l n o m s e r t i f i k a t u p o { i q a o c a b a n k a k o r i s t i z a d e { i f r o v a w e d u a l n o g p o t p i s a i d o b i j a d i g e s t n a r u x b i n e i i n f o r m a c i j a o p l a } a w u . R a d i p r o v e r e a u t e n t i ~ n o s t i p o r u k e b a n k a p r i m e w u j e h a s h f u n k c i j u n a i n f o r m a c i j e o p l a } a w u i k r e i r a w i h o v d i g e s t k o j i s p a j a s a d i g e s t - o m n a r u x b i n e i n a t o s e p r i m e w u j e h a s h f u n k c i j a . O v a k o d o b i j e n i d i g e s t u p o r e l u j e s e s a p r e t h o d n o i z r a - u n a t i m d i g e s t - o m r a d i p r o v e r e a u t e n t i ~ n o s t i p o { i q a o c a .

4. Z a k q u ~ a k

U r a d u j e p r e d s t a v q e n I n t e r n e t k a o p l a t f o r m a z a e l e k t r o n s k u t r g o v i n u . U k a z a n o j e n a g l a v n e p r o b l e m e u o b l a s t i e l e k t r o n s k e t r g o v i n e , k a o { t o s u p r o b l e m p r i v a t n o s t i i n f o r m a c i j a o p o t r o { a - u i n e d o s t a t a k b e z b e d n o s t i e l e k t r o n s k i h t r a n s a k c i j a .

S i g u r n o s t u e l e k t r o n s k o j t r g o v i n i o s t v a r u j e s e k o m b i n a c i j o m r a z l i ~ i t i h t e h n o l o g i j a , k a o { t o s u : m r e ` n e b a r i j e r e k o j e s p r e ~ a v a j u n e o v l a } e n i p r i s t u p p o d a c i m a , d o z v o q a v a j u } i p r i s t u p u n u t a r i n t r a n e t a s a m o a u t o r i z o v a n i m k o r i s n i c i m a , v i r t u e l n e p r i v a t n e m r e ` e , V P N (V i r t u a l P r i v a t e N e t w o r k) , k o j e o b e z b e l u j u t r a n s p a r e n t n o s t i p r i v a t n o s t o m o g u } a v a j u } i b e z b e d a n p r e n o s t r a n s a k c i j a , t e h n o l o g i j a e n k r i p c i j e t j . { i f r o v a w a p o d a t a k a , d i g i t a l n i h p o t p i s a i s e r t i f i k a t a k o j i p r e d s t a v q a j u m e h a n i z m e z a a u t e n t i k a c i j u k u p a c a i p r o d a v a c a . V e } i n a s i s t e m a e l e k t r o n s k o g p l a } a w a b a z i r a s e n a n e k i m f o r m a m a e n k r i p c i j e i k o r i { } e w u d i g i t a l n i h s e r t i f i k a t a .

U r a d u s u o p i s a n e d v e v r s t e k r i p t o s i s t e m a z a { i f r i r a w e p o d a t a k a : s i m e t r i ~ n i k r i p t o s i s t e m i k o j i k o r i s t e i s t i k q u ~ , t a j n i k q u ~ , z a e n k r i p c i j u i d e k r i p c i j u p o r u k e i a s i m e t r i ~ n i k r i p t o s i s t e m i k o j i s e z a s n i v a j u n a k o n c e p t u p a r a k q u ~ e v a : j a v n o g i t a j n o g k q u ~ a .

J e d n a o d k q u ~ n i h a p l i k a c i j a u k r i p t o g r a f i j i z a o b e z b e l e w e a u t e n t i k a c i j e , k a o p r o c e s a v e r i f i k a c i j e q u d i i e n t i t e t a , j e d i g i t a l n i s e r t i f i k a t . S e r t i f i k a t j e k o l e k c i j a i n f o r m a c i j a n a k o j e j e s t a v q e n d i g i t a l n i p o t p i s i z d a v a o c a , o d h o s n o C A (C e r t i f i c a t e A u t h o r i t y) k o j i g a r a n t u j e w e g o v u v e r o d o s t o j n o s t .

U r a d u s u o b j a { w e n i n e k i o d b e z b e d n o s n i h s t a n d a r d a i p r o t o k o l a ~ i j i m k o r i { } e w e m j e m o g u } e z a { t i t i t i p o d a t k e n a l n t e r n e t u i a k o j e l n t e r n e t z b o g s v o j e d e c e n t r a l i z o v a n e p r i r o d e n e s i g u r a n m e d i j .

5. Literature

M. S. Ackerman, L. F. Cranor, J. Reagle (1999) "Privacy in e-commerce: examining user scenarios and privacy preferences"; *Proceedings of the first ACM conference on Electronic commerce*, pp. 1–8, Denver, Colorado

R. Anderson (1994) "Why Cryptosystems Fail." *Communications of the ACM*, Vol. 37, No. 11

S. Ba, A. B. Whinston, H. Zhang (1999) "Building Trust in the Electronic Market through an Economic Incentive Mechanism." *Proceedings of the Twentieth International Conference on Information Systems*, December 13-15, 1999, pp 208-213, IEEE, USA

S. Choi, D. Stahl, A. B. Whinstom (1997) "*The Economics of Electronic Commerce*", Macmillan Technical Publishing, USA

M. J. Culman (1995) "Consumer Awareness of Name Removal Procedures: Implications for Direct Marketing", *Journal of Direct Marketing* 9 (2), pp. 10-19, USA

W. Diffie, M. Hellman (1976) "New Directions in Cryptography." *IEEE Trans. Inf. Th.*, Vol. 22, No. 6, USA

M. Froomkin (1997) "*Flood control on the information ocean: Living with anonymity, digital cash, and distributed databases*" Univ. Pittsburgh, USA

D. Goldschlag, M. Reed, P. Syverson (1996) "*Hiding Routing Information, Proc. Information Hiding*" Springer, LNCS 1174, USA

C. Goodwin (1991) "Privacy: Recognition of a Consumer Right", *Journal of Public Policy and Marketing* 12, pp. 106-119, USA

A. Gupta, D. O. Stahl, A. B. Whinston (1999) "The Economics of Network Management." *Communications Of The ACM*, September 1999/Vol.42, No.9, pp. 57-63, ACM, USA

S. Heffernan (1999) "Modern Banking in Theory and Practice." *John Wiley and Sons*, England, USA

D. Hoffman, T. Novak, M. Peralta (1999) "Building Consumer Trust Online." *Communications of the ACM*, Vol. 42, No. 4, USA

M. Jazayeri, I. Podnar (2000) "A Business and Domain Model for Information Commerce." *Proceedings of the HICSS*, Maui, Hawaii, USA

A. Jhingran (2000) "Anatomy of a Real E-Commerce System.", *Proceedings of the ACM Conference MOD 2000*, pp 571-572, Dallas, TX USA

D. Konstantas, J.-H. Morin (2000) "Trading digital intangible goods: the rules of the game." *Proc. HICSS*, Maui, Hawaii, USA

G.E. Lyon (2000) "Assurance Protocols and Small Web Retailers", *Proceedings of the ACM Conference SA C'00*, pp. 904-908, Como, Italy

D. W. Manchal (2000) "A E-Commerce Trust Metrics and Models", *IEEE Internet Computing, march - april 2000*, pp. 36-44, IEEE, USA

D. H. McKnight, N. L. Chervany (2001) "Conceptualizing Trust: A Typology and E-Commerce Customer Relationships Model." *Proceedings of the 34th Hawaii IEEE International Conference on System Sciences – 2001*, pp. 22-31, IEEE, USA

- A. Menezes, P. van Oorschot, S. Vanstone (1997) "*Handbook of Applied Cryptography*" CRC Press, USA
- J. Mohr (1990) "Communication Strategies in Marketing Channels: A theoretical Perspective." *Journal of Marketing*, 54 (October), pp. 36 – 51, USA
- R. Morgan, S. Hunt (1994) "The Commitment – Trust Theory of Relationship Marketing", *Journal of Marketing* 58 (July), USA
- Nielsen Media Research (1997) *Nielsen Media Research/CommerceNet Internet Demographics Study*, www.nielsenmedia.com/commercenet/, USA
- F. Petitcolas, R. Anderson, M. Kuhn (1997) "Information Hiding." *Proc. of the IEEE*, Vol. 87, No. 7, USA
- B. Pfitzmann, M. Schunter (1996) "A symmetric Fingerprinting." *Eurocrypt '96*, LNCS 1070, Springer, Germany
- B. Pfitzmann, M. Waidner (1997) "A symmetric Fingerprinting for Larger Collusions." *Proceedings, 4th ACM Conf. on Computer and Communications Security*, Zurich, Germany
- W. Fred van Raaij (1993) "Postmodern consumption." *Journal of Economic Psychology*, 14, pp. 541 – 563, USA
- I. Ray, I. Ray (2000) "Failure Analysis of an E-Commerce Protocol Using Model Checking." *Second International Workshop on Advance Issues of E-Commerce and Web-Based Information Systems (WECWIS 2000)*, Session V: Architecture, Protocols, and Analyses, 8 – 9. June 2000, Milpitas, California, USA
- J. Reedy, S. Schullo, K. Zimmerman (2000) "Electronic Marketing." *Harcourt College Publishers*, USA
- S. Schickele (1993) "The Internet and the Market System: Externalities, Marginal Cost, and the Public Interest." *Proceedings 1993 International Networking Conference*, USA
- M. Schneider, M. Hauswirth, M. Jazayeri (2001) "A Phase Model for E-Commerce Business Models and its Application to Security Assessment." *Proceedings of the 34th Hawaii IEEE International Conference on System Sciences – 2001*, pp. 89-98, USA
- A.P. Sheth, W.v.d. Aalst, I.B. Arpinar (1999) "Processes Driving the Networked Economy." *IEEE Concurrency*, Vol.7, No.3, USA
- D. Star~evi}, I.Uro{, T. Uro{ (1997) "Multimedia Complex Object", Proceedings of the IASTED International Conference: Software Engineering, pp 133-136, San Francisco USA
- D. Star~evi}, I. Uro{, T. Uro{ (2002) "Multimedia Presentation: Formal Specification", 6th Balkan Conference on Operational Research, pp 93, Solun, Greece
- K. J. Stewart (1999) "Transference as a Means of Building Trust in World Wide Web Sites." *Proceedings of the Twentieth International Conference on Information Systems*, December 13-15, 1999, pp. 459-464, IEEE, USA
- P. Syverson, M. Reed, D. Goldschlag (1997) "Private Web Browsing." *Journal of Computer Security*, Vol. 5, No. 3, USA

- I. Uro{ (1996) "Relaci one baze podat aka", *BEZBEDNOST* br. 2/96, str. 217-232, Beograd
- I. Uro{ (1997a) "Uvodu di str i bui rane baze podat aka", *BEZBEDNOST* br. 1/97 str. 81-102, Beograd
- I. Uro{ (1997b) "Konkurentni pristup i oporavak kod di str i bui rani h baza podat aka", *BEZBEDNOST* br. 4/97 str. 571-590, Beograd
- I. Uro{ (1997c) "Konkurentni pristup i oporavak kod di str i bui rani h baza podat aka (dr ugi deo)", *BEZBEDNOST* br. 5/97 str. 701-712, Beograd
- I. Uro{, D. Star~evi}, T. Uro{ (1997d) "Complex Object Model", *Proceedings of the IASTED International Conference: Software Engineering*, pp 351-354, San Francisco USA
- I. Uro{, D. Star~evi}, T. Uro{ (1998a) "Projektovawe baza podat aka", *BEZBEDNOST* br. 1/98 str. 188-142, Beograd
- I. Uro{, D. Star~evi}, T. Uro{ (1998b) "Multimedia NF2 Relations", *IASTED International Conference: Somputer and Advanced Tehnology in Education*, pp 21-24, Cancun, Mexiko
- I. Uro{, D. Star~evi}, T. Uro{ (1998c) "Kvalitet model a sl o` eni h objekat a", *BEZBEDNOST* br. 6/98 str. 782-802, Beograd
- I. Uro{, D. Star~evi}, T. Uro{ (1998d) "*Multimedia Information Systems in Practice: Multimedia IDEF1X Model*", Springer, Singapore.
- I. Uro{, D. Star~evi}, T. Uro{ (1999) "Multimedia Data Models", *Asian journal of Business & Information Systems*, Vol 3 & 4, pp 207-224, Hong Kong, China
- T. Uro{, V. Filipovi}, I. Uro{ (2000a) "Electronic Store: Generic Model." *Proceedings of the IASTED International Conference: Internet and Multimedia Systems and Aplications*, pp. 10 – 16, Las Vegas, Nevada, USA
- I. Uro{, D. Star~evi}, T. Uro{, V. Pantovi} (2000b) "CA SE Tool for Multimedia Complex Objects", *16th World Computer Congress 2000, Proceedings on CD ROM*, File: /ics2000/ics-p-37.pdf, Beijing, China
- T. Uro{, V. Filipovi}, D. Star~evi}, I. Uro{ (2001a) "Model i pl a} awa u e-market i ngu", *INFOFEST 2001*, Budva
- T. Uro{, V. Filipovi}, D. Star~evi}, I. Uro{ (2001b) "Model e-market i nga", *INFOTECH 2001*, Vr wa-ka Bawa
- I. Uro{, D. Star~evi}, T. Uro{ (2001c) "Multimedia Presenation: Generic and Implementation Model" *Proceedings of the IEEE 6th International Workshop: Object-Oriented Real-Time Dependable Systems*, pp 227-232, Roma, Italy
- H. Wang, M. Lee, C. Wang (1998) "Consumer privacy concerns about Internet marketing." *Communications of the ACM* 41, 3, pp. 63– 70, USA
- A. B. Whinston, D. O. Stahl, S.Y. Choi (1997) "The Economiocs of Electronic Commerce." *Macmillan Tehnical Publishing*, Indianapolis, Indiana, USA
- R. T. Wigand (1997) "Electronic Commerce: Definitions, Theory, and Context." *The Information Society*, Vol. 13, No. 1, pp. 1 – 16, USA

Security on Internet

dr Tamara Uros, Beograd Bussines School

dr Igor Uros, Police Academy

Abstract: The main barrier to trade growth through the Internet is customer data privacy during on-line navigation and lack of widely accepted systems for safe electronic payment.

Providing for the security of the data sent through the Internet and a general acceptance of safe payment mechanisms represent the basic prerequisite for the success of transaction systems in electronic trade.

Many companies and consortiums are working on the development and promotion of protocols and systems that will enable safe Web transactions. A wide acceptance of safe payment mechanisms should represent a milestone in the evolution of the Internet.

Key words: Internet, security standards, privacy, electronic transactions

ТЕОРИЈСКИ ОСНОВ УПОТРЕБЕ СИЛЕ И ВАТРЕНОГ ОРУЖЈА

Резиме: Након општег осврта у вези делокруга полиције, посебно употреби силе као неопходног и неизбежног овлашћења полиције, у раду су укратко наведени међународни и национални стандарди (начела) која третирају услове и начин употребе силе и ватреног оружја. Посебна пажња посвећена је: дефиницији силе, дефиницији отпора и нивоу контроле, силе коју припадник полиције примењује према лицу да би неутралисао незаконите физичке акције лица у циљу управљања (контроле) одређеном ситуацијом. Даље, у раду је потенцирана потреба јасно кодификованог и опште прихваћеног низа правила за понашање припадника полиције (Кодекс понашања за полицајце), као гарант етичког и законитог понашања полиције.

Кључне речи: Овлашћења полиције, употреба силе, отпор, ниво контроле, кодекс понашања за полицајце.

УВОД

Полиција је јавна служба (сервис грађана) и под надлежношћу је Министарства унутрашњих послова, образована у складу са законом и одговорна за одржавање и спровођење закона, заштиту јавног реда, превенцију и сузбијање криминала, откривање учинилаца кривичних дела, отклањање опасности и пружање помоћи у ванредним ситуацијама. И ако спровођење закона подразумева надлежности многобројних државних органа (инспекцијских, царинских, финансијских и сл.), ипак је полиција први, најистуренији државни орган у спречавању угрожавања речених одговорности. При томе, припадници полиције имају од државе значајна овлашћења, чијом применом се угрожавају људска права, укључујући и употребу силе, односно овлашћења за употребу средстава принуде. Тако у неким областима, санкције за непоштовање права намећу се кроз чисто административне процедуре, док у областима које се тичу јавног реда органи примене закона (полиција) су истовремено и потенцијални прекршиоци људских права, мада је њихова улога да подстичу и штите људска права,

слободе и достојанство [2,5,7,8,10,12,13,17,18,27,33]. Међутим, услови и начин употребе силе (средстава принуде) потпуно и прецизно су уређени законом. Незаконито и самовољно хапшење и притвор, претерана употреба силе (бруталност), тортура притворених, само су неки од многих примера незаконите и неприхватљиве праксе неких полиција. Заједница Србије и Црне Горе као чланица Уједињених нација усвојила је међународне стандарде људских права, кроз вишестране уговоре који представљају правно обавезујуће документе за државе чланице. Људска права су легална права саставни део сваког права и закона која свако лице, као биће, поседује. Она су универзална и припадају свима, без обзира да ли су богати или сиромашни, мушкарци или жене. Таква права могу бити повређена, али не могу никад бити одузета [2,5,7,8,29,30].

Примена силе је неопходан и обавезан део дужности припадника полиције. Припадници полиције се сусрећу са ситуацијама које захтевају примену силе у циљу савладавања отпора кога лице пружа законитим активностима полиције. Међутим, примена силе у било ком облику је оправдана само када припадник полиције основано верује да је она неопходна. При спровођењу закона не сме се применити сила већа од апсолутно нужне за постизање легитимног, законитог циља. Према томе, основна начела за употребу силе и ватреног оружја су законитост, нужност и пропорционалност [2,8,9,10,15,17,23,32,40,41].

Даље, полиција обавља свој задатак у динамичкој средини и односима који се стално мењају и развијају. То предпоставља и обавезу за полицију да у циљу концептуализације нових метода и тактике, прилагоде постојеће како би полицијски органи на свим нивоима стекли потребна знања и вештине да на одговарајући начин обављају своје задатке [1,8,18,20,21]. Перманентно образовање и обука припадника полиције неопходни су за стицање нових знања, вештина и понашања која су у складу са националним и међународним стандардима.

1. Етичко и законито понашање полиције

Права и овлашћења полиције такође су одређена законом. Као највиши правни акт земље, устав представља основни извор целокупног правног поретка државе, па самим тим и оквир поступања свих државних органа и других правних субјеката. Свој конкретни израз и суштинско значење поједине одредбе Устава добијају у законским прописима из области делатности полиције у примени овлашћења и обављању послова полиције. Припадници полиције морају обављати своје задатке уз пуно поштовање закона и са правилним и разумним коришћењем права и овлашћења која даје

закон, што је свакако, услов за поверење јавности, поштовање и подршку ауторитета полиције [8,12,14,12,17].

Уставном повећом државне заједнице Србија и Црна Гора (члан 8., 9. и 10.) утврђене слободе и права човека и грађанина произлазе из међународних аката о људским слободама и правима садржаним у Универзалној декларацији о људским правима из 1948. године, Међународном пакту о грађанским и политичким правима из 1966. године, Европској конвенцији за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године, и другим међународним актима које је наша земља ретификовала. Универзална декларација о људским правима истиче основно начело да су права човека једнака за сва људска бића и забрањује сваку дискриминацију. Декларација гарантује: право на живот, слободу и безбедност лица, забрану тортуре, забрану произвољног лишавања слободе, право на поштено суђење и претпостављање (пресумпција) невиности [2,5,7,8,10,13,17,18,29,33].

Један од основних видова постојања и поштовања владавине права садржан је у Међународном пакту о грађанским и политичким правима [29] која каже да су сва лица једнака пред законом и имају право на једнаку законску заштиту без икаквих разлика (члан 26). Сваки пут када је то потребно, лицу треба указати на његова законска права и дужности као и на право да добије заштиту од незаконитог ограничавања његових права и слобода (чл.9. став 2).

Даље, у оквиру система Уједињених нација, као и у Савету Европе, израђени су међународни инструменти у којима се разматра питање етичког и законитог понашања полиције садржаним у Кодексу понашања за полицајце из 1979. године, Декларацији Савета Европе о полицији из 1979. године, Основним начелима о употреби силе и ватреног оружја из 1990. године, Конвенцији о забрани мучења (садржана у инструментима хуманитарног права као и међународног обичајног права) из 1984. године, и другим међународним стандардима о људским правима [5,7,8,10,29].

У Кодексу понашања за полицајце, који је усвојила Генерална скупштина Уједињених нација својом резолуцијом број 34/169 од 17. децембра 1979. године се указује на природу задатака полиције и начин на који се ти задаци обављају [7,8,10]. Састоји се од осам чланова:

- Лица одговорна за примену закона ће увек обављати задатак који им намеће закон тако што ће служити заједници и штитити сва лица од незаконитих радњи, у складу с високим степеном одговорности који њихова професија захтева (чл. 1).
- У вршењу своје дужности од полицајца се тражи да поштује и штити људско достојанство, као и људска права свих лица (чл. 2).

- Полиција може прибећи употреби силе само ако је то заиста неопходно, и у оном обиму који захтева обављање дужности (чл. 3).
- Подаци поверљиве природе до којих дође полицајац у вршењу своје дужности држаће се у тајности, осим уколико само обављање дужности и потребе правде не захтевају да се поступи другачије (чл.4).
- Ниједно лице одговорно за спровођење закона не може примењивати, подстицати или допуштати мучења или друга окрутна, нечовечна или понижавајућа понашања или кажњавања (чл. 5).
- Лица одговорна за примену закона имају обавезу заштите здравља лица лишених слободе која су у њиховој надлежности, и када је то потребно, тим лицима осигура медицинска нега (чл. 6).
- Лица одговорна за примену закона (полицајац) не смију примати било какво мито и такође, одлучно супростављати свим делима те врсте и борити се против свих таквих покушаја (чл. 7).
- Лица одговорна за спровођење закона поштоваће закон и овај Кодекс. Они ће, такође, спречавати и одлучно се супростављати свим повредама закона или кодекса. У случајевима када дође до повреда одредаба кодекса (или постоји опасност да до тога може доћи) полицајци морају о томе извести своје предпостављене и, у случају потребе, друге одговарајуће органе (чл. 8).

Декларација о полицији као додатак резолуцији број 690, коју је усвојила Парламентарна скупштина Савета Европе 8. маја 1979. састављена од три дела који обухватају етику, статусна питања, рат и друге ванредне ситуације [7,8,10]. Етика обухвата правне и моралне обавезе полицајца, задатке, дужности и личну одговорност. Даље, Декларација садржи одредбе, као што су: обавеза одбијања незаконитих наређења (члан 3); неиспуњавање наређења у односу на мучење, погубљења по кратком поступку, или нечовечан и понижавајући поступак или кажњавање (члан 4); лична одговорност полицајца за незаконите поступке или пропусте (члан 9); упутство о коришћењу оружја (члан 13); забрану предузимања акција против лица због расних, верских или политичких убеђења (члан 8). Део статус, односи се на организацију полицијских снага, а део рат и друге ванредне ситуације односи се на одредбе хуманитарног права наглашавајући положај, задатке и дужности припадника полиције у оружаним сукобима.

Основна начела о употреби силе и ватреног оружја усвојена на VIII конгресу Уједињених нација о спречавању кривичних дела и поступку према извршиоцима, који је одржан у Хавани 1990. године, мада не представља уговор даје смернице националним владама о значају и сложености задатака припадника полиције, признајући њихову виталну улогу у заштити живота, слободе и безбедности свих лица. Посебан нагласак се даје на очување јавне безбедности и социјалног мира, као и на значај школовања, обуке и понашања припадника полицијских снага [7,8,10].

Начела и упутства којима се регулише употреба силе (средстава принуде) дефинисане су у Закону о унутрашњим пословима Р. Србије, Правилнику о условима и начину употребе средстава принуде, Правилнику о начину вршења послова Службе јавне безбедности, Упутству о полицијској етици и начину обављања послова полиције и другим националним стандардима [2,9,10,13,17,27, 33,34,36,37,39,40,41]. Количина употребљене силе не би смела да пређе количину која је разумна за савладавање пруженог отпора лица и постизање или одржавање контроле над њим. Закон о унутрашњим пословима Р. Србије (чл. 22) предвиђа, у оквиру овлашћења полиције и употребу силе (средстава принуде) [36]. Употреба силе дозвољена је у циљу:

- Спречавања бекства лица које је лишено слободе или затечено у вршењу кривичног дела;
- Савладавања отпора лица које нарушава јавни ред и мир или које треба привести, задржати или лишити слободе;
- Одбијања напада од себе, другог лица или објекта који је заштићен безбедносним мерама.

У Правилнику о условима и начину употребе средстава принуде, дефинисани су услови и начин употребе средстава принуде (силе) и посебно потенцирају принципи неопходности и пропорционалности, време трајања, ограничења као и обавезе након употребе силе. Под средствима принуде подразумевају се физичка снага, службена палица, средства за везивање, специјална возила, посебно дресирани пси, коњица, средства за запречавање, хемијска средства и ватрено оружје (чл. 1. став 2). Исто тако, стоји да припадник полиције употребљава силу тако да службени задатак обави са најмање штетних последица по лице против кога силу употреби и само за време док постоје законом оправдани разлози због којих је средство принуде (сила) употребљено (чл. 2). Даље, о свакој употреби силе (средстава принуде) припадник полиције у писменом облику подноси извештај непосредном старешини, најкасније 24 часа од употребе силе (чл. 31).

Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције (од 15. априла 2003. године), указује на природу обављања полицијских послова и обуци за њихово обављање, односно извршавању закона и других прописа (чл.1), руководећи се етичким принципима, у складу са Европским кодексом полицијске етике - Препоруком 10 коју је усвојио Комитет министара Савета Европе 19. септембра 2001. године. Припадници полиције (припадници Министарства) своје дужности испуњавају придржавајући се принципа законитости, пружајући подршку владавини права, штитећи правни поредак и његове институције и обезбеђујући остваривање људских права и слобода у складу са одредбама Устава и закона, са Универзалном декларацијом о људским правима и са другим међународним актима у области права човека које се држава обавезала да примењује (чл. 14). Даље, стоји (чл. 17) да никоме

у Министарству (полицији) није дозвољено да нареди, изврши, изазива или толерише мучење или какво друго сурово и нехумано поступање којим се понижава личност човека, као ни другу радњу којом се угрожава право на живот, слободу, личну безбедност, поштовање приватног и породичног живота, окупљање и удруживање или које друго право или слобода зајамчени Европском конвенцијом о људским правима. Употреба средстава принуде (силе), а нарочито употреби оружја, припадници полиције прибегавају само у случајевима и под условима предвођеним законом и другим прописима, не примењујући већу принуду од неопходне, и то само када је стриктно неопходно и у мери коју диктира реализација легитимно постављеног циља (чл. 21). Практична обука на свим нивоима о примени принуде (примени силе) и њеним ограничењима заснива се на принципима садржаним у уставу, закону и међународним уговорима, нарочито у Европској конвенцији о људским правима (чл. 39. став 2).

Правна теорија и позитивно законодавство се залажу за заштиту интегритета нападнуге стране, што је прецизно дефинисано кривично-правном институцијом нужне одбране [26,34]. Наиме, Кривични закон СРЈ (чл. 9) садржи:

- Није кривично дело оно дело које је учињено у нужној одбрани.
- Нужна је она одбрана која је неопходно потребна да учинилац од себе или другог одбије истовремени противправни напад.
- Учинилац који је прекорачио границе нужне одбране може се блаже казнити, а ако је прекорачење учинио услед јаке раздражености или препасти изазване нападом, може се ослободити од казне.

Нужна одбрана је основ који искључује кривичну одговорност, а дело које је тако учињено неће се сматрати противправним. Међутим, за постојање овакве одбране потребна су два елемента, напад и одбрана (одбијање напада), који морају испуњавати одређене услове да би дело било извршено у нужној одбрани.

Напад је свака радња човека (нападача) која је управљена на повреду или угрожавање туђег правно заштићеног добра, тако да објекти напада могу бити живот и тело, имовина или било које друго добро нападнутог или другог лица. Напад мора бити противправни (криминални), односно, мора бити објективно у супротности са правним нормама. Даље, напад не сме да буде провоциран, мора бити истовремен са одбраном и најзад, напад мора бити стваран.

Одбијање напада (одбрана) је свака делатност која је управљена на одбијање напада и може се састојати у повреди или угрожавању неког правно заштићеног добра нападача или другог лица. Одбијање напада, односно одбрана такође мора да испуњава одређене услове да би се сматрала одбраном у смислу нужне одбране. Ти услови су следећи:

- Одбијање напада (одбрана) мора да резултира извршењем кривичног дела, које се сматра кривичним делом у смислу нужне одбране.
- Одбијање напада (одбрана) мора бити усмерена искључиво против нападача, односно његовог било којег добра.
- Одбијање напада (одбрана) мора бити неопходно потребна за одбијање противправног напада. При том треба да постоји сразмерност између вредности нападнутог и нападачевог добра које је повређено или угрожено одбијањем напада.

Даље, Кривични закон СРЈ каже: Није кривично дело оно дело које је учињено у крајњој нужди (Глава друга, члан 10.). Крајња нужда постоји када је дело учињено ради тога да учинилац отклони од себе или другог истовремено неискривљену опасност која се на други начин није могла отклонити, а при то м учињено зло није веће од зла које је претило. Учиниолац који је сам изазвао опасност али из нехата, или је прекорачио границе крајње нужде, може се блаже казнити, а ако је прекорачење учињено под нарочито олакшавајућим околностима, може се ослободити од казне. Нема крајње нужде ако је учинилац био дужан да се излаже опасности [26,34].

Поред тога, законодавац је предвидео различите мере, поступке и средства за заштиту припадника полиције [11,13,17,26,34,37]. Па тако, Кривични закон Р. Србије предвиђа кривична дела против припадника полиције, у две различите групе дела и то:

- Групу кривичних дела против живота и тела (чл.47 став 2) и
- Групу кривичних дела против јавног реда и правног саобраћаја (сва остала кривична дела).

Даље, Закон о јавном реду и миру (Сл. гласник РС, бр.51/92.) инкриминише два облика недозвољених противправних делатности и то ометање (чл.23) и спречавање (чл. 24) овлашћених службених лица у обављању послова безбедности или одржавања јавног реда и мира [37].

Услове за употребу силе (примену принуде и средства принуде) предвиђа Закон о извршењу кривичних санкција (чл. 136. и 137). Сила се може употребити против осуђеног лица само ако је неопходна да би се спречило: бекство; физички напад на друго лице самоповређивање; изазивање материјалне штете; активан или пасиван отпор при извршењу законитих наређења службеног лица [38].

За време службе припадници полиције се могу наћи у различитим ситуацијама и у контакту са различитим људима, чије расположење варира од пријатељског до непријатељског. То захтева, да буду брзи и професионални,

да предузму мере и радње које одговарају ситуацији и покажу саосећање када је то потребно. Даље, да би успешно деловали припадници полиције треба да имају (остваре) успешну комуникацију (тактика комуникације) са својим окружењем. Циљ припадника полиције је да постигне добровољно повинување лица чиме може да избегне употребу силе. Ако лице одбија и даље да се повинује, односно пружа отпор, припадник полиције може да употреби силу и то у неопходној и сразмерној мери. Дакле, кад вербална комуникација није успешна, полицајац мора да размотри и могућност употребе силе. Радње које предузме одређено лице ће одредити врсту или количину силе коју ће полицајац употребити. Полиција има и задатак да штити људска права и та веза између полиције и људских права је усмерена на заштиту и поштовање људских права свих грађана што је претпоставка ефикасне полиције. Међутим, ове правне основе саме по себи су недовољне и ефикасан, правилан рад и учинак полиције зависи од квалитета и могућности за рад сваког појединца у органима примене закона. Припадници полиције морају да стекну и одржавају одређена знања, вештине и тактику како би ефикасно обављали своје задатке и дужности. Дакле, знање и обученост припадника полиције може директно да утиче на његово успешно обављање дужности [1,3,8,9,12,14, 18,20,24,25].

2. Дефиниција силе

Припадници полиције имају читав низ права и овлашћења која могу употребити да би били ефикасни и постигли законите циљеве. Употреба силе је неопходан и неизбежан део дужности (овлашћење) припадника полиције. Припадници полиције се често суочавају са ситуацијама које захтевају употребу силе да би се обезбедила безбедност или спровођење правила и прописа. Силу треба употребљавати само у оној мери, која је апсолутно неопходна за постизање легитимног и законитог циља. Основни принципи за употребу силе су управо законитост, нужност и сразмерност (пропорционалност). Целокупна полицијска пракса мора да се заснива на позитивном праву, а истовремено прибегавање употреби силе мора одговарати датим околностима и њихова примена не сме бити претерана у односу на дату ситуацију.

По међународној "дефиницији" сила је употреба или претња употребом физичких средстава за наметање нечије воље. Таква средства примењују организовани, наоружани и дисциплиновани полицијски органи, а уопштено подразумева потенцијал за примену одговарајућег и дозвољеног нивоа насиља. Оправдану силу припадника полиције представљају акције које су, неопходне и сразмерне нивоу отпора и представљају закониту, правну потребу за контролисањем реаговања лица. Према томе, количина силе која је оптималног интензитета, трајања и обима, заснована на свим тренутно

познатим чињеницама, којом се одлучно реагује на пружен отпор, напад или непријатељску намеру сматраће се разумном силом [1,2,8,15,12,21,23,32].

Количина употребљене силе не би смела да пређе количину силе која је разумна за савладавање отпора осумњиченог и постизање или одржавање контроле над осумњиченим. Постоји више фактора који могу утицати на изабрани облик и количину употребљене силе:

- Безбедност припадника полиције (захтева хитну акцију у циљу одбијања напада);
- Количина и природа отпора који се мора савладати (пасиван отпор, активан отпор, напад који је претња по живот);
- Озбиљност престапа (кршење прописа у саобраћају, кршење јавног реда, претња оружјем);
- Грађа и особине лица у поређењу са особинама припадника полиције (величина, старосно доба, познаје борилачке вештине, прошлост осумњиченог);
- Присуство оружја (хладно оружје, ватрено оружје, хемијске супстанце);
- Расположиве снаге (број присутних полицајаца, расположиво појачање);
- Место деловања и окружење (опасност по грађане, могућност употребе оружја).

Поред реченог, припадници полиције морају да воде рачуна и о етичким стандардима. Кодекс понашања лица одговорних за примену закона садржи општа и посебна правила понашања о употреби силе (чл.3), поверљивости (чл.4), одговорности и професионалности (чл. 1). Посебну пажњу, припадници полиције треба да посвете могућим алтернативама коришћењу силе, укључујући мирољубиво решавање сукоба, познавање психологије масе и метода убеђивања, преговарања и посредовања у циљу ограничавања употребе силе [2,8,10].

3. Дефиниција отпора

Отпором се сматра свако супростављања лица (пасивно или активно) припадницима полиције, напад на припадника полиције или избегавање мера и активности које припадник полиције налаже и предузима у складу са законом. Тактичко решење (облик и обим силе) за које се припадник полиције опредељује треба да буде заснован на облику и обиму отпора који пружа лице, као и на осталим условима и околностима специфичне ситуације.

Отпор који лице пружа је најчешће физички отпор, међутим врста и ниво отпора са којим се припадник полиције сусреће одређен је нивоом намере лица [1,2,8,15,23,30,32,40] . Дефинисали смо пет нивоа отпора:

- Вербална непослушност (лице одбија законита наређења или команде издате од стране припадника полиције);
- Пасиван отпор (лице се опире пасивним физичким активностима. Ово обично подразумева потпуну пасивност, да би на тај начин навео припадника полиције да га подиже, вуче или придржава да би успоставио контролу. На овом нивоу, лице никад не покушава да се супростави физичком контакту припадника полиције;
- Активан отпор (на овом нивоу отпор лице покушава да одгурне, или да се отргне и на тај начин не дозвољава припаднику полиције да успостави контролу. Међутим, лице не покушава да нападне припадника полиције или физички није у стању да то учини.
- Ненаоружани напад (у овом случају лице напада припадника полиције да би спречило покушај успостављања контроле или да припадника полиције омете у извршењу службене радње. Под нападом се сматрају различите кретне структуре које предузима лице у циљу повреде припадника полиције или других лица);
- Наоружани напад (на овом нивоу лице примењује било који степен физичке силе, који захтева и оправдава да припадници полиције примене смртоносну силу против силе којој су изложени. У овом случају, припадник полиције ће наићи не само на отпор према хапшењу, него и отвореном физичком нападу оружјем, техником или предметом који могу довести до смрти или тешких телесних повреда припадника полиције или другог лица, насилни улазак у објект који се обезбеђује или простор око објекта у који је улазак забрањен.

4. Ниво контроле

Контрола је сила коју припадник полиције примењује према лицу да би неутралисао незаконите физичке акције лица у циљу управљања (контроле) одређеном ситуацијом. Облик и количина силе (степен контроле) коју ће припадник полиције употребити диктира тренутна ситуација као: Безбедност припадника полиције и других лица, отпор који се мора савладати, врста прекршаја, конституција лица, присуство оружја, расположиве снаге и могуће појачање, место интервенције и окружење, и др. Употреба силе је акција коју изводи припадник полиције да би управљао ситуацијом, односно контролисао

отпор лица или неутралисао незаконите физичке акције лица [1,8,10,14,15,23,32]. Дефинисано је више степена контроле:

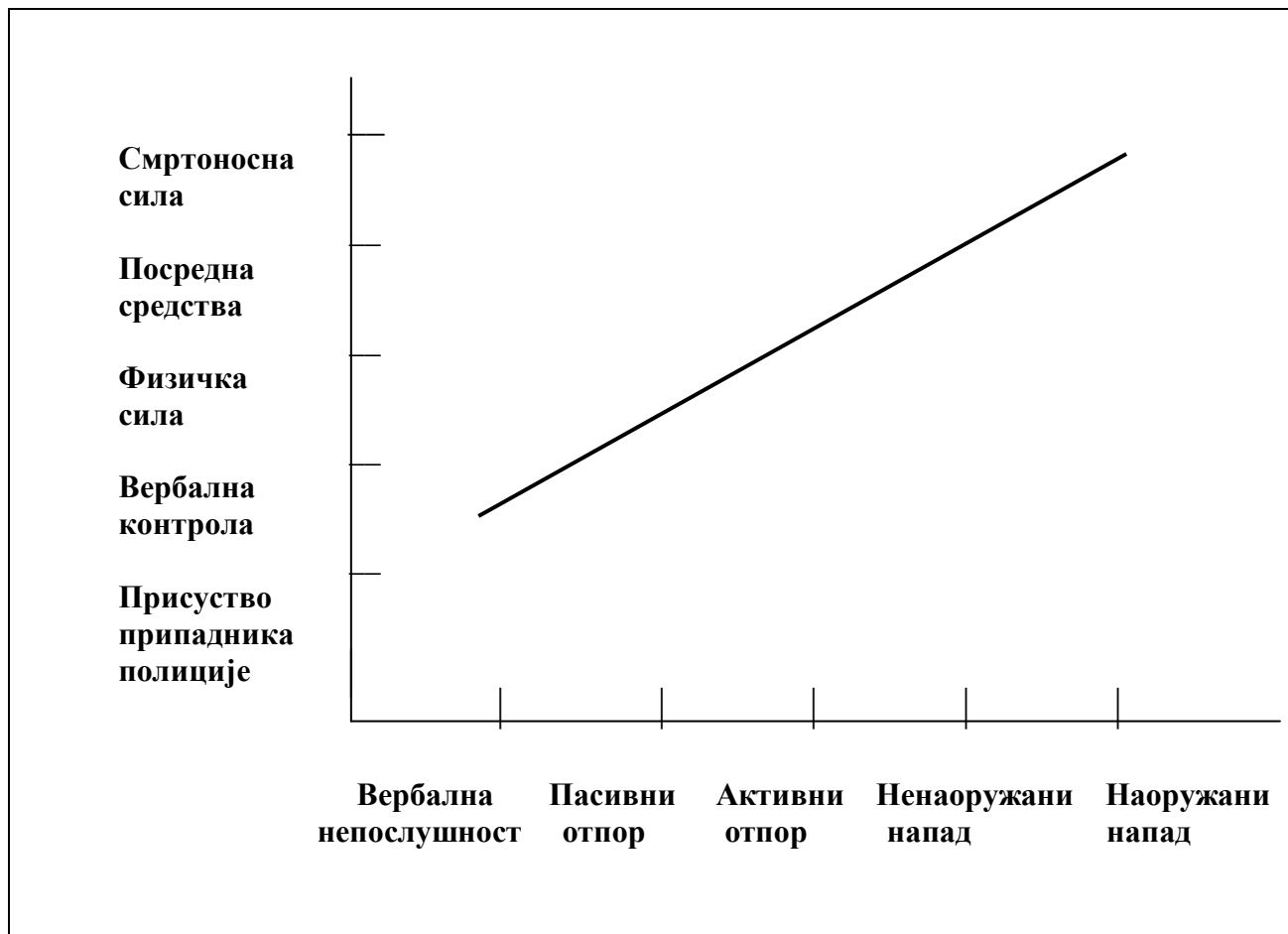
- Присуство припадника полиције,
- Вербална контрола,
- Употреба физичке силе,
- Употреба посредних средстава контроле,
- Смртоносна сила.

Само присуство припадника полиције некад може бити довољно да смири потенцијално конфликтну ситуацију. Већина ситуација може бити решена успешном комуникацијом или вербалним обраћањем (давањем упозорења и команди). Припадник полиције упозориће лице које својим понашањем, деловањем или намером може довести у опасност своју безбедност или безбедност других лица и имовине, наруши јавни ред, угрози безбедност саобраћаја или када се оправдано очекује да то лице може да учини кривично дело или прекршај. Ово подразумева развијену способност комуникације, смиреност и стрпљење. Професионалан, сигуран наступ приликом изрицања усмених команди може олакшати контролисање ситуације.

Међутим, када само присуство припадника полиције, затим, вербална комуникација нису довољне да би извршиле утицај или неутралисали потенцијално опасну ситуацију, припадник полиције треба да пређе на следећи степен контроле којег представљају технике физичке контроле. Употребљена физичка сила треба бити одмерена и пропорционална. Када припадник полиције одреди да мора да примени физичку силу, ниво примењене силе зависиће од тренутне процене отпора и могућих последица које из њега могу да проистекну. Даље, припадник полиције мора да процени да ли настала ситуација доводи припаднике полиције или друга лица у опасност од тешке телесне повреде или смрти. Процена потенцијално опасне ситуације и нивоа отпора заснива се на предходној обуци, искуству и знању из области Специјалног физичког образовања, Криминалистичке психологије, тактике, методике, оперативе и других области. Крајњи циљ употребе силе јесте постизање контроле над лицем или потенцијално опасном ситуацијом.

Када припадник полиције доноси одлуку који је то степен контроле који представља разумну силу, његова одлука зависи од активности лица према коме делује (вербална непослушност, пасиван отпор, активни отпор, напад на припадника полиције) и дозвољено му је да користи само онолико силе колико је неопходно за постизање легитимног циља (шема 1). Редослед степена контроле и ниво силе одражава степен њиховог могућег ефекта. Виши степен контроле дозвољен је само ако нижи степен није довољан за извршење службеног задатка. Неоправдана употреба силе, у одређеним случајевима може да има негативне последице (прекорачење законског овлашћења) веће од значаја легитимног циља који треба постићи [1,2,8,9,15,23,32,40,41].

Шема 1. Приказ нивоа (степенa) контроле лица.

Дакле, припадници полиције могу употребити физичку силу само када остала средства за постизање законитог циља нису била ефикасна и када се ниво употребљене силе може оправдати као једино средство за постизање законитог циља [2,8,10,17,23,32,39,40]. Уопштено, постоје три ситуације у којима припадник полиције може оправдано да примени средства физичке контроле. То су следеће ситуације:

- Кад зауставља лице због потенцијално опасног и незаконитог понашања и спречавања бегства,
- Савладавање отпора или одбијање напада,
- Када штити припадника полиције или друго лице од повреда или смрти.

Сила коју припадник полиције примењује да оствари контролу над отпором лица позната је као физичка контрола (физичка сила). Физичка сила обухвата активности специјалног физичког образовања (СФО). Неке од тих активности

представљају благо вођење лица и усмеравање његовог кретања, па све до активности, као што су ударци, бацања, полуге и њихове варијанте и комбинације, које могу проузроковати теже повреде лица [1,2,9,15,23,40]. Техника физичке силе подељена је у две категорије:

- Савладавање пасивног отпора (мека контрола)
- Савладавање активног отпора и напада (тешка контрола)

Мека контрола (савладавање пасивног отпора) намењена је првенствено контроли нижих нивоа отпора али може да се примени и за контролу било ког нивоа отпора. Овај степен контроле представљају технике са најмање могућности за доношење повреда лицу према којем се примењују. Савладавање пасивног отпора састоји се од следећег:

- Притисци и стезања на виталне тачке,
- Технике привођења и кратког транспорта лица,
- Везивање лица и друга ограничења.

Савладавање пасивног отпора лица (мека контрола), подразумева активности специјалног физичког образовања које се користе за контролу пасивног отпора које лице даје. Повиновање лица се постиже изазивањем бола притисцима и стезањима на виталне тачке, одвраћањем пажње, гурањима и избацивањима из равнотеже, техникама полуга, варијантама и комбинацијама. Осим тога могуће је везивање лица службеним лисицама, пластичним затегама и другим приручним средствима. На овом нивоу контроле постоје минималне шансе да дође до повређивања а изузев техника одвраћања пажње, не користе се технике удараца рукама или ногама.

Савладавање активног отпора и напада (тешка контрола), примењује се када нижи нивои контроле нису успели или нису применљиви јер се ниво отпора лица процењује као опасан. Дакле, овај ниво контроле лица предвиђен је за више нивое отпора, као што су активни отпор и напад на припадника полиције (ненаоружани или наоружани). Примена ових техника СФО-а може довести до повреда лица, међутим, то је мање опасно него повреде које би могле настати ако би се употребила сила вишег нивоа. Савладавање активног отпора лица постиже се техникама блокирања, удараца рукама и ногама, бацањима, полугама, као и њиховим варијантама и комбинацијама. Пожељно је да регије у које се пласирају ударци буду веће мишићне масе, као што су ноге, руке, груди и рамена. Уколико се правилно изведу, ударци ће изазвати инхибирајући шок (грчење мишића) и тако приморати нападача на послушност. Међутим, припадник полиције ће можда морати да ударац пласира на место где је ризик за могућу повреду већи, као што су то зглобови или друге виталне тачке [1,9,20,23,32,39,40,41].

Употреба посредних средстава контроле подразумева било које одобрено средство за контролу или ограничавање лица које при правилној употреби неће бити смртоносно. Употреба посредних средстава сматра се оправдана, када припадник полиције процени да не може успоставити контролу лица употребом само физичке силе. Посредна средства контроле могу бити службена палица, службени пси, специјална возила или било које законско средство које користе полицијске снаге. Према томе, овај ниво контроле користи се за савладавање отпора лица, при чему су виши нивои силе непотребни или неодговарајући, а нижи нивои су неефикасни [1,9,20,23,32,39,40,41].

Примена смртоносне силе према лицима је оправдана само када је то једини начин да се то лице спречи у изазивању смрти или тешких телесних повреда. Према томе, смртоносна сила може бити употребљена само када се брани живот полицајца или живот других лица, односно спречава смрт или тешка телесна повреда. Примена смртоносне силе (опасне технике СФО, посредна средства и ватрено оружје) је мера која се користи у крајњој нужди. Ризик садржан у коришћењу смртоносне силе у односу на штету (тешку телесну повреду или смрт лица) значи да примена овог нивоа контроле представља коначну могућност за контролисање ситуације. Осим тога потребно је нагласити и личне последице и изазван стрес по самог полицајца због употребе овог крајњег степена контроле. Када год се законска примена силе и ватреног оружја не може избећи, припадници полиције морају да примене ограничења у таквој употреби, настојећи смањити штету и повреде и поштовати и чувати људски живот. Кад год је то могуће, прво треба применити ненасилна средства, пре него се прибегне употреби силе [1,2,8,9,20,23,32,39,40,41].

УМЕСТО ЗАКЉУЧКА

Да би полиција могла да извршава своја законом утврђена овлашћења на примени закона и пружању помоћи када је то потребно, она има посебно законско овлашћење за употребу силе. Услови и начин употребе силе (средстава принуде), потпуно и прецизно су уређени националним законима и у складу су са међународним стандардима. С правом можемо да предпоставимо да ће доношење Закона о полицији у потпуности пружити одређене правне гаранте, како припадницима полиције у примени силе, исто тако грађанима у заштити од незаконитог и самовољног хапшења, притвора и претеране употребе силе.

Суштински је важно:

- Да припадници полиције морају не само да знају каква им права и овлашћења даје закон, већ морају да схвате и његове потенцијално штетне последице,
- Своје понашање уздигну на ниво који ће им омогућити да обављају своје задатке на правилан, професионалан начин (Кодекс понашања за полицајце),
- Имају неопходан обим и квалитет знања из специјалних полицијских наука (етике и људских права, специјалног физичког образовања, управљање операцијама, полицијског гађања, и др.), која су обавезно периодично проверавана у складу са одговарајућим стандардима ефикасности у употреби силе и ватреног оружја.

ЛИТЕРАТУРА

1. Амановић, Ђ., Балтић, Р., Суботички, С. (2001): Тактика Специјалног физичког образовања и тактика поступања у примени овлашћења. Зборник радова наставника ВШУП-а бр.4, Земун.
2. Бабовић, Б. (2000): Полиција и људска права. Савезно министарство унутрашњих послова, Београд.
3. Бошковић, М., Бановић, Б.(1995): Криминалистичка методика, ВШУП, Београд.
4. Водинелић,Б.(1976): Криминалистика, Савремена администрација, Београд.
5. Вујовић, Д. (2002): Место људских права у наставном плану и програму ВШУП. Зборник радова наставника ВШУП-а бр.4, Земун.
6. Група аутора (1963): Циу-цица, приручник за службенике органа унутрашњих послова. ССУП, Београд.
7. Дас Д. (2002): Међународни инструменти људских права. Зборник радова наставника ВШУП-а бр.5, Земун.
8. Де Ро вр , Ц. (1 9 9:8Служити и штитити- о људским правима и хуманитарном праву за полицију и снаге безбедности. Међународни комитет црвеног крста, Женева.
9. Динић, Б. (1981): Облици делатности и начин поступања припадника милиције у вршењу службе. ВШУП, Земун.
10. Ђурић, Б.(2002): Плава страна људских права, приручник за припаднике полициј. Београдски центар за људска права, Београд.
11. Јовашевић, Д., Хашимбеговић, Т. (2002): Кривично правна заштита припадника полиције. Институт за криминолошка и социолошка истраживања, Београд.
12. Кешетовић, Ж. (2000): Однос полиције са јавношћу. ВШУП, Београд.

13. Костић, С. (1987): Основи криминалистичке оперативе. ВШУП, Београд.
14. Кривокапић, В. (2000): Криминалистика - Тактика I, ПА, Београд.
15. Лазендић, О. (1989): Употреба средстава принуде. 13. Мај, бр.3. Београд.
16. Милетић, С. (1997): Полицијско право I. ПА, Београд.
17. Милетић, С. (2000): Полицијско право II. ПА, Београд.
18. Милосављевић, Б. (1997): Наука о полицији. ПА, Београд.
19. Милошевић, М. и сар. (1988): Моделирање и управљање системом самоодбране. Научна књига, Београд.
20. Милошевић, М. и сар. (1989): Специјално физичко образовање, ВШУП, Београд.
21. Милошевић, М. (1991): Анализа примене техника специјалног физичког образовања и других средстава принуде у Србији у периоду од 1985 до 1990 године. МУП Р. Србије, Београд.
22. Милошевић, М. (1991): Програм за процену отпорности на стрес, брзине опоравка од стреса и количине стресног талога код полицајаца. Софтверски пакет, ВШУП, Земун.
23. Милошевић, М. (1993): Употреба физичке силе - предавања на семинару за инструкторе СФО, Земун.
24. Милошевић и сар. (1994): Модел едукације у специјалном физичком образовању. Безбедност бр. 6/94, Београд.
25. Милошевић, М., Мудрић, Р. (2001): Реформа полицијског образовног система. Пројекат, МУП Р. Србије, Београд.
26. Нешић, Љ. (1999): Кривично право- општи део. ВШУП, Земун.
27. Талијан, М. (1998): Руковођење унутрашњим пословима. ВШУП, Земун.
28. Талијан, М. (2003): Модел теренске обуке студената ВШУП. Безбедност бр. 1/03, Београд, стр. 58-65.
29. Тодоровић, В. (2000): Људске слободе и права - међународни уговори. Књ.4, том 2, Службени гласник, Београд.
30. Наставни план и програм студија у Вишој школи унутрашњих послова, Београд, 2000.
31. Програм развоја мултиетничке полиције у Прешеву, Бујановцу и Медвеђи (The Development of a Multi-Etnik Police Element in Presevo, Vučepolje, and Medvedja), 2002.
32. Мисија ОЕБС-а (ОЕБС-а) при СРЈ, Модерна полиција, 2002.
33. Уставна повеља државне заједнице Србија и Црна Гора, Сл. лист Србије и Црне Горе, бр. 1/2003.
34. Кривични закон СРЈ (пречишћен текст), 1996.
35. Кривични закон Р. Србије (пречишћен текст), 2002.
36. Закон о унутрашњим пословима, Сл. гласник РС, бр. 44/91, 79/91, 54/96, 25/00, 8/01.
37. Закон о јавном реду и миру, Сл. гласник РС, бр. 51/92.
38. Закон о извршењу кривичних санкција, Сл. гласник РС, бр. 34/01.
39. Правилник о начину вршења послова Службе јавне безбедности, Сл. гласник РС, бр. 29/74.

40. Правилник о условима и начину примене средстава принуде, Сл. гласник РС, бр.40/95, 48/95, 1/97.
41. Упутство о полицијској етици и начину обављања послова полиције, Сл. гласник РС, бр.41/03.

Оливер Лајић,
Виша школа унутрашњих послова

СУЂЕЊЕ У ОДСУСТВУ СТРАНАКА У СКРАЋЕНОМ ПОСТУПКУ

Резиме: Законодавац је предвидео могућност суђења у одсуству странака за дела мање сложености и друштвене опасности у којима би се општа форма вођења поступка показала као преопширна и непотребна. Циљ рада је био да се утврди у којој мери се у пракси користи та законска могућност. Резултати истраживања показују да се ове законске одредбе ретко примењују када је у питању недошавши окривљени и јавни тужилац, а у проучаваном периоду није забележен ни један случај суђења у одсуству приватног тужиоца. На тај начин изостаје ефикасност и економичност која би се могла постићи чешћом применом поменуте законске могућности.

Кључне речи: странке, одсуство странака, скраћени поступак

У В О Д

Скраћени поступак представља модификовану врсту кривичног поступка спрам одређених захтева, првенствено у погледу економичности, једноставности и ефикасности, везано за кривична дела у којима би се општа форма вођења кривичног поступка показала као преопширна и непотребна. То су дела мање сложености и мање друштвене опасности за која и једноставнија форма вођења поступка омогућује ефикасно вршење правосудне функције и заштиту јавног интереса, уз пуно обезбеђење заштите права лица против којих се поступак води.

Пре него се упустимо у детаљнија разматрања важно је напоменути да су у овом раду проучавани кривични поступци који су вођени током 1997., 1998. и 1999. године, у време важења Закона о кривичном поступку из 1976. године¹. То је учињено првенствено из техничких разлога, јер су ови поступци углавном довршени и у случају улагања редовних правних лекова, те су проучавани судски списи комплетирани у судској архиви и представљали су адекватну основу за истраживање. Ступањем на снагу новог Законика о кривичном поступку 28.03.2002. године² дошло је и до измена одредаба које регулишу и скраћени поступак па је сада на пр. уз поштовање одређене процедуре скраћени поступак могуће водити и за кривична дела за која је предвиђена казна затвора до 5 година. Но, суштина и циљеви скраћеног поступка су остали исти, а у оним случајевима где су измењене поједине одредбе којих сам се дотакао у овом раду, посебно је наведено и у ком правцу је то учињено.

Према важећим прописима предвиђено је да се скраћени поступак води за кривична дела за која је као главна казна предвиђена новчана казна или затвор до три године, а на предлог овлашћеног тужиоца и уз изричит пристанак окривљеног, уз одобрење

¹ Службени лист СФРЈ, бр. 4/77, 14/85, 74/87, 57/89, 3/90 и Службени лист СРЈ, бр. 27/92 и 24/94

² Службени лист СРЈ, бр. 70/01 и 68/02

председника суда, одредбе скраћеног поступка које се односе на главни претрес, пресуду и поступак по жалби примениће се и на кривична дела за која је предвиђена казна затвора до 5 година (чл. 442. ст. 1 и 2 ЗКП). Овим је отворена шира могућност вођења скраћеног поступка у односу на одредбе ЗКП-а из 1976. године који је предвиђао да се "скраћени поступак води само пред судом који суди у првом степену и то за кривична дела за која је као главна казна прописана новчана казна или казна затвора до три године" (чл. 430. ст. 1. ЗКП/76). Иначе, у скраћеном поступку не постоје поједине фазе предвиђене у општем поступку, нека процесна начела су измењена и прилагођена, а за све остале ситуације у поступку које нису предвиђене одредбама о скраћеном поступку, сходно се примењују одредбе које важе за општи кривични поступак.

И поред свих специфичности које скраћени кривични поступак носи у себи, предмет мога интересовања се ограничио на оне које произлазе из чињенице да се овај поступак може водити у случајевима када на главном претресу нису присутни сви процесни субјекти. Наиме, чл. 442. ст. 1. ЗКП/76 предвиђао је да ће се главни претрес одржати и ако не дође јавни тужилац који је уредно позван, дајући при том оштећеном право да заступа оптужбу у границама оптужног предлога. У другом ставу истог члана била је предвиђена могућност одржавања главног претреса у случају одсуства приватног тужиоца са местом пребивалишта ван подручја суда коме је поднесена приватна тужба, под условом да је суду ставио предлог у том правцу. И коначно, у трећем ставу истог члана била је предвиђена могућност одржавања главног претреса у случају недоласка окривљеног уз кумулативно испуњење два услова; да његово присуство није нужно и да је пре тога био испитан. Дакле, законодавац је предвидео могућност одсуствовања процесних субјеката са главног претреса, а остало је да се види у ком обиму су се ове норме примењивале у пракси и колико су заиста допринеле побољшању економичности и ефикасности вођења поступка. Одмах треба напоменути да су скоро идентичне одредбе везане за одсуство странака садржане и у новом Законику уз измене које иду у корист оштећеном као тужиоцу и приватном тужиоцу. Наиме, раније је могућност одржавања главног претреса у одсуству приватног тужиоца била везана за чињеницу да он има пребивалиште ван подручја суда коме је поднесена приватна тужба, док нови Законик тај услов не предвиђа. Ова могућност је проширена и на оштећеног као тужиоца, што ранији Закон није предвиђао. У оба случаја неопходно је да приватни тужилац, односно супсидијарни тужилац поднесу суду одговарајући предлог (чл. 445. ст. 2. Законика о кривичном поступку).

1.3 НАЧЕЛНА РАЗМАТРАЊА НЕОПХОДНОСТИ ПРИСУСТВА ОКРИВЉЕНОГ НА ГЛАВНОМ ПРЕТРЕСУ

Главни претрес се у начелу не може одржати без присуства оптуженог. Његово присуство у току главног претреса мора бити непрекидно и лично. Заступање оптуженог је искључено, јер је кривична одговорност личне природе³. На тај начин се штити јавни интерес усмерен на заштиту друштвених вредности кроз правилно и коректно суђење, а истовремено, афирмишући начело непосредности и контрадикторности, штите се и интереси окривљеног у кривичном поступку.

³ М. Грубач, Кривично процесно право, књига трећа, ток кривичног поступка, COLPI, Нови Сад, 1998. год., стр. 83

У теорији постоји различити ставови о томе да ли је присуство окривљеног у кривичном поступку неопходно. Поједини теоретичари инсистирају на обавезном присуству окривљеног током целог поступка и сматрају да поступак може резултирати правилном судском одлуком само уколико је окривљени био присутан на главном претресу, што би суду омогућило да стекне потпуну представу о личности извршиоца и околностима које чине биће дела. Наравно, одмах се увиђа и крупан недостатак ове теорије садржан у чињеници да окривљени може избегавањем појављивања пред судом осујетити доношење судске одлуке.

Има и супротних ставова према којима окривљеном треба пустити на вољу да сам одлучи хоће ли присуствовати судском поступку који се против њега води или неће. Уколико одлучи да присуствује, он се може бранити на начин за који сматра да је најбољи по њега, а уколико одлучи да не присуствује, унапред сноси ризик да буде осуђен јер суду неће изнети чињенице које побијају оптужбу па ће суд донети одлуку на основу чињеница којима располаже, а то су углавном оне настале проверавањем навода оптужбе. Ни овакав став се не може прихватити јер се присуство окривљеног не тражи само ради заштите његових права и интереса, него и ради остваривања основних процесних начела, пре свега начела непосредности и начела контрадикторности.

Присутни окривљени најчешће узима активно учешће у поступку износећи чињенице које побијају оптужбу и оне које му иду у корист, али и у оним случајевима када он то не чини, само његово присуство може суду донети одређена сазнања и утицати на доношење одлуке. Као прилог против остављања на вољу окривљеном да ли ће се појавити на главном претресу може се изнети и чињеница да је квалитет суђења далеко нижи уколико окривљени не присуствује јер је и обим чињеница које се износе и доказују у поступку далеко мањи. Зато присуствовање окривљеног главном претресу треба да буде правило, а само када постоје оправдани разлози који то онемогућују, треба прописима предвидети суђење у његовом одсуству, а законом прецизно одредити ситуације у којима је то могуће.

Међународни акти из области људских права на један уопштен начин говоре о правима окривљених у кривичном поступку. Универзална декларација о људским правима⁴ у чл. 10. наводи да “свако има потпуно једнако право на правично јавно суђење пред независним и непристрасним судом који ће одлучити о његовим правима и обавезама и о основаности сваке кривичне оптужбе против њега”, а у чл. 14. ст. 1. Међународног пакта о грађанским и политичким правима⁵ стоји да “свако лице има право да његов случај буде расправљен правично и јавно пред надлежним, независним и непристрасним судом, установљеним на основу закона, који одлучује о основаности сваке оптужбе подигнуте против њега у кривичним стварима...” Мада ови документи то изричито не наводе, што је и разумљиво, јер су по својој природи општи акти, у основи ових одредби назире се чињеница да је неопходно да окривљени присуствује поступку који се води против њега, јер је тешко замислити “правично јавно суђење пред независним и непристрасним судом који ће одлучити о основаности кривичне оптужбе” у којем окривљеном није пружена могућност да се изјасни о наводима оптужбе.

⁴ Универзална декларација о људским правима, усвојена и проглашена резолуцијом Генералне скупштине УН 217А (III), од 10.12.1948. године

⁵ Међународни пакт о грађанским и политичким правима, ратификован Законом објављеним у "Службеном листу СФРЈ", бр. 7/71

Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама⁶ је много одређенија по овом питању. У чл. 16. ст. 5. стоји да “свако ко је достижан суду или другом органу надлежном да води поступак не може се казнити, ако му није било омогућено да буде саслушан и да се брани”. Значи, Повеља у оквиру гаранције елементарног права окривљеног у кривичном поступку – права на одбрану, одређује његово обавезно саслушање, које није могуће извести на други начин него његовим појављивањем пред судом.

ЗКП у чл. 4. ст. 2. наводи да се “окривљеном мора омогућити да се изјасни о свим чињеницама и доказима који га терете и да изнесе све чињенице и доказе који му иду у корист”. Из ових одредаба се може извући недвосмислен закључак да се окривљеном не гарантује само право на материјалну и формалну одбрану, већ и право да буде присутан за време вођења кривичног поступка, како би му било омогућено да буде саслушан и да се брани.

Од наведеног правила у нашем кривичном праву постоје два изузетка. То су суђење у одсуству одбеглог или недостижног окривљеног, како у општем, тако и у скраћеном поступку и суђење у одсуству недошавшег окривљеног, које је могуће само у скраћеном поступку. У општем поступку се не може судити недошавшем окривљеном, као у скраћеном поступку. Уколико се окривљени не појави на главном претресу, суд ће наредити да се он принудно доведе, а уколико то није могуће извршити одмах, суд ће заказати нови главни претрес, с тим да се окривљени принудно доведе на тај претрес (чл. 304. ст. 1. ЗКП). Ако уредно позвани окривљени очигледно избегава да се појави на главном претресу, суд може као меру у овој ситуацији одредити притвор (чл. 142. ст. 2. т. 4. ЗКП, односно чл. 300. ст. 2. ЗКП/76) и у овом случају жалба не задржава извршење решења. Овако одређен притвор може трајати до доношења пресуде, али не дуже од месец дана (чл. 142. ст. 3. ЗКП). Наравно, уколико суд нађе да су престали разлози који су довели до одређивања притвора, као мере за обезбеђење присуства окривљеног, може га укинути и пре доношења пресуде, односно пре истека рока од месец дана.

Могуће је одржавање главног претреса и доношење судске одлуке иако се окривљени није појавио на том главном претресу и у још једном случају. Уколико би се према доказима који се налазе у списима предмета очигледно морала донети пресуда којом се оптужба одбија (чл. 306. ЗКП, односно чл. 302. ЗКП/76), или решење којим се одбацује оптужница (чл. 349 ЗКП), његово присуство, као и присуство његовог браниоца није неопходно.

Као што се види, законодавац је предвидео да присуство окривљеног треба обезбедити увек када је то могуће и у том правцу је суду ставио на располагање адекватне инструменте. Овакво настојање законодавца је сасвим оправдано јер присуство окривљеног главном претресу омогућује у многоме доношење правилне судске одлуке. Само уколико је окривљени присутан може да се користи својим елементарним правом – правом да изнесе своју одбрану на начин како он то жели и презентује чињенице које побијају наводе оптужбе и иду му у корист. Исто тако, само уколико окривљени приступи суду, отвара се могућност да суд сагледа његову личност у потпуности и на тај начин разјасни субјективне околности које су га навеле на извршење дела, а у односу на њих, заједно са утврђеним чињеницама материјалне природе, прилагоди врста и висина кривичне санкције, чиме се у потпуности остварује циљ поступка.

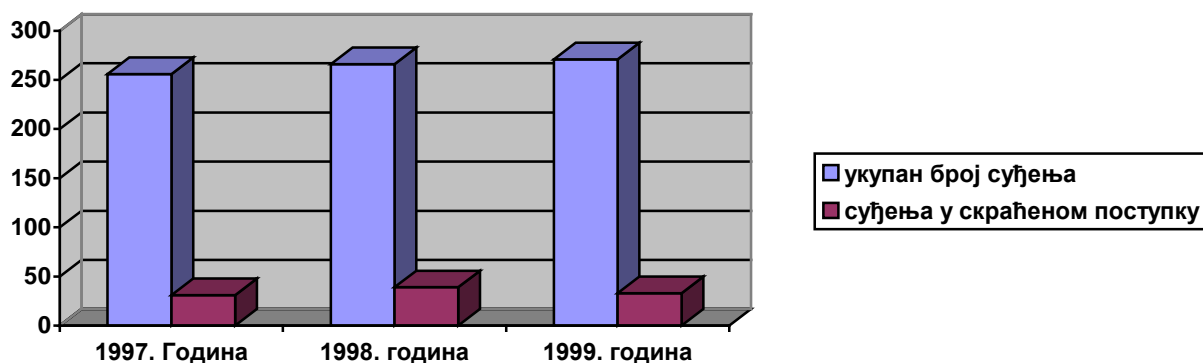
⁶ Повеља о људским и мањинским правима и грађанским слободама, "Службени лист СЦГ", бр. 6/03

Наш законодавац је сасвим оправдано заузео управо такав став, инсистирајући на обавезном присуству окривљеног на главном претресу у општем кривичном поступку предвиђајући суђење у одсуству само за одбеглог окривљеног уз могућност понављања поступка након његовог појављивања. У скраћеном поступку законодавац је, имајући у виду мању сложеност дела и њихову мању друштвену опасност, омогућио суђење у одсуству и за недошавшег окривљеног уз кумулативно испуњење услова да је уредно позван или му се позив није могао уручити због непријављивања суду промене адресе или боравишта, да његово присуство није нужно и да је претходно био испитан (чл. 445. ст. 3. ЗКП идентичан са чл. 442. ст. 3. ЗКП/76). Па и када су испуњени сви ови услови суђење у одсуству окривљеног представља само могућност, а не и обавезу за суд. Једно од питања на које треба да одговори овај рад јесте у коликој мери суд користи ову могућност. Треба нагласити да је суђење одбеглом окривљеном, такође, могуће и у скраћеном поступку под условима који важе и у општем кривичном поступку. Циљ рада је да се истражи у ком обиму су се ове норме примењивале у пракси и колико су заиста допринеле побољшању ефикасности и економичности вођења поступка.

У овом раду су обрађена суђења у одсуству странака (окривљеног, јавног тужиоца и приватног тужиоца) у скраћеном поступку у Општинском суду у Новом Саду у периоду 1997. – 1999. године и у њему највише пажње је посвећено суђењу у одсуству окривљеног. Као што сам навео у скраћеном поступку је могуће судити и одбеглом окривљеном по правилима која важе за општи поступак и недошавшем окривљеном, али је управо суђење недошавшем окривљеном оно што је специфично само за скраћени поступак па је посебан акценат дат управо на ове случајеве са намером да се истражи колико се предвиђене законске могућности остварују у пракси. Узорак су представљали сви предмети у којима је у току ове три године суђено у скраћеном поступку, укупно 793 предмета. Коришћени су метод анкете, статистички и историјски метод.

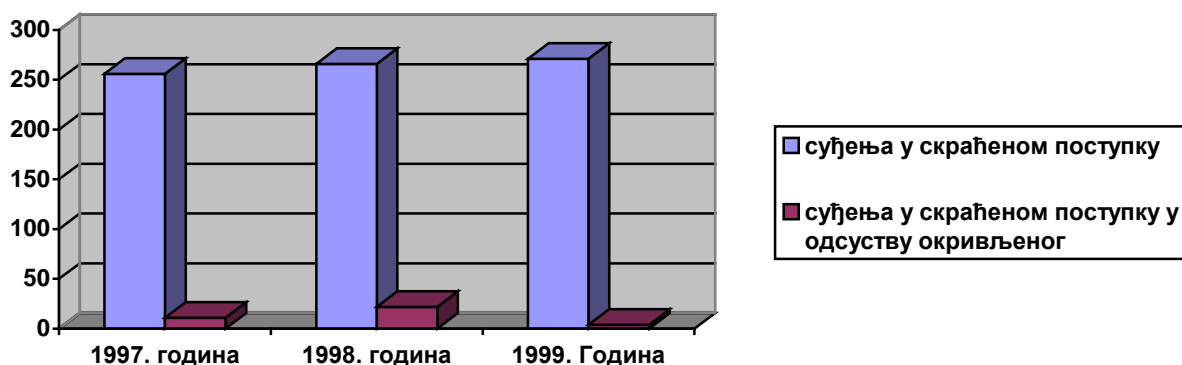
1.4 РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СУДСКЕ ПРАКСЕ ВЕЗАНЕ ЗА СУЂЕЊЕ У ОДСУСТВУ ОКРИВЉЕНОГ У СКРАЋЕНОМ ПОСТУПКУ У ОПШТИНСКОМ СУДУ У НОВОМ САДУ ТОКОМ 1997, 1998 И 1999. ГОДИНЕ

У Општинском суду у Новом Саду током 1997, 1998. и 1999. године у скраћеном поступку суђено је у 793 случаја или посматрано по годинама, у 1997. – 256, у 1998. – 266 и у 1999. – 271. У односу на укупан број суђења током ове три године, проценат суђења у скраћеном поступку износи 12,96% или по годинама, у 1997. – 12,21%, у 1998. – 14,66% и у 1999. – 12,27%. Представљени графички, подаци изгледају овако:

Табела 1.1

Када је у питању број суђења у одсуству окривљеног у скраћеном поступку, он за ове три године износи укупно 35. У 1997. години било је 11 оваквих суђења, у 1998. – 22, а у 1999. години само 4. Процентуално изражено у односу на број суђења у скраћеном поступку стање је следеће: за све три године суђење у одсуству окривљеног учествује у суђењима у скраћеном поступку са 4,41%; изражено по годинама: 1997. – 4,29%, 1998. – 8,27%, 1999. – 1,47%. Приказани графички, подаци изгледају овако:

Табела 1.2

Из овога се може видети да је број суђења у скраћеном поступку у порасту у 1998. години а нешто мањи у 1999. години, у односу на 1997. годину, док учешће суђења у одсуству окривљеног у наведеном оквиру варира између 1,47% и 8,27%, што не чини нарочито велик удео.

Разлог за повећање броја суђења у скраћеном поступку свакако лежи у повећању броја суђења уопште, па сразмерно томе расте и њихов број. На овом месту напомињем да су у случајеве суђења у одсуству окривљеног урачунати и они случајеви где је главни претрес једном или више пута заказиван, окривљени се није на тим претресима појавио, а поступак је окончан доношењем решења о обустављању поступка услед одустанка од оптужбе јавног тужиоца или приватног тужиоца. Наиме, чланом 286. старог ЗКП је било прописано да “ако тужилац одустане од оптужнице пре него што је главни претрес почео, председник већа обуставиће решењем кривични поступак и

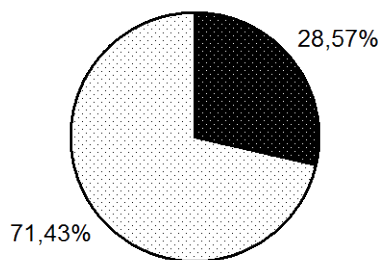
доставиће решење странкама и оштећеном...”. Формално гледано, ова суђења се не би могла сврстати у суђења у одсуству окривљеног, јер главни претрес није ни одржан. У неку руку би се ипак могла тако назвати јер су се у тим случајевима на заказаном главном претресу најчешће и појавила сва позвана лица изузев окривљеног, а суд је решењем обуставио даље вођење поступка, чиме је поступак и окончан. Ова ситуација је унеколико слична оној када се главни претрес одржи у одсуству окривљеног и његовог браниоца услед тога што се према доказима који се налазе у списима очигледно мора донети пресуда којом се оптужба одбија, с том разликом што се овде главни претрес ипак одржава и доноси се пресуда, док се у претходном случају ради о одустанку тужиоца од оптужбе пре одржавања главног претреса и поступак се обуставља решењем. Додуше, сличност је само фактичке природе - окривљени се ни у првом, ни у другом случају није појавио пред судом и у крајњој последици - против окривљеног се више не води поступак, док су основи за то различити.

У укупном броју суђења (35) која су била предмет проучавања, оваквих случајева је било 10, што чини 28,57%. Од тога је 7 поступака или 20% обустављено услед одустанка тужиоца од оптужбе пре почетка главног претреса, један поступак или 2,86% је обустављен услед недоласка приватног тужиоца, односно његовог пуномоћника (чл. 299. ст. 2. ЗКП), такође један поступак је обустављен по оба наведена основа, обзиром да се радило о тужби и противтужби, а два поступка или 5,71% су обустављена услед постојања околности које искључују кривичну одговорност.

Од преосталог броја од 25 суђења, чак 22 су била суђења одбеглом окривљеном, значи по правилима која важе за општи кривични поступак, а само у три случаја одржани су главни претреси у одсуству окривљеног који је претходно испитан, када је суд оценио да његово присуство више није неопходно. Према томе, јако мали број, само 8,57%, од укупног броја суђења у одсуству окривљеног је био по правилима специфичним за скраћени поступак, а остатак је вођен по процедури општег поступка. Разлог за то се вероватно налази у чињеници да уколико се окривљени појави на главном претресу у скраћеном поступку уз присуство и осталих процесних субјеката неопходних за вођење поступка, тада због мање сложености дела такав случај обично буде и пресуђен на једном рочишту. Уколико окривљени избегава појављивање на суду, јавни тужилац предлаже, а веће, сагласно законским овлашћењима, доноси решење о суђењу у одсуству и тада се у скраћеном поступку суди одбеглом окривљеном по процедури која важи и за општи поступак. Други разлог је то што се судије, у ситуацијама када је поступак започет и окривљени испитан на једном рочишту, па буде одржано и ново рочиште на којем се окривљени не појави, ипак устручавају да суде у његовом одсуству, иако за то имају законске могућности, па заказују ново, предузимајући мере да се окривљени доведе пред суд. Значи, и поред испуњења првог услова за суђење у одсуству по одредбама у скраћеном поступку, судије цене да је присуство окривљеног неопходно.

У свих 22 случаја суђења одбеглом окривљеном одређен је притвор по основу постојања околности да се окривљени крије и расписана потерница. Од тога су четири окривљена (18,18%) пронађена по потерници и приведена пред суд, а један од њих се жалио на решење о одређивању притвора, да би жалба од стране већа била одбијена као неоснована. Осталих 18 окривљених (81,82%) се није појавило пред судом до окончања поступка. Приказано графички, при чему укупан број проучаваних суђења у одсуству окривљеног износи 100%, изнети показатељи изгледају овако:

Структура суђења у одсуству окривљеног

Дијаграм 1.3

35 - суђења у одсуству окривљеног = 100%

- 10 - неправa суђења у одсуству окривљеног = 28,57% (није одржано рочиште, а поступак је обустављен)
- 25 - суђења у одсуству окривљеног = 71,43% (3 по правилима скраћеног поступка и 22 суђења одбеглом окривљеном по правилима општег поступка)

Ради што потпунијег сагледавања појаве суђења у одсуству окривљеног извршена је и анализа расположивих података који се тичу профила окривљеног, а пре свега пол, старост, национална структура и стручна спрема.

У 35 судских поступака у којима је окривљени био одсутан било је укупно 47 окривљених, пошто је у неким случајевима поступак вођен јединствено против више лица од самог почетка или је дошло до спајања поступака. Од наведеног броја окривљених 44 или 93,61% су лица мушког пола, док жене чине само 6,39% и појављују се као окривљене у поступцима за кривична дела лаке телесне повреде, увреде и клевете.

Старосна структура изгледа овако:

до 25 година	-
26 – 30 година	7
31 – 35 година	10
36 – 40 година	6
41 – 45 година	2
46 – 50 година	3
51 – 55 година	3
56 – 60 година	1
61 и више година	1
непозната старост	14

Табела 1.4

Видљиво је да је највећи број окривљених у старосној доби између 26 и 40 година, укупно 23 или 48,94%. Међутим, ове податке треба узети са одређеном резервом, обзиром да из приватних кривичних пријава није видљива старост лица против којих се покреће поступак, тако да за 14 окривљених није било могуће установити којој старосној доби припадају.

Када је у питању национална структура, преовлађују Срби са 89,36% , затим Црногорци са 6,38% (3 окривљена за кривично дело недозвољена трговина) и Албанци са 4,26% (1 окривљени за кривично дело недозвољена трговина и 1 окривљени за кривично дело из чл. 33. ЗООМ)⁷.

Подаци везани за стручну спрему окривљених у чијем одсуству је вођен скраћени кривични поступак изгледају овако:

	број	%
НК радници	7	14,89
III CCC	3	6,38
IV CCC	17	36,17
V CCC	1	2,12
VI CCC	1	2,12
VII CCC	4	8,51
НН	14	29,78

Табела 1.5

Образовна структура сама по себи не изискује посебне коментаре, али приликом проучавања списка запазио сам једну интересантну чињеницу која можда заслужује коментар. Наиме, када су у питању окривљени са високом стручном спремом (8,51%) занимљиво је да су приликом извршења дела сви били незапослени и да је поступак против њих вођен због кривичног дела недозвољена трговина у којима су предмет кривичног дела биле цигарете или бензин. Ова чињеница вероватно више говори о друштвено-економској ситуацији, кроз коју је наша држава пролазила у претходним годинама, која је принудила незапослене интелектуалце на бављење криминалним радњама ради одржавања минимума егзистенције, него у њиховој склоности бављењу криминалним радњама. Овакав став би се вероватно могао још чвршће и аргументованије заступати када би се проучавао мало дужи временски период који би обухватио и време с краја осамдесетих година, када још није постојао толики пад животног стандарда и диференцијација нашег друштва, праћена нестајањем тзв. "средње класе". И у погледу образовне структуре, за 14 окривљених није било могуће утврдити стручну спрему, јер приватне кривичне пријаве нису располагале подацима о томе.

У скраћеним поступцима у којима је био одсутан окривљени поступак се водио због извршења 11 врста дела. У највећем броју случајева, радило се о кривичном делу недозвољена трговина – 24 или 51,06%. Затим увреда и клевета са 9 случајева или 19,14%, кривично дело из чл. 33 ЗООМ РС са 7 случајева или 14,89%, лака телесна повреда са 3 случаја или 6,38%, а по једном (2,13%) су била заступљена кривична дела угрожавање сигурности, изношење личних и породичних прилика, крађа, ситно дело крађе, утаја и превара и прикривање.

⁷ Закон о оружју и муницији, "Службени гласник РС", бр. 9/92, 53/93, 67/93, 48/94 и 44/98

назив дела	број случајева	процент
недозвољена трговина	24	50,00
увреда и клевета	9	18,75
дело из чл. 33. ЗООМ РС	7	14,58
лака телесна повреда	3	6,25
угрожавање сигурности	1	2,08
изношење личних и породичних прилика	1	2,08
крађа	1	2,08
ситно дело крађе, утаје и преваре	1	2,08
прикривање	1	2,08

Табела 1.6

У даљем тексту биће речи о исходу самог поступка , тј. о судској одлуци која је донета након спровођења поступка (или пре одржавања главног претреса када се узму у обзир случајеви неправог суђења у одсуству окривљеног). Поступак је обустављен решењем у 13 случајева, пресуда којом се оптужба одбија донета је у два случаја, окривљени је ослобођен од оптужбе у једном случају, а пресудом је оглашен кривим у 25 случајева.

Број судских одлука је већи од укупног броја суђења који је био предмет проучавања (25), што је и разумљиво, јер је у више случајева суђено у истом поступку за више лица, па су у пар наврата у односу на њих донете различите одлуке (нпр. један оптужени је оглашен кривим, а у односу на другог је оптужба одбијена).

Исход поступка у суђењима у одсуству окривљеног у скраћеном поступку

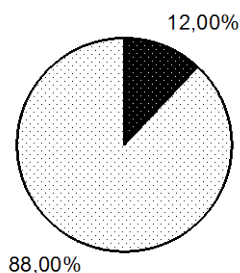
врста одлуке	број
обустава решењем	13
оптужба одбијена	2
окривљени ослобођен оптужбе	1
оптужени крив	25

Табела 1.7

У укупном броју преовлађују пресуде којима се оптужени оглашава кривим, а јако је мали број одбијајућих и ослобађајућих пресуда из чега се може закључити да су поступци били ефикасни, односно да се и у скраћеним поступцима могло прикупити довољно доказа и утврдити све чињенице које су биле неопходне да се утврди кривица оптужених и одмери заслужена казна. Од укупног броја случајева у којима је поступак обустављен решењем (13), само у два случаја се радило о постојању околности које искључују кривичну одговорност, док је у преосталих 11 случајева решење донето услед одустанка тужиоца од гоњења окривљеног.

У сваком случају, решења о обустави поступка су донета у ситуацијама у којима од суда ништа није зависило, већ је суд њима само констатовао чињенично стање (нпр. да је тужилац одустао од гоњења), тако да је прави показатељ рада суда однос осуђујућих пресуда са једне стране и одбијајућих и ослобађајућих пресуда са друге стране који убедљиво иде у корист осуђујућих (25:3). Везано за осуђујуће пресуде, на овом месту ћемо разматрати врсте изречених мера. Од 25 осуђујућих пресуда, чак у 22 случаја радило се о условној осуди, три окривљена су кажњена новчаном казном, а није била изречена ни једна казна затвора.

Структура кривичних санкција изречених у суђењима у одсуству окривљеног у скраћеном поступку

санкција	удео
судска опомена	-
новчана казна	3 (12%)
условна осуда	22 (88%)
затвор	-

Дијаграм 1.8

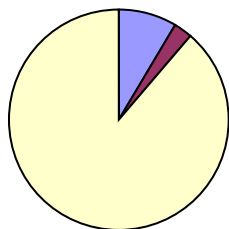
Иако се има у виду да се у скраћеном поступку суди за лакша и мање сложена кривична дела, може се на овом месту с правом поставити питање да ли је оправдано да у 92% судских поступака, у којима је утврђена кривица окривљених, буде изречена условна осуда и да ли ће она имати довољно утицаја да делује на личност окривљеног да не понавља извршење кривичног дела, а поготово да ли ће утицати на остале потенцијалне извршиоце кривичних дела у смислу генералне превенције. Мишљења сам да у овим ситуацијама у којима нема двојбе око кривице окривљених треба одлучније утицати на извршиоце кривичних дела, а код кривичних дела против привреде, не само одузимањем предмета кривичног дела, него и све стечене имовинске користи, као и новчаним казнама које би требале бити веће. И у ситуацијама када буде досуђено одузимање имовинске користи стечене извршењем кривичног дела, показало се да су утврђени износи симболични. Новчана казна је неоправдано запостављена у систему кривичних санкција, а могућности које она пружа на плану превенције остају неискоришћене. Иако се наш законодавац определио за систем фиксних износа новчане казне, мислим да би увођење система дневних глоба (систем дани – новчане казне) било примереније. Наиме, овај систем омогућује да се новчана казна прилагоди материјалној и финансијској ситуацији окривљеног, тј. његовим примањима и тиме новчана казна једнако погађа сиромашне и богате извршиоце кривичног дела. Наиме, најпре се одреди казна лишења слободе у данима, а потом се израчунава колико окривљени заради у одређеном временском периоду и колики су му трошкови, простим дељењем се установи колики су му приходи на дневном нивоу, па се добијени број помножи са бројем дана који су већ одређени и добије се износ новчане казне. У односу на извршиоце осталих деликата изрицањем блажих затворских казни сразмерно тежини дела вероватно би се остварио далеко већи ефекат, првенствено у смислу специјалне, а онда и генералне превенције.

Обзиром на чињеницу да су суштинске реформе нашег кривично - правног система тек започете, надам се да ће промене које треба да уследе у будућности ићи у правцу заштравања казнене политике, даљег афирмисања права оштећеног у кривичном поступку, прописивање конфискације незаконито стечене имовине и увођења неких нових, код нас до сада непримењиваних института, чиме би се у потпуности вратила вера грађанима у наш кривично - правни систем. Само онај кривично - правни систем у којем оштећени у попуности може да поврати добра без којих је остао извршењем дела, првенствено на терет извршиоца и на кратак, брз и једноставан начин, без бирократских препрека и ангажовања превеликог броја субјеката, може омогућити грађанима да се сигурно осећају. То, наравно, подразумева да ће бити много мање осуђујућих пресуда, јер ће се судије на њих одлучивати само на основу чврстих и непосредних доказа, са дубоким личним уверењем у исправност те пресуде, али када се таква пресуда донесе, она ће имати пуно превентивно дејство, и специјално и генерално, и омогућиће правичну накнаду оштећеном. Наравно, промену ка бољем стању у правосудју није могуће извести преко ноћи и она је само једна у низу друштвено-политичких промена кроз које наше друштво треба да прође у периоду транзиције.

Резултати истраживања указују на чињеницу да се странке у поступку веома ретко одлучују на подношење правних лекова. Од укупно 35, у свега четири случаја уложени су правни лекови, од тога у три случаја редовни – жалба, а у једном захтев за понављање поступка. У два од поменута три случаја жалбу је изјавио заменик јавног тужиоца, у првом случају због одлуке о кривичној санкцији, а у другом због непотпуно утврђеног чињеничног стања и битне повреде одредаба кривичног поступка. Прва је одбијена као неоснована, а друга одбачена као неблаговремена. У трећем случају жалбу је изјавио бранилац окривљеног због одлуке о кривичној санкцији, и она је од стране већа одбијена као неоснована.

Као што сам навео, само у једном од 35 случајева који су били предмет истраживања уложено је ванредни правни лек – захтев за понављање поступка и то по чл. 404. ст. 1. т. 5. ЗКП/76 (чл. 407. ст. 1. т. 4. ЗКП). Овде се радило о суђењу одбеглом окривљеном који се до завршетка првостепеног поступка није појавио пред судом, па је осуђен на условну казну затвора од 3 месеца са временом проверавања од 1 године. Међутим, испоставило се по окончању поступка да је против окривљеног за исто дело (недозвољена трговина) већ вођен поступак, а по основу кривичне пријаве коју је поднео Секретаријат унутрашњих послова у Новом Саду, а поступак који је накнадно започет вођен је по пријави финансијске полиције и обухвата исти чињенични опис дела. Пошто је у поступку по пријави СУП-а оптужба одбијена, радило се о *res iudicata* па је суд у поновљеном поступку донео пресуду којом се оптужба одбија и ставља ван снаге пресуда којом је изречена условна осуда.

Структура уложених правних лекова

■ - уложени редовни пр. лекови	3	(8,57%)
■ - уложени ванредни пр. лекови	1	(2,86%)
■ - нису уложени пр. лекови	31	(88,57%)
	35	100%

Дијаграм 1.9

подносилац	врста правног лека	основ по којем се улаже	исход
јавни тужилац	жалба	- одлука о кривичној санкцији	одбијена као неоснована
јавни тужилац	жалба	- непотпуно утврђено чињенично стање - повреда битних одредаба крив. поступка	одбачена као неблагоприятна
бранилац окр.	жалба	- одлука о кривичној санкцији	одбијена као неоснована
бранилац окр.	захтев за понављање поступка	- чл. 404. ст. 1. т. 5. ЗКП/76 (чл. 407. ст. 1. т. 4. ЗКП) res iudicata	- укинута првобитна пресуда - оптужба одбијена

Табела 1.10

Мали број уложених жалби вероватно узрокује већи број фактора. Када је у питању окривљени, свакако се може констатовати да релативно благ став суда при одмеравању казне не инспирише окривљеног на улагање правних средстава. Пошто се углавном изрекну условне осуде, чије је дејство усмерено на суздржавање од криминалних радњи у будућности, окривљени сматрају да су благо кажњени јер не трпе никакве фактичке последице, изузев евентуалног плаћања трошкова поступка па самим тим нису заинтересовани да побијају одлуку суда. Са друге стране, много већу пажњу завређује неизјављивање жалбе од стране јавног тужиоца. Пропуштање изјављивања жалбе у оним ситуацијама где за то има основа наноси велику штету јавном интересу о којем се јавни тужиоци брину, а понајвише штети интересима оштећеног чије је добро погођено или угрожено, а не стоје му на располагању друга средства, сем жалбе на одлуку о трошковима кривичног поступка. Видели смо да је у једном случају жалба јавног тужиоца одбачена као неблагоприятна. Мишљења сам да се ни блажи пропусти не би смели дешавати једном професионалцу који обавља тако одговоран посао у правосуђу, а поготово не пропуштање рока за жалбу, основни инструмент за побијање одлуке, који му стоји на располагању по окончању првостепеног поступка.

Током 35 суђења која су проучавана, одржано је укупно 105 рочишта, што значи да су у просеку у сваком суђењу у одсуству окривљеног одржана по три рочишта. Приликом проучавања дужине трајања поступка дошао сам до податка да су ова суђења у просеку трајала нешто више од 19 месеци. Иначе, забележени су и случајеви у којима је суђење трајало чак пуних пет година, а да су при том одржана само два рочишта, док је најкраће трајало три месеца и резултирало је обуставом поступка услед одустанка јавног тужиоца од оптужбе.

Изнети показатељи јасно указују на чињеницу да суђења у скраћеном поступку ипак трају исувише дуго и да норме скраћеног поступка, које би требале да обезбеде максималну брзину и економичности поступка, за сада не налазе своју пуну примену у пракси. Додуше, могуће би било разлоге за спорост рада судова тражити и у малом

броју судија који стоје суду на располагању и у великом броју предмета који се суде у скраћеном поступку, али би то већ могла бити тема неког другог рада.

2.1 НАЧЕЛНА РАЗМАТРАЊА ВЕЗАНА ЗА СУЂЕЊЕ У ОДСУСТВУ ЈАВНОГ ТУЖИОЦА У СКРАЋЕНОМ ПОСТУПКУ

Општа претпоставка, одређена законом, везана за одржавање главног претреса, јесте приступање свих позваних лица. Недолазак различитих лица на главни претрес повлачи за собом различите последице. Сам долазак јавног тужиоца на главни претрес представља незаобилазан услов за његово одржавање, када је у питању општи поступак. У скраћеном поступку, међутим, главни претрес је могуће одржати ако на њега не дође уредно позвани јавни тужилац, под условом да постоји оптужни предлог од којег тужилац није одустао (чл. 442. ст. 1. ЗКП/76 односно чл. 445. ст. 1. ЗКП). У овом случају закон даје извесна овлашћења оштећеном који је присутан главном претресу, а тиче се оптужног предлога. Наиме, оштећени има право заступања оптужбе у границама оптужног предлога на главном претресу којем није приступио уредно позвани јавни тужилац. Оштећени нема могућност слободног располагања оптужним предлогом, он не може у име тужиоца да одустане од оптужбе, ни потпуно ни делимично, нити да је измени, може само да је заступа у оним границама у којим ју је поставио тужилац. Оштећени то није у могућности ни уколико сама новонастала ситуација током одржавања главног претреса изискује прилагођавање, тј. измену оптужбе. Уколико ни оштећени не буде присутан главном претресу или је присутан, а не жели да заступа оптужбу, главни претрес ће се водити без лица које заступа оптужбу. Законодавац је ову могућност дозволио имајући у виду да се у скраћеном поступку суди за мање друштвено опасна дела, па је ценио да у таквим ситуацијама стално присуство јавног тужиоца није неопходно. У пракси су тужиоци у сталном контакту са поступајућим судијама, који их информишу о новонасталим ситуацијама и о потреби евентуалних интервенција у поступку.

Овакав став законодавца налази оправдање и у чињеници да је број заменика јавног тужиоца релативно мали и да они често покривају шире подручје суда – његова истурена одељења и да често физички нису у могућности да стигну на релативно велики број суђења која се одржавају у скраћеном поступку. Из истог разлога у пракси се често дешава да на главни претрес у име јавног тужиоца приступе приправници, па се у записнику о главном претресу констатује да је био присутан представник јавног тужиоца, а не заменик јавног тужиоца. Мада ово решење представља симпатичну досетку, може се с правом поставити питање његове законитости.

2.2 РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СУДСКЕ ПРАКСЕ ВЕЗАНЕ ЗА СУЂЕЊЕ У ОДСУСТВУ ЈАВНОГ ТУЖИОЦА У СКРАЋЕНОМ ПОСТУПКУ У ОПШТИНСКОМ СУДУ У НОВОМ САДУ ТОКОМ 1997, 1998 И 1999. ГОДИНЕ

Већ смо навели да је у Општинском суду у Новом Саду, током наведене три године, укупно 793 пута суђено у скраћеном поступку и то 256 пута 1997, 266 пута 1998. и 271 пут 1999. године. У оквиру наведених суђења, у 8 случајева (мање од 1%) главни

претрес се одржавао без присуства јавног тужиоца и то три пута (1,17%) у 1997, једном (0,37%) у 1998. и четири пута (1.47%) у 1999. години.

У пет од осам наведених случајева (62,5%) одржано је само једно рочиште на којем је и донешена судска одлука. Од преостала три, у два случаја јавни тужилац је био одсутан са главног претреса само једном, а одржано је више главних претреса (2 односно 5), а у трећем је био одсутан са два од три главна претреса, колико их је укупно одржано током тог суђења.

Обзиром на јако мали број одржаних главних претреса у суђењима у скраћеном поступку у одсуству јавног тужиоца, може се закључити да су заменици јавног тужиоца у том смислу доста савесно обављали свој посао и да нису пропуштали да одлазе на главне претресе. У прилог овој констатацији иде и чињеница да су у свих пет случајева у којима је одржано само једно рочиште, а без јавног тужиоца, донете осуђујуће пресуде, што говори о томе да су заменици јавног тужиоца били добро упућени у предмет и да су, вероватно на основу чињеница којима располажу списи предмета, добро ценили да би се могла донети осуђујућа пресуда, па самим тим и да њихово присуство није неопходно.

Поступци у којима су јавни тужиоци били одсутни са главног претреса вођени су најчешће због кривичног дела недозвољена трговина (5 или 62,5%), затим због кривичног дела из чл. 33. ЗООМ РС (2 или 25%) и због ситног дела крађе (1 или 12,5%).

Везано за исход поступка, истраживање је показало да је осуђујућа пресуда донета у 6 од 8 случајева (75%). Две трећине тог броја односе се на условну осуду, а остатак је подељен на новчану казну и казну затвора. Донета је и по једна пресуда којом се оптужба одбија и пресуда којом се окривљени ослобађа од оптужбе, чиме учествују са по 12,5% у укупном броју донетих пресуда.

Исход поступка у суђењима у одсуству јавног тужиоца у скр. поступку

врста одлуке	број
осуђујућа пресуда	6
оптужба одбијена	1
окр.ослобођен од оптужбе	1
поступак обустављен решењем	-

Табела 2.1

Ако се упореде исходи поступака и изречена казна у поступцима вођеним у одсуству окривљених и у одсуству јавног тужиоца, запажа се да у другонаведеним није било поступака који су обустављени решењем и да тужиоци, иако нису присуствовали главним претресима, ипак нису одустајали од оптужбе. Напротив, како је раније већ наведено, може се извести закључак да су они били добро упућени у предмете и да су правилно оценили да је на основу списка предмете могуће и потребно доношење осуђујуће пресуде. Процент осуђујућих пресуда је нешто мањи него код суђења у одсуству окривљених, али је он и даље релативном висок (75%), тако да се рад суда и јавног тужиоца и у овом случају може оценити као ефикасан.

Ни у једном од 8 случајева јавни тужилац није улагао жалбу, а само у једном случају окривљени је побијао првостепену пресуду жалбом, због погрешно утврђеног чињеничног стања, битних повреда одредаба кривичног поступка и због одлуке о кривичној санкцији, али је та жалба одбијена као неоснована.

Одржано је укупно 15 рочишта током 8 суђења у одсуству јавног тужиоца, што значи да је за свако суђење у просеку било потребно мање од два рочишта до доношења одлуке. Везано за дужину трајања, истраживање показује да је поступак од подизања оптужног предлога до доношења првостепене одлуке трајао у просеку нешто мање од 6 месеци. Ако се ове бројке упореде са истим показатељима из суђења у одсуству окривљеног (просечно 3 рочишта и трајање нешто више од 19 месеци), јасно је видљиво какво одуговлачење поступка настаје услед избегавања окривљеног да се појави на суду. Због тога би правосуђу требало ставити на располагање ефикаснији систем за обезбеђење присуства свих потребних субјеката, почев од доследније примене позитивно – правних прописа везаних за пребивалиште и боравиште грађана (када се има у виду чињеница да већина проблема око присуства окривљеног настаје услед промене адресе). На тај начин би се код грађана створила свест о обавезности појављивања пред судом и поштовању суда као институције.

3.1 РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА СУДСКЕ ПРАКСЕ ВЕЗАНЕ ЗА СУЂЕЊЕ У ОДСУСТВУ ПРИВАТНОГ ТУЖИОЦА У СКРАЋЕНОМ ПОСТУПКУ У ОПШТИНСКОМ СУДУ У НОВОМ САДУ ТОКОМ 1997, 1998 И 1999. ГОДИНЕ

Као што је остављена могућност одржавања главног претреса у скраћеном поступку у одсуству окривљеног и јавног тужиоца, та могућност постоји и када је у питању приватни тужилац (по новом Законику и супсидијарни тужилац), под законом утврђеним условом. Законодавац је у чл. 442. ст. 2. ЗКП/76 предвиђао да се главни претрес може одржати и ако не дође приватни тужилац који има пребивалиште ван подручја суда коме је поднесена приватна тужба, ако је суду ставио предлог да се главни претрес одржи у његовом одсуству. У новом Законику (чл. 445. ст. 2.) више не постоји услов везан за пребивалиште приватног, односно супсидијарног тужиоца. Неопходно је само да се стави предлог суду. Законодавац је на овај начин хтео да олакша позицију приватног тужиоца, имајући у виду да његово непојављивање, понекад изазвано и објективним околностима, у себи носи претпоставку одустајања од приватне тужбе. Због тога, у ситуацијама у којим приватни тужилац цени да његово присуство није неопходно, остављена му је могућност да одсуствује са главног претреса и да због тога не трпи штетне последице (обустава поступка), ако је ставио суду предлог да се претрес одржи у његовом одсуству.

Приликом проучавања списка предмета нисам пронашао ни један предмет у којем је ова законска могућност искоришћена. Приватни тужиоци, који имају пребивалиште ван подручја Општинског суда у Новом Саду, ни у једном случају нису ставили предлог суду да се главни претрес одржи у њиховом одсуству. Приватни тужиоци су имали у виду чињеницу да њихово одсуствовање са главног претреса повлачи за собом обустављање поступка, тако да су им углавном и приступали. Уосталом, само својим присуством они могу да узму пуно учешће у поступку (постављањем питања, стављањем доказних предлога...) и на тај начин у пуној мери искористе средства која им стоје на располагању у циљу остваривања свог интереса у поступку – доношења

осуђујуће судске одлуке. Ипак, проучавањем списка предмета у којима се током 1997, 1998. и 1999. године водио скраћени поступак по приватној тужби, пронађено је укупно 17 предмета у којима је поступак обустављен решењем, управо због тога што се приватни тужилац није појавио на главном претресу. Иако то из списка предмета није видљиво, претпостављам да је у свим случајевима недоласка на главни претрес реч о прећутном одустанку тужиоца од приватне тужбе. Законодавац је, имајући у виду ову правну претпоставку, предвидео да уколико на главни претрес не дође оштећени као тужилац или приватни тужилац, иако су уредно позвани, нити њихов пуномоћник, веће ће решењем обуставити поступак. Да је приватни тужилац био спречен неком објективном околношћу да приступи главном претресу, он би од суда затражио *restitutio in integrum* и, уколико је та околност заиста оправдана, поступак би био настављен. Пошто ни у једном случају није било оваквог захтева, намеће се закључак да се ради о прећутном одустанку од приватне тужбе.

Пошто у посматраном периоду није било суђења у духу чл. 442. ст. 2. ЗКП (чл. 445. ст. 2. новог Законика), ова разматрања ћемо закључити констатацијом да се поменута законска могућност у пракси не примењује.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

На основу свих изнетих показатеља, могу се извући следећи закључци:

- Суђења у одсуству окривљеног у скраћеном поступку се, и поред законских могућности, углавном одвијају по процедури општег поступка, везано за само одсуство окривљеног, те се, у ствари, најчешће суди одбеглом окривљеном, док се правила која се односе на недошавшег окривљеног, специфична само за скраћени поступак, у пракси доста ретко примењују. Тиме се не остварује економичност и ефикасност вођења поступка и долази до његовог одуговлачења, изазваног избегавањем окривљеног да се појави пред судом.
- Суђења у одсуству јавног тужиоца су у скраћеном поступку углавном изузетак и могла би се оценити као ефикасна. Тужиоци су доста савесно обављали своје послове и у оним случајевима где нису били присутни главном претресу, доношене су углавном осуђујуће пресуде. Поступци су трајали кратко и одржаван је мали број рочишта, чиме је у потпуности афирмисано начело економичности вођења поступка.
- У пракси се није користила законска могућност одржавања главног претреса у одсуству приватног тужиоца који има пребивалиште ван подручја суда пред којим се води поступак.

Литература:

1. Васиљевић Т., Грубач М., Коментар ЗКП, 6. издање, Савремена администрација, Београд, 1982.,
2. Вуковић Ш., Коментар ЗКП, пето измењено и допуњено издање, Савремена администрација, Београд, 1988.,
3. Грубач М., Кривично процесно право, књига трећа, Ток кривичног поступка, Солри, Н.Сад, 1998.
4. Грубач М., Законик о кривичном поступку са кратким објашњењима, Службени гласник Београд, 2002.
5. Кривични предмети Општинског суда у Новом Саду од 1997. до 1999. године.

ДЕТЕКТОРИ МЕТАЛА У СИСТЕМИМА БЕЗБЕДНОСТИ И ЗАШТИТЕ

Апстракт: У последње време је повећан интерес за коришћењем детектора метала у системима безбедности и заштите у свету и код нас. Ово је последица разних фактора који су утицали да је у свету често долазило до ратних сукоба и терористичких дејстава. Две основне примене детектора метала су за контролу људи и за откривање мина. Чишћење минских поља, уклањање заосталих бомби и заштита простора и људи су активности служби безбедности и заштите којима се посвећује посебна пажња. Ово је утицало да се у свету значајно улаже у развој ове опреме и да се стално појављују уређаји са већим могућностима. Савремени уређаји овог типа омогућавају откривање предмета који у свом саставу имају феромагнетне и неферомагнетне метале. У овом раду се даје преглед развоја ових уређаја њихових основних карактеристика, извршена је њихова општа класификација, објашњени су принципи њиховог рада и начина коришћења. Приказане су основне карактеристике метода контроле за најважније намене и процене њихових могућности на основу досадашње примене.

Кључне речи: детектори метала, миноистраживачи, противдиверзиона контрола, антитерористичка заштита

Увод

Данас је примена детектора метала у свету, а посебно на просторима бивше Југославије и Балкана у порасту. Основни разлози за то су избијање рата и пораст криминала на тим просторима, затим пораст тероризма у свету и на крају бомбардовање простора садашње Југославије. Сви наведени фактори су значајно повећали потребу за контролом и заштитом људи и целокупног животног простора. У том смислу детектори метала се јављају као значајни елементи противдиверзионе и антитерористичке заштите и техничка средства процеса претраживања и затим неутрализације и уништавања оружја и минско експлозивних и других убојних и опасних средстава.

Целокупан терен још није сасвим очишћен од средстава из Првог и Другог светског рата а томе су придодате мине постављене у последњем рату на просторима бивше Југославије и бомбе избачене приликом НАТО бомбардовања. Иако су сукоби престали и ситуација се прилично смирила још није сасвим

престала опасност од повремених инцидената и терористичких и диверзантских акција који доносе и опасност од минирања путева и целих простора у којима се крећу људи. Повећана заштита од наведених активности захтева и стално будно чување објеката и комуникација од могућих терористичких и диверзантских напада, а контроле на прилазним путевима често имају задатак проналажење муниције и оружја. То све чини да је интерес за коришћењем ових типова уређаја у нашој земљи у порасту. Са обзиром на пораст тероризма у свету процењује се и да тај интерес расте и у другим земљама.

Пораст тероризма и значајна криминализација средине у којој живимо поставила је као захтев заштиту људи и објекта који могу постати њихова мета. Ту се пре свега мисли на носиоце важних државних функција и заштиту виталних друштвених и државних објеката, а пре свега установа и које су од посебног значаја за функционисање државе. Детектори метала се у таквим случајевима појављују као једно од основних електронских уређаја противдиверзионе и антитерористичке контроле особа које улазе у штићени објекат или простор.

У суштини постоје два основна разлога за примену детектора метала у систему противдиверзионе и антитерористичке заштите. То су контрола особа која се не може тако ефикасно извршити ни са једним електронским уређајем осим са детекторима метала и брзо претраживање великих површина што такође ефикасно и брзо може да се уради само са овим типовима уређаја. Остали наведени разлози само потенцирају ту примену и квантитативно је проширују.

Иако је индустријска производња увела у производњу и израду предмета опште употребе велики број различитих материјала који су имали задатак да замене метале то није довело до озбиљнијег редуковања примене детектора метала јер се метални материјали још увек користе у великој мери. Такође новији покушаји терориста, да за остварење својих циљева користе пластичне ножеве за папир, као оружје отмице, као што је то учињено приликом отмица авиона и терористичких напада на градове Америке у септембру 2001. године и покушаји маскирања експлозивног средства у обући, захтевају нову и другачију стратегију борбе против тероризма и измењен процењс контроле и немају директни утицај на коришћење детектора метала. Оно што озбиљније ограничава примену детектора метала је то што детекција присуства метала не значи да је откривено оно што је од интереса за корисника. Наиме потребно је извршити додатну контролу да би се утврдило да ли је у питању то због чега се претрага и врши. Овакав начин контроле који се одвија по фазама у значајној мери ограничава, а у неким случајевима и онемогућава њено извођење. Међутим у недостатку погоднијих уређаја за контролу у наведеним областима они су остали основни уређаји за такве врсте контроле. У многим другим делатностима она је алтернативна метода која у неким случајевима претставља јефтиније и због тога и погодније и прихватљивије решење.

Примена детектора метала обухвата веома различите области људске делатности. Почевши од индустрије где се користе за издвајање метала из различитих група материјала и предмета, преко примене у криминалистици за тражење одбачених или сакривених предмета, до службе спасавања за претраге у случају већих несрећа или катастрофа, затим у војсци и у грађевинарству за чишћење терена, у полицији за контроле терена и објеката, у поштама за претраге пакета и писама, у службама безбедности и заштите за претраге људи до примене у

личне сврхе за откривање закопаних драгоцености. У неким специфичним околностима ови уређаји могу да се користе и за заштиту простора или контролу проласка у неким тачкама простора.

Принципи рада детектора метала

Познавање принципа рада уређаја помаже у одређивању места које неки детектор метала има на лествици историјског развитака, али и указује на његове могућности. У систему обуке је познавање принципа рада сагласно са познавањем општих карактеристика опреме што одређује могућности уређаја, начин рада са њим и одговарајућу интерпретацију алармних сигнала који садрже различите информације.

Детектори метала припадају електричним уређајима који се користе у систему електронске заштите, а чији принцип рада се заснива на пертурбацији електромагнетског поља [1]. Карактеристика електромагнетског зрачења је да се налази у широком опсегу таласних дужина, да се простире у широком простору око извора зрачења, да је брзина простирања зрачења једнака брзини светлости, а то све заједно омогућава да се контрола са детекторима метала може извести јако брзо и са дистанце. То га чини јако погодним за контроле у противдиверзионој и антитерористичкој заштити. Године искуства и примене електронских уређаја у противдиверзионој и антитерористичкој заштити су показале да је брзина обављања контроле од велике важности. Ова брзина се код детектора метала постиже једновременим прегледом целог објекта контроле и тренутним одзивом детекторског система. Неки типови уређаја као што су детектори експлозива нису нашли ширу примену баш због немогућности добијања одзива у довољно кратком временском интервалу.

Код детектора метала пертурбације електромагнетног поља се изазивају присуством металних материјала у примарном електромагнетном пољу, а на тај начин нарушено или промењено електромагнетно поље се затим детектује и мери што нам даје информацију о присуству металних материјала у близини примопредајне сонде. Метални материјали могу да пертурбују електромагнетно поље преко две своје физичке карактеристике, а то су проводљивост металних материјала и магнетна својства неких металних материјала. У првом случају се региструје присуство свих металних предмета, а у другом само феромагнетика.

Променљиво магнетно поље утиче на масе метала тако да кроз целу његову запремину циркулишу индуковане струје. Појава вртложних струја формира секундарно електромагнетно поље и у пољу постојања масе метала долази до интеракције примарног и секундарног поља који се детектују у пријемном делу детектора и служи за генерисање алармног сигнала. Одавде се види да вредност проводљивости метала директно утиче на интензитет вртложних струја па према томе и на интензитет секундарног електромагнетног поља и на могућност детекције одговарајућих врста метала.

Супстанце које испољавају особине да им је магнетна индукција стотинама па и хиљадама пута већа од оне која потиче од саме магнетизационе струје и да магнетни флуks у њима може да постоји и у одсуству спољашњег магнетног поља називају се феромагнетици. Гвожђе, никл и кобалт су једини феромагнетни елементи али изванредно познат број легура чије компоненте нису феромагнетици показују

ове особине. Код детекције феромагнетних материјала користи се магнетометарски метод мерења јачине магнетног поља или упоређење јачине магнетног поља у два тачкама.

Иако је физички принцип по коме се врши детекција предмета који садрже метале једноставан и могло би се речи елементаран ипак његова операциона примена или техника рада детектора метала се током година развијала и напредовала што је утицало на побољшање њихових карактеристика. Код детектора код којих се детекција заснива на пертурбацији електромагнетских поља преко физичке карактеристике проводљивости металних материјала могу се дефинисати три технике рада [2]:

- **синусна техника,**
- **импулсна техника и**
- **диференцијална техника.**

Синусна техника се у суштини базира на детекцији промена које настају у импеданси калема, услед вихорних струја блиских металних предмета, односно промена амплитуде у главном осцилатору. Јако минерализовано земљиште и слана вода значајно редукују осетљивост оваквих уређаја тако да они и поред осталих добрих перформанси полако уступају место уређајима са другим техникама рада.

Код имулсне технике се са предајног калема емитује импулс електромагнетног зрачења веома кратког времена трајања а на пријемном калему се региструје одзив који је резултат индукције у блиским металима. Пошто сама детекција траје онолико колико је потребно да се изврши промена електромагнетног поља у блиском металном предмету емисију импулса треба стално понављати. Време између две узастопне појаве импулса је практично мртво време. Међутим оно веома кратко траје и практично није могуће да нешто од металних материјала у близини не буде детектовано. Фреквенција емисије имулса може да иде и до неколико хиљада у секунди. Оно што може представљати проблем код ових врста детектора је то што нису погодни за детекцију метала са ниском проводљивошћу као и веома малих металних комада. Међутим овакви детектори су отпорни на различите облике спољних сметњи и веома лако се могу повезивати у групе за случај потребе рада са већим бројем уређаја на блиским растојањима.

Диференцијална техника користи два калема која су у електричном колу диференцијално везана и њихов рад се може одвијати и у континуалном и у импулсном режиму. Овакав начин рада обезбеђује побољшање перформанси уређаја у погледу осетљивости као и повећане могућности лоцирања металних предмета. Исто тако овакав уређај је отпоран на појаве спољних сметњи, али због начина рада отежано је истовремено коришћење већег броја ових уређаја услед појачаних сметњи.

Као што се види прилично интензиван развој ових типова металдетектора је последица њихове најважније карактеристике да могу да откривају све металне предмете. Следећи разлог је био тежња да се побољша осетљивост уређаја, а да се смање интензитети примарних електромагнетних поља. Ово је омогућило ширу примену детектора без посебних ограничења, нарочито када су у питању контроле

особа, али исто тако и значајно смањило вероватноћу активирања магнетних мина односно експлозивних средстава чији су упалјачи осетљиви на дејство електромагнетних поља и који се могу активирати на тај начин. Са друге стране то је смањило потрошњу уређаја што је посебно важно код уређаја који имају акумулаторско или батеријско напајање јер се на тај начин значајно повећава аутономија рада уређаја и прегледа у теренским условима. И трећи разлог који је утицао да се развоју ових уређаја посвети посебна пажња је тежња да се приликом претраживања предмета контроле може на основу добијених података закључити нешто више о предмету који је детектован у смислу укупне масе металних материја које улазе у састав предмета као и о дубини на којој се налази откривени предмет. У техничком смислу овакав развој је био могућ и због таквог развоја технике који је омогућио увођење микропроцесора и рачунарских система у рад детектора метала. Данас неки детектори метала имају унесене програме рада у своје меморије чиме се параметри рада уређаја не постављају појединачно већ у целим пакетима и тако се веома брзо рад детектора прилагођава условима који постоје на терену где се врши контрола.

Следећа карактеристика која је уведена у систем рада металдетектора је динамички начин претраживања. Ово значи да је појава алармног сигнала могућа само ако постоји међусобно кретање сензорске сонде и металног предмета. У случају када сонда мирује или се предмет контроле и сонда крећу паралелно истом брзином нема алармног сигнала. Ово је последица увођења аутоматске компензација на присуство одређене количине метала у близини сензорске сонде. То омогућава да се ефикасно уклоне позадинске сметње које су хомогено распоређене као што је повећана минерализација земљишта, затим за случајеве претраживања у присуству већих и познатих металних објеката као што су возила, железничке шине и композиције, металне цеви, итд. Међутим, овакав начин рада металдетектора је погодан и за рад стационарних детекторских система јер омогућава њихово једноставно постављање у објектима близу непокретних металних делова што је посебно значајно код модерних грађевинских објеката који у свом саставу веома често садрже веће количине метала.

Класификација и основне карактеристике детектора метала

У службама безбедности се користи већи број различитих врста детектора метала. Све типови металдетектора који се користе у службама безбедности и заштите могу се по намени сврстати у три групе [3]:

- **детектори метала за претраживање копнених и водених површина,**
- **детектори метала за контролу садржаја писмоносних пошиљки и**
- **детектори метала за контролу особа или лица.**

Најширу примену имају детектори за претраживање терена и детектори за преглед особа. Детектори за контролу писмоносних пошиљки и мањих пакета данас све више излазе из употребе јер се употреба рендгенских уређаја у ту сврху чини много погоднија. У принципу су рендгенски уређаји заменили детекторе метала и друге електронске детекторе који се користе у безбедности и заштити у

свим оним областима у којима је то било могуће. Међутим код контроле људи то није било могуће због штетног ефекта јонизујућег, рендгенског зрачења на људе. Исто тако рендгенски уређаји не могу да се користе за претрживање терена. Због тога се у свим овим случајевима и даље користе детектори метала као основни уређаји са свим недостацима које имају.

Контрола људи своју најширу примену има у полицијским службама и другим органима безбедности и заштите који своје активности усмеравају пре свега на заштиту личности и простора или објеката. У ограниченим размерама и у знатно мањој мери ови уређаји се користе и у војним службама безбедности.

Заједничка карактеристика свих детектора метала је да детекција зависи од масе метала и од растојања сензорског дела детектора и металног материјала. Због тога није увек могуће одредити ни коју количину метала је могуће регистровати ни на ком растојању или дубини без познавања оног другог податка. Међутим оно што је карактеристично за савремене типове ових уређаја, без обзира на њихову врсту, је да могу да детектују присуство метала изнад неке количине која дефинише спољни шум чији је узрок у средини у којој се одвија контрола. Наиме, увек постоји могућност компензације уређаја на неку сталну количину метала која је стално присутна и онда се региструје само количина металног материјала изнад тога. Ту се могу јавити одређене тешкоће које је могуће решавати различитим начинима или методама рада или прегледа. У основне регулаторе рада уређаја спада и подешавање осетљивости детекције што може бити важно ако је позната маса метала која се жели детектовати као и растојање на коме се она може наћи. Овакав начин контроле у значајној мери смањује број лажних аларма.

Код детектора метала за преглед особа постоје два карактеристична облика уређаја. Један представља стационарни облик у виду металдетекторских врата а други представља портабл или ручни уређај у виду ручног металдетектора. Први тип је везан за пункт где се врши преглед и користи мрежно напајање у објекту у коме се користи. Обично се поставља на улазу у објекат (Сл.1.). По својим карактеристикама може да послужи и за откривање и других ствари осим опасних средстава и због тога може да се користи и за неовлашћено изношење или преношење предмета који су прављени од или садрже металне делове и у тим случајевима се могу постављати и на излазима објеката. То је случај у фабрикама када се жели спречити изношење алата или на царинама када се жели спречити шверц са драгоценим металима. Такође се може поставити и на улазима у затворске јединице када се жели спречити уношење предмета који могу да користе затвореницима за бекство или неке друге радње које се желе спречити.

Може се одмах приметити да ручни металдетектори имају могућност веома широког коришћења јер се могу користити у разним случајевима тј и на пункту контроле и на терену па и за прегледе мањих пакета и писмоносних пошиљки. Ови уређаји се искључиво напајају из батерија. Пошто савремени типови ових уређаја имају веома малу потрошњу, што произилази из њиховог начина рада, то је аутономија њиховог рада прилично велика и уз нормалну употребу не постоји реална опасност да остану без извора напајања током рада. Поред тога ти уређаји су једноставнији за руковање, а и доста су јефтинији. Међутим и поред тога аеродроми, државне установе, судови и друге одговарајуће важне институције готово без изузетака користе за прегледе особа металдетекторска врата као основни

уређај контроле. Основни разлози за то су велика ефикасност контроле, аутоматско обављање контроле и контроле без контакта или без нарушавања интегритета. Ово је важно код контрола код којих се жели да буду што је могуће мање агресивна и упадљива и када се жели да се код лица максимално смањи неугодност код обављања процеса контроле. Међутим мора се напоменути да се пуни ефекат оваквог начина рада може обезбедити тек читавим низом радњи, који се односи на организацију процеса контроле, а не само коришћењем металдетекторских врата као техничког уређаја. Овакав начин контроле захтева доста времена и стрпљивог рада од стране оператора.

Слика 1. Металдетекторска врата

Ручни металдетектори се користе за прегледе на терену када није погодно или није могуће користити друге уређаје, затим када се контрола металдетектором комбинује са ручним претрагама или са контролом са металдетекторским вратима. У свим случајевима овакав уређај може у потпуности да замени металдетекторска врата. Оно што је карактеристично за овакву врсту контроле да се оператор и лице које се контролише налазе лицем у лице на веома блиском растојању. Иако директан физички контакт не постоји или не би требао да постоји ипак један део неугодности који настаје ручном претрагом је очуван тиме што сензорски део детектора прелази на блиском растојању преко површине одеће пратећи све облике тела. Ово утиче да није сасвим избегнута могућност настајања неугодних ситуација и инцидента. Ако се узме у обзир да је аеродром место кроз које пролазе лица различитих вера, различите прошлости, образовања и порекла онда се може замислити сва сложеност оваквих врста прегледа на једном таквом месту. Због тога овакав начин контроле може да се користи и за ситуације када се агресивним мерама код субјеката контроле жели појачати утисак о ефектима контроле, односно да се психолошким деловањем повећа осећај безбедности код лица која се штите [4].

Преглед терена у циљу откривања неексплодираних минско експлозивних средстава је пре свега посао војних формација. Међутим ширењем терористичких и

диверзантских активности овакво дејство се све више усмерава према државним, јавним установама и другим цивилним циљевима. Са друге стране посебне полицијске службе из састава жандармерије полако преузимају граничне послове и у свом саставу морају да имају опрему за прегледе великих површина у циљу откривања подметнутих експлозивних средстава. Поред уобичајене примене за прегледе минираних терена детектори метала овог типа се могу користити у противдиверзионој и антитерористичкој заштити за прегледе околине важних објеката и за контролу путева и њихове околине којим се крећу важне личности односно личности које су под посебном заштитом органа безбедности и заштите. У том смислу примена ових врста метал детектора у службама безбедности и заштите је веома раширена.

Слика 2. Контрола са ручним детекторима метала

За претраживање терена скоро све водеће фирме у свету нуде два различита типа уређаја: детекторе метала за откривање свих врста метала или миноистраживаче или детекторе метала за откривање феромагнетних материјала или магнетометре.

Магнетометри [5] се пре свега користе за проналажење неексплодираних средстава (UXO - unexploded ordnance munitions), затим неексплодираних минских средстава са контејнером од гвожђа, оружја, муниције и других средстава који могу да се нађу испод површине земље или воде на различитим па и великим дубинама и који у свом саставу имају феромагнетне материјале (Сл.3.). Са њима није могуће открити неферомагнетне метале. Због тога и нису погодни за све врсте примене. Ови уређаји имају нешто сложенију конструкцију и веома много различитих употреба (откривање предмета са садржајем феромагнетних материјала, њихово лоцирање по дубини, одређивање положаја предмета, истраживање и преглед терена под водом). При томе се могу користити разни додатни уређаји као и рачунарска опрема која је у стању да на основу учитаних података мерења графички прикаже облик предмета. Овакви подаци су веома значајни са становишта процене о потреби предузимања даљих радњи и начина њихових

извођења. Ови уређаји су осетљивији тако да мере јачине магнетне индукције у веома широком распону што захтева постојање веома широке скале у којој се мерене вредности могу приказати. Такође код ових типова уређаја развијен је систем за прикупљање података који може истовремено да прикупља податке са већег броја сензорских сонди (Сл.4.). Уз одговарајући софтвер ови уређаји приказују добијене резултате или на свом дисплеју или се добијени подаци могу пребацити у рачунар типа РС где могу обавити различите обраде добијених података. Овакав начин контроле омогућава прегледе веома великих површина методом скенирања, а затим накнадну обраду и процесирање добијених података што са једне стране штеди време, а са друге стране пружа више информација које су уз то и поузданије [6].

Слика 3. Детекција феромагнетних материјала са уређајем који користи магнетометарски принцип рада

Миноистраживачи или детектори мина су превасходно намењени за откривање мина и због тога у свом називу носе овај назив. Тако су прављени да откривају све врсте метала, али не могу да их детектује на тако великим дубинама као магнетометри [7]. Јасно је да им се домен примене поклапа у погледу откривања металних предмета чији састав чине феромагнетни материјали (гвожђе, челик, кобалт, никл). То су уређаји намењени за веома широку и честу употребу чему је прилагођена и њихова конструкција. Компактни су што значи да су у једном комаду, немају каблове и одмах по укључењу су спремни за рад. Посебно су конструисани за једноставно и лако руковање. Тежња је да имају што мање прекидача и регулатора и да се њихово коришћење сведе на принцип "укључи и ради". Користе се искључиво за претраживање копнених терена. Ови уређаји испуњавају све стандарде неопходне за њихово коришћење у војне сврхе што им је уосталом и основна намена. Посебна пажња у изради ових уређаја се придаје њиховом прилагођеношћу анатомији просечног човека што омогућава дуготрајан рад са њима без замарања (Сл.5.). Са овим уређајем се много брже ради него са магнетометрима. Могу се прилагодити коришћењу свакој врсти тла и могу

појединачно детектовати два блиска метална предмета и може им се регулисати осетљивост. Код корисника је посебно значајна или релативно најзначајнија карактеристика осетљивост уређаја или минималне количине метала које се могу детектовати са њом. Код дефинисања ове карактеристике потребно је прецизно дефинисати услове при којима се одређује због веома велике зависности од спољних услова који су променљиви, затим због великог утицаја оператора на извођење ове операције као и због саме опреме која има регулатор осетљивости и која због начина рада као детектора, а не мерног инструмента не представља посебно прецизан уређај. Нешто другачија ситуација је код уређаја преко којих се врши детекција феромагнетних материјала јер они могу да се користе и за мерење

јачине магнетне индукције па су они прецизнији инструменти и добијене вредности се могу директно читавати на мерној скали.

Слика 4. Детекција феромагнетних материјала са уређајем који користи три сензорске сонде

Код рада са детекторима метала који се користе за детекцију неферомагнетних металних материјала осетљивост уређаја се испитује пре самог рада уређаја у циљу његове калибрације или провере исправности показивања уређаја односно исправности детекције. Ово је неопходна предрадња пре сваког коришћења уређаја да би се проверила његова способност детекције. Овакву радњу увек прописује произвођач. Да би се то урадило користе се тест узорци који се користе према предвиђеном упутству. Посебно се током рада може поставити осетљивост рада уређаја на вредност која ће омогућити откривање предмета од интереса, али ће истовремено смањити број лажних аларма на минимум. Да би то могло прецизно да се уради неопходно је поседовати одговарајући сет тест узорака и регулисање осетљивости извести у условима у којима ће се вршити претраживање. Квалитет метал детектора се испитује према одговарајућим стандардима земље у којој се користи и који важе за рад електричних уређаја. Када се испитује квалитет уређаја у погледу осетљивости рада о томе постоје одговарајући стандарди и тестови који најчешће прописују корисници који их

највише користе. Тако постоје стандарди и тестови које прописује војска за употребу детектора метала у војне сврхе или разна авио удружења за коришћење детектора метала на аеродромима. Углавном се поризвођачи који користе ову врсту опреме позивају на НАТО војне стандарде за металдетекторе за претраживање терена или на FAA (Federal Aviation Administration) стандарде када су у питању металдетекторска врата и коришћење детектора на аеродромима.

Због наведених услова који утичу на детекцију металних материјала не могу се прецизно одредити граничне вредности њихове детекције. Дате вредности за осетљивости уређаја различитих намена нису упоредиве јер оне одговарају специфичним условима начина рада и обављања контроле. За те услове то су оптималне вредности. Међутим може се ипак рећи, у односу на масу метала која може бити детектована и на дубини на којој се могу детектовати, да су најосетљивији уређаји који се користе за детекцију феромагнетних материјала. Велике авио бомбе (500 kg) се могу детектовати на дубинама до 6 m, а за случај коришћења специјалних сонди и до 10 m [6]. Код детекције неферомагнетних метала ситуација је сложенија јер и врста метала утиче на осетљивост уређаја. Тако се са ручним металдетектором типа PD140 узорци од алуминијума и гвожђа пречника од 16 cm и дебљине 1 mm под истим условима детектују на растојањима од 19.5 cm и 17.5 cm респективно [8]. Код металдетектора је веома важно да поље између рамова буде хомогено и да минимална осетљивост буде таква да може да се открије количина метала у износу који има детонатор. Хомогеност се испитује провлачењем одговарајућег тест узорка на различитим висинама врата (3-Gun Test) [9]. Са стандардним савременим типовима миноистраживача је могуће откривати минско експлозивна средства веће масе метала до дубина од 0.75 m [10] односно са онима који су специјалне конструкције и до 1.8 m [11].

Организација и извођење контроле

Извођење контроле детекторима метала може да буде веома сложен задатак што зависи од захтева који се пред њу постављају. Поред карактеристика опреме потребно је узети у обзир као основне елементе карактеристике предмета контроле, затим простор у коме се одвија са најважнијим карактеристикама који утичу на контролу и на крају обученост оператора односно просечно време одвијања контроле. Исто тако у циљу несметаног одвијања контроле потребно је пројектовати токове или правце њеног одвијања са критичним временима трајања појединих фаза и предвиђањем могућих застоја или задржавања. У случају великих објеката или великих простора прорачун мора да садржи и оптимизацију целог система контроле у циљу одређивања минималне цене коштања уз захтевану ефикасност контроле и висок степен искоришћења опреме. Пошто опрема у системима безбедности мора увек да буде у функцији мора се предвидети и одговарајућа резерва која ће гарантовати функционалност и у случају отказа. Због тога се у последње време производи опрема која је модуларног типа [10]. У случају отказа или квара замењују се само они модули који нису исправни. За ту сврху се могу користити резервни модули или модули од опреме која није у функцији. Због једноставности овакав облик одржавања опреме могу да обављају и лица која раде са уређајем чиме се обезбеђује потпуна функционалност рада уређаја.

Основна карактеристика контроле са детекторима метала је да се предмети од интереса као што су оружје или минско експлозивна средства не откривају директно већ посредно, детекцијом њихових металних делова. Ово значи да је неопходно извршити контролу у две фазе. У првој фази се врши детекција, а у другој фази се врши визуелна контрола детектованог објекта. То значи да се са овом врстом детектора врши недеструктивна детекција предмета који нису визуелно доступни и да се та контрола обавља са дистанце односно са одговарајућег растојања. Са становишта безбедности и заштите лица које врши контролу ова повољност детекције са растојања се поништава неопходношћу да се изврши и визуелна контрола што значи да се у неким случајевима мора приближити предмету контроле што може да буде ризично. Са друге стране у неким случајевима није могуће извршити визуелну контролу детектованог предмета што захтева и додатне мере контроле ради правилне процене опасности. У свим случајевима када се после извршене контроле "очисти" предмет контроле од присуства металних предмета потребно је извршити поновну контролу на истом месту да би се утврдило да ли је појава аларма потекла од више предмета са металним деловима или само од оног или оних који су издвојени.

Слика 5. Детектор метала или миноистраживач за претраживање терена

У методологији контроле са детекторима метала познато је да се допунска контрола, после појаве аларма и детекције присуства метала, може обавити ручном претрагом или са рендгенским уређајем. Рендгенски уређај је једини електронски уређај који се користи у антитерористичкој и противдиверзионој заштити а који омогућава визуелну контролу садржаја предмета контроле без отварања и без разарања. Међутим његов основни недостатак је што се не може користити за контролу људи. Због тога ручна претрага код контроле људи је неопходна. Ручна претрага људи је агресивна метода контроле која изазива неугодност код субјеката контроле и због тога се тежи да се избегне посебно на оним местима као на аеродромима где се не крећу људи за које се зна да су прекршиоци закона. Због тога оваква врста ручне претраге мора да се изведе уз пуну сагласност и сарадњу лица које се подвргава оваквој врсти контроле. Наиме пошто је претрага усмерена на детекцију метала и откривање металних предмета онда приликом претраге треба

подвргнути визуелној контроли све такве предмете који су се нашли код лица које се контролише. У највећем броју случајева то захтева време јер је потребно ослободити се свих металних предмета за које већина људи и не зна да их поседује или није свесна у одговарајућем тренутку да их има. Да се не би умањила ефикасност контроле на местима где је то важно потребно је увести још једну припремну фазу. У тој фази је потребно захтевати од лица да се припреме за контролу са металдетекторима тако што ће предходно све металне предмете извадити и ставити у одговарајућу посуду. Да би се то урадило на одговарајући начин потребно је поименично и навести све уобичајене предмете које већина људи поседује и који изазивају појаву аларма као што су кључеви, ситан новац, ручни сат, накит, итд. Јасно је да свака наредна контрола ради идентификације заосталих металних предмета умањује ефикасност контроле. Већина уређаја за контролу људи на принципу металдетекторских врата има визуелно означавање места појаве аларма и већина оператора на основу места његове појаве и интензитета сигнала може да процени о каквом металном предмету је реч. Међутим посебне случајеве представљају лица која имају металне импланте као што су металне плочице или шине, метални кукови и сл. Такође појава аларма у пределу обуће, нарочито код жена, може да значи да се у ципелама са високим петама налазе металне штикле. То је и био најчешћи разлог што се приликом појачаних мера безбедности тражило од путника да се изувају и да им се обућа прегледа на рендгенском уређају. То није изводљиво када су у питању метални импланти и тада треба применити друге мере контроле и то најчешће ручни детектор метала комбинован са ручном претрагом.

У техничком смислу рад са детекторима метала је прилично једноставан и не захтева неку дуготрајну обуку. У том смислу рад са неким другим уређајима као што су рендгенски уређаји је много сложенији. Независно од врсте детектора метала и њихову намену најчешће постоји више режима рада уређаја који омогућавају детекцију у одговарајућим условима обављања контроле. Могуће је подесити уређај за откривање различитих маса или величина металних предмета. То се постиже постављањем регулатора осетљивости у више различитих положаја. Затим могуће је прилагодити уређај контроли према различитом утицају позадинских сметњи и могуће је изоловати рад уређаја од сметњи које настају радом електричних уређаја који су прикључени на мрежу и могуће га је фино подешавати за неке услове рада као што су састав непокретне околине и врста и количина металних предмета који се откривају. Од оператора се тражи познавање услова контроле (састав тла, спољне сметње, итд.) и потребна је извесна рутина у раду што значи претходан рад у познатим или делимично познатим условима и са познатим или делимично познатим предметима контроле. Тек после такве припреме могуће је у пуној мери искористити све потенцијалне могућности ових уређаја. Такође, прецизније податке о раду у посебним условима који нису уобичајени и који се не могу стећи рутином добијају се тек после темељнијих и систематских испитивања. За рад са једноставнијим уређајима овог типа произвођачи не предвиђају обуку и пробни рад дужи од осам часова.

Преглед водених или копнених површина са детекторима метала се врши методом скенирања што захтева кретање по терену и ношење детектора метала са собом. Скенирање се обавља ручно. Због тога ови уређаји морају да буду што

лакши и да се са њима ради без или са што мање умарања. Да би преглед увек обављао на начин који омогућава добијање поузданих резултата потребно је придржавати се упутстава која даје произвођач. Основно је да сензорска сонда буде увек на истом одстојању од површине тла. Правци кретања или трасе по којима се обавља преглед се обележавају на неколико начина. За случај прегледа терена за који се поуздано зна да не садржи средства која могу да експлодирају приликом контакта са њима уобичајено је да се трасе прегледа обележавају тракама. Следећи начин је кретање трасама у правцу одређених усвојених оријентира док се код модерних уређаја користи позиционирање поља прегледа помоћу GPS (Global Position System) система. Са овим системом се дефинише нулта тачка координатног система затим ширина и дужина поља прегледа као и ширина трасе. Добијени подаци за сваку тачку поља које се прегледа се региструју и аутоматски се смештају у меморију система за прикупљање података.

Пошто се са уређајима за прегледе терена ради на променљивим подлогама које није могуће мењати и прилагођавати условима контроле онда пре рада са овим уређајима треба познавати карактеристике терена односно треба одредити факторе који омогућавају успешну контролу. Најбитније информације од значаја за обављање контроле са детекторима метала на терену се односе на састав тла, постојање подземних и надземних инсталације њихова функција и од чега су прављене, затим постојање ограда које садрже металне елементе, паркиралишта, трафо станица, далеководна, струјних или напонских проводника, грађевинских објеката, итд. У неким случајевима је добро и познавати и историјат коришћења датог терена у прошлости да би се лакше интерпретирали добијени сигнали. Наиме појава великог броја алармних сигнала који су последица загађења терена са металним отпадом могу потпуно да елиминишу употребу детектора метала. Тако грађевинска земљишта у урбаним срединама, које су пре тога дуго било некоришћена, најчешће садржи велику количину разних металних фолија и делова као што су фолије од цигарета, чоколаде, делови упаљача, метални новац, шrafoви, ексери и сличног отпада који се често одбацује. У том случају је много једноставније прекопати цео терен или поставити регулатор осетљивости у положај да реагује само на велике количине метала.

Контрола са детекторима метала и у овом случају се одвија у две фазе: детекција и визуелна контрола. Да би се поједноставио процес контроле сва места појаве аларма се обележавају са заставицама и затим се после завршеног прегледа анализирају и по потреби откопавају. Када су у питању средства за која се сумња да могу да експлодирају приликом контакта са њима води се рачуна приликом њиховог откопавања да се не активирају. У том смислу врши се прецизно лоцирање места и процена дубине на којој су закопани. Скида се слој по слој земље и поново се врши контрола детектором метала да би се проценило како се напредује и прецизније одредило место или дубина. У том погледу неки произвођачи опреме су предвидели и скраћену верзију уређаја да би били погоднији за коришћење за случајеве откопавања када се оператор практично налази у лежећем положају.

Код рада са уређајима као и код обуке са детекторима метала потребно је разликовати детекторе који су намењени за откривање свих врста метала и за откривање само феромагнетних материјала. Миноистраживачи или детектори метала код којих се детектују све врсте метала су једноставнији за употребу и

погодни су за коришћење од стране већег броја лица у рутинској контроли. Уређај је веома флексибилан односно лако прилагодљив различитим условима рада и потребно је веома кратко време обуке да би се постигли задовољавајући ефекти контроле. Код уређаја који се користи за откривање феромагнетних материјала потребно је дуже време обуке и дужи рутински рад као и сталне вежбе да би стекла потребна рутина у раду која омогућава брзу и тачну интерпретацију добијених резултата. Пошто ови уређаји у већој мери користе рачунарски систем и посебне програме за рад онда и за ово треба одговарајуће време обуке. Због свега тога код употребе ових уређаја је погодније да их користи ограничени број лица који је у стању да искористи њихове максималне могућности.

Код контроле људи посебно, али и код контроле предмета и робе са детекторима метала веома је важно да се не јављају штетне последице услед деловања електромагнетних или магнетних поља. У последње време је деловање ових поља, који припадају групи нејонизујућих зрачења, предмет интензивног истраживања у циљу процене њихове штетности. Иако се мишљења научника у том погледу још увек разликују ипак постоје извесни стандарди на основу којих се може проценити, на садашњем нивоу науке, да ли је употреба метал детектора штетна за људе и неке предмете или није. Људи су посебно осетљиви на било какву најаву могућих последица без обзира на веома мале вероватноће оваквих догађања или на веома високе граничне вредности после којих оне наступају. Посебну бригу у том погледу испољавају труднице и лица оболела од разних хроничних и неизлечивих болести. Због тога је веома важно да се изврше одговарајућа испитивања опреме и да она располаже са одговарајућим сертификатима и одобрењима да се без опасности могу користити за контролу људи и робе. Такође је пожељно да о томе постоји одговарајуће обавештење да приликом контроле не би долазило до непотребних објашњавања и застоја (Сл.6.). У супротном ако

Слика 6. Обавештење о забрани проласка кроз металдетекторска врата лица са уграђеним срчаним стимулаторима

стварно постоји опасност да приликом контроле метал детекторима дође до појаве штетних последица обавезно је на видном месту истакнути упозорење о томе. Први метал детектори типа металдетекторских врата су произвела електромагнетна поља таквог интензитета да је могао да блокира рад срчаних стимулатора и да тиме доведе у опасност лица која их имају. Због тога је код таквих врата било обавезно истакнуто одговарајуће упозорење.

Савремени детектори метала се праве тако да је јачина електромагнетног поља коју производе реда величине магнетног поља Земље. Због тога ови уређаји не изазивају штетне последице на предметима или људима, а што је посебно важно, на електричним уређајима као што су срчани стимулатори, инсулинске пумпе, итд., а који су од виталне важности за лица која су оболела и која их користе. Исто тако занемарљива количина енергије која се емитује као и ниска радна фреквенција поља зрачења чине да је рад ових уређаја потпуно безбедан и за оболела лица и за труднице.

Vejnović dr Zdravko
Security Institute - SIA

METAL DETECTORS IN SECURITY AND PROTECTION SYSTEMS

Recently, the metal detectors usage in the security and protection systems have been special attention. This is the result of the different factors which influence to wars exist and to terrorists activation increase. The most important metal detector applications are for people screen and for mines detection. Demining, bomb and unexploded ordnance location and people and the people's environment protection are the most important activation. For these reasons many manufacturers invested a considerable amount of money in the development of the improved equipment. Now the metal detectors equipment serve to detect ferromagnetic and nonferromagnetic materials. In this paper the metal detectors development, their general clasification and charasteristics were shown and the principle and methods of operation were explained. The equipment possibilities for people control and mine detecting were estimated than the methods and the procedure of control were described.

Keywords: metal detector, mines detector, counter-sabotage control, antiterroistics protection

Литература

- [1] F.W. Sears, Elektricitet i magnetizam, Beograd, Naučna knjiga, (1963), str. 242-244 i 285-286.
- [2] DeTeC (Demining Tecnology Center), Europian Metal Detector Manufacturers, internet adresa: <http://diww.epfl.ch/lami/detec/mdprofiles.html>, p.1-5.
- [3] Група аутора, Основи против-диверзионе заштите, (интерна публикација) Београд, РС МУП - Институт безбедности, (1998), стр.295-299.

- [4] Hand Held Metal Detector HMD 101, Wiesbaden, Heimann GmbH, (1981), p.1-4
- [5] DO, USER HANDBOOK for Search Instrument Ferex 4.021 Models K, L & M, Reutlingen, Institute Dr. Friedrich Forester, (1985), p.1-54.
- [6] DO, Ferex 4.032, Reutlingen, Institute Dr. Friedrich Forester, (2000), p.1-16
- [7] Група аутора, Скрипта за курс контрадиверзионе заштите, (интерна публикација-неауторизовани текст), Београд, ССУП-Институт безбедности, (1977), стр. 869-881
- [8] SECURLINE - Electronic Metal Detector 02PN8HI-PE/PN-TR - Installation Manual, Arezzo, C.E.I.A., (1995), p. II 32-37.
- [9] SECURLINE - Electronic Metal Detector 02PN8HI-PE/PN-TR - Technical Manual, Arezzo, C.E.I.A., (1995), p. III
- [10] Operators Manual - METAL DETECTOR EBEX 420 PB/D, Koln, Ebinger Pruf, (2002), p.1-22.
- [11] METAL MINE DETECTOR - Operation Manual VMX 2, Eningen, Vallon GmbH, (2001), p.1-64

ПРЕГЛЕД РАЗВОЈА ГРАНИЧНЕ СЛУЖБЕ КРОЗ ИСТОРИЈУ

Граничне јединице су специјализовани делови оружаних снага, органа унутрашњих послова или сличних структура, опремљени и обучени за чување и контролу државне границе. Зависно од тога у чијем су саставу (оперативна армија или ван ње), структуриране су различито; војне граничне јединице обично су идентичне формације осталих јединица (водови, чете, батаљони, пукови и сл.), а гранични органи царина, полиција, финансијска служба и др, груписана су у специфичне институције: станице, граничне контролне дирекције и сл. Међутим, опрема им је слична. Располажу, пре свега, стрељачким наоружањем (пушкама, аутоматима, митраљезима и др.), моторним возилима, средствима везе, опремом за извиђање и осматрање, а у неким земљама и тешким наоружањем, оклопним возилима, наоружаним пловним објектима, хеликоптерима и сл.

У специфичном облику, саобразно друштвеним условима, граничне јединице се јављају већ у првим државама старог века. Спречавање упада на своју територију и истовремено стварање ослонаца за освајање других подручја, био је проблем који је заокупљао скоро све робовласничке државе. Решавале су га, углавном, подизањем утврђених упоришта и бедема дуж граничне територије или на правцима вероватног продора непријатеља. Фараони Средњег египатског царства (2.400 – 1580. г. п. н. е.) подижу утврђена упоришта према Нубији на југу и Синају на североистоку (на ушћу Нила истицао се Пелузијум, кога је Исократ назвао бесмртни зид). Краљеви Вавилона за заштиту северних граница подижу у VI в. п. н. е. тзв. Медијски зид. Кинези граде грандиозну заштитну баријеру од упада монголских племена, Кинески зид, који су чували колонисти формирану у групе од по 145 стрелаца и неколико коњаника. Границе Римског Царства од I в.н.е, када је прекинута политика освајања, обезбеђују посаде сталних логора (утврђених гарнизона), те је практично сва војска распоређена на граници и у Риму остала само гарда. Диоклецијан је у IV в. н. е. војску поделио на граничну и унутрашњу, поверивши чување готово целе границе германским племенима. Тамо где у пограничним подручјима није било војске, границе су чували становници приграничних насеља.

У средњем веку, функцију граничних јединица имају тзв. граничне страже, које феудалци образују од кметова и припадника слободних сталежа, обавезних свом сениору. Како су државне границе често биле недовољно јасно утврђене, богатији и војнички јачи феудалци подизали су утврђења и замкове чија је посада штитила територију под њиховом јурисдикцијом, а за узврат је награђивана, обично посебним привилегијама. За заштиту јужних граница од Турака, Аустрија образује Војну Крајину, која представља најтипичнију организацију граничне заштите тог периода у Европи. Војна крајина бројала је најпре неколико десетина хиљада граничара – крајишника, који су од аустријског двора добијали разне привилегије, од којих је основна била власништво земље коју су и

обрађивали. Временом се Војна крајина развила у изузетно снажан војнички механизам, који је почетком XVIII в. само у Хрватској бројао око милион становника; у случају рата Војна крајина давала је око 60.000 војника, док је цела аустријска војска бројала 80 – 100.000 људи. Главна отпорна средишта чиниле су тврђаве, а дуж целе границе постојале су карауле (чардаци) са посадама од 10-30 људи. Московски кнежеви почев од XV в. препуштају обезбеђење границе козацима. Упоредо са конституисањем националних држава, проблем обезбеђења државних граница постаје један од најосетљивијих и поприма нова обележја. У систему и организацији граничне заштите настају радикалне промене, и већ у првој половини XVIII в, независно од тога да ли су у саставу војске, у надлежности царинске службе или унутрашњих послова, институција граничних јединица потпуно је афирмисана.

У феудалној Србији функцију чувања границе имала је властела, чији су се земљишни поседи налазили на граници, односно у приграничном подручју. Чување границе представљало је један специфичан облик испуњавања војне обавезе коју је властела дуговала владару. Душанов законик помиње тзв. крајишнике као посебан ред властеле; први део законика из 1349. године предвидео је две обавезе властеле крајишника: да чувају границу од упада и пролаза непријатељске војске (чл. 49) и разбојника (чл. 143), као и санкцију за њихово неиспуњење: плаћање вишеструке накнаде учињене штете. Пракса ће показати да је могућност испуњења прве обавезе крајишника нереална, те је други део законика из 1354. године оставио крајишнику само обавезу да спречава упаде разбојничких банди на свој посед.

Сломом српске средњовековне државе и потпадањем под турску власт 1459. године, пропала је и оваква организација граничне службе. И након стицања самоуправе, хатишерифима из 1830. и 1833. године, Србија као вазална турска кнежевина неће моћи да отворено изграђује систем чувања државне границе. Управо према Турској, употребљене су 1833. године прве граничне страже у Србији. До 1835. године подигнуто је 68 примитивних караула, које се у наредним годинама и фортификацијски ојачавају. Осим војног, страже су вршиле и финансијско и санитарно обезбеђење границе. Коначно, 1838. године оформљена је и тзв. гарнизона војска, у чијем су саставу биле и граничне страже. Граница је подељена на четири одсека, и за чување сваког одсека одређен је по један батаљон. Након стицања независности на Берлинском конгресу 1878. године, граница је 1887. године подељена на шест одсека и стављена у надлежност Министарства унутрашњих послова, да би већ 1894. године граничне јединице биле поново враћене у састав војске. Уредбом о пограничној жандармерији из 1896. године пограничне страже преформирани су у станице пограничне жандармерије, а већ 1899. године граница је подељена на одсеке и образована тзв. Гранична трупа као део мирнодопске армије. До балканских ратова граничне јединице обезбеђивале су границу према

Турској и Бугарској, а касније само према Бугарској. На осталим граничним одсецима налазиле су се финансијске страже.

Између Првог и Другог светског рата значајније су измењени структура, организација и систем граничне заштите. Обезбеђење границе се све више преноси на војску, чак и у државама које су задржале систем царинске и полицијске контроле граничног појаса. У Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца, односно Краљевини Југославији (од 1929.) до 1931. године, организација граничних јединица у основи је била иста као у Србији. Закон о граничној трупи из 1931. године регулисао је организациону структуру, надлежности, систем попуне, материјално обезбеђење и употребу граничних јединица у миру и рату. Граница је подељена на одсеке, пододсеке и рејоне, а граничне јединице састојале су се од официрског кадра и граничара војника. У рату, гранична трупа улазила је у састав оперативних јединица. Почетком 1938. године почиње утврђивање северозападне границе (у Словенији), а крајем 1939. проширује се и на остале делове (изузев према Грчкој и делом Албанији)

Након Другог светског рата, готово све државе усвојиле су један од четири могућа модела: граничне јединице у саставу оперативне армије, граничне јединице у надлежности унутрашњих послова, специјалне (невојне) структуре граничне службе, и комбиновани систем. У државама западне Европе заштита границе је у надлежности специјализованих формација унутрашњих послова, док је систем граничних јединица у саставу оперативне армије усвојен у неким источноевропским земљама.

Функцију граничне заштите у СФРЈ најпре је вршио Корпус народне одбране Југославије (формиран 15. 08. 1944.), а Одлуком Врховног команданта јануара 1953. године, КНОЈ је преименован у Граничне јединице. Граничне јединице су интегрални део ЈНА, а основни им је задатак обезбеђење државне границе на копну и мору и заштита неповредивости државне територије. У систем граничне заштите у СФРЈ биле су укључене и друге друштвене структуре, органи унутрашњих послова, јединице територијалне одбране, цивилне заштите и сл. Распадом СФРЈ ове јединице изгубиле су своју функцију. Савезна Република Југославија, састављена од Србије (са Војводином и Косовом и Метохијом) и Црне Горе задржала је систем граничних јединица као саставног дела војске.

ГРАНИЧНА СЛУЖБА У СРБИЈИ (од 1838. године)

Кнез Милош Обреновић настојао је да у Србији формира војску ради спољне одбране, кријући од Турске њену намену разним називима. Међутим, параграф 19 тзв. турског устава од 12. децембра 1838. године, изричито је прописао да Министар унутрашњих послова преузима све прерогативе Министра војног. Осим тога (10. јуна исте године) *воинство Гарнизона земаљског, опредељено (је само) на обдржање мира и поретка*

внутрењег, као и безбедностинутрене и пограничне, чиме је практично војска постала полицијска трупа под управом министра унутрашњих дела. На тај начин, обуку, наоружање и тактику полиције и војске било је немогуће раздвојити, а ова сличност задржаће се све до друге половине XX века. Кнез Михаило Обреновић (прва владавина 1839-1842. године) је 21. јула 1841. године донео Правила за страже на пограничном кордону. У чл. 1. каже се: "Страже на кордону зато се држе, да оне у свако време добро чувају, да људи из оне стране у нашу земљу преко границе ни из незнања, ни потајно, ни силом не прелазе, и да се тако, или буди на који други начин, ни животиње, ни којекакве ствари нигде на другом месту, осим само на Карантинима, неке и на Састанцима, не пропуштају и не уносе". По чл. 2. "Кордонске страже стоје и држе се на пограничној линији, којом је нужни затвор повучен између нашега отечества и свију оних суседних земаља, из којих му напад куге и други тој подобних или и других зала грози". Према чл. 12. "Кордонске страже – по особеним својим дужностима – морају у свако време и непрекидно пазити и чувати, да нико из ове наше стране у ону преко пограничне линије крадом не пређе; тако исто да се сваки наш човек, коме је на који год незаконит начин за руком пошло, у ону страну прећи, на повратку његовом задржи, па одатле од карауле до карауле у Карантин оближњи, карантинског а после и судског ради с њим поступка одпрати". Чл. 13: "Но будући да више људи из оне стране покушава, у ону нашу прелазити, то је нужно, да кордонске страже удвојеном пажњом чувају, да се нико од оностраница крадом овамо преко границе не увуче, или какве ствари оданде нама не претуре или преда ..." У продужетку овог члана дато је овлашћење кордонској стражи да, када исцрпи све покушаје да разборитим начином одврати лице од нелегалног преласка границе, "нека га на место из пушке убије", уз обавезан рапорт надлежној власти. Даље се детаљно прописује начин поступања кордонске страже у различитим случајевима нарушавања државне границе. Чланом 28. предвиђена је нека врста надзора: "Старији на стражама, као Буљукбаше или Унтерофицири, дужни су одговарати за њине момке; зато, озбиљно настојавајући, да ови своје дужности тачно испуњавају, морају они непристрасно и неодложно вишој надлежној власти о онима рапортирати, који њине службене налоге неће да извршују, или који преступе чине, или који су у болест пали. А и старешине, које су надлежне, кордон надгледати, морају често страже поодити (обилазити), да сами виде и да се увере, чинили се тачно све оно, што ваља, и што је у претходним члановима прописано". Најзад, тач. 5. последњег, 31. чл. ових правила прописује да ће преки суд на смрт осудити стражаре који у опасно време (нпр. опасност од заразне болести) преступе гранични кордон, док тач. 6. предвиђа да ће се стражари који "за добру реч или за мито" пропусте лице са оне стране границе казнити строжије него да су сами кордон преступили, а у опасно време "за то ће свакојачко главу изгубити". Ова Правила потписали су и

заступник председника Државног савета Милета Радојковић и министар иностраних дела Ђорђе Протић.

Након пада уставобранитељског режима и збацивања са кнежевског престола Александра Карађорђевића на тзв. Светоандрејској скупштини, на власт је по други пут дошао Милош Обреновић. Кнез Милош је на предлог тзв. Малогоспојинске скупштине од 18. септембра 1859. године, а по саслушању министра унутрашњих дела и сагласно закључцима Савета од 7. априла 1860. године, 21. априла 1860. године издао *Наредбу Попечитељству Внутрени Дела В. № 1045*. Овом наредбом предвиђено је да се "у случају каквог привременог немира или заразе на чување границе узму најпре људи из пограничних места спрема оног заграничног предела, у коме су се појавиле околности, које, кад би се преко границе овамо пренеле, могле би Правитељству и народу нашем или његовом имању штету нанети. Ако ове околности дуже времена устрају, да се онда наређују људи и из даљих места дотичног округа, не изузимајући из тога варошане, и то да се простире у толико даље на људе у унутрашњости обитавајући, у колико би дуже трајале оне иза границе претеће околности; али да на стражарењу томе једни људи непропусте више времена од 7 дана, па да се другима замењују". Од чувања границе су поштеђени сиромашни, али зато они морају снабдевати храном стражаре.

Кнез Михаило Обреновић је већ 25. новембра 1860. године издао *Решење Попечитељству Внутрени Дела В. № 351*, које је као заступник министра иностраних дела потписао министар финансија Јован Гавриловић. Упркос мишљењу скупштине да је неправедно да трошкове грађења пограничног плота и караула, који су од општедржавне користи сноси само народ пограничног краја, кнез Михаило је решио "да се у смотрењу подизања и оправљања пограничног плота и карауле остане при досадашњем уобичајеном начину".

По свршетку српско-турских ратова и стицања независности на Берлинском конгресу, у Србији су 1879. године ради чувања границе установљена тзв. крстарећа одељења; крсташи су у ствари били наоружани цивилни чувари граничне линије, а замењени су 1882. година чуварима за јавну безбедност.

Краљ Милан Обреновић је 23. јуна 1882. године законом установио Чуваре за јавну безбедност, трупу чија је основна дужност била чување границе, утамањивање хајдука и у опште потпуније имовне безбедности на територији целе државе. Годину дана касније, односно 31. маја 1883. године министар унутрашњих дела Милутин Гарашанин је прописао *Правила о Устројству одреда чувара за јавну безбедност* ПБр. 5588. Према чл. 1. Правила, "Одред чувара за јавну безбедност установљен је зарад чувања границе, утамањивања хајдука и у опште зарад потпуније имовне безбедности", с позивом на чл. 1. закона из 1882. године. Одред се састоји од три ескадрона, који образују "Коњички пук чувара јавне безбедности"; сваки ескадрон ће имати командира (у чину капетана или поручника), два

водна официра (у чину поручника или потпоручника) и по 120 коњаника (1 наредник, 5 поднаредника, 8 каплара, 2 трубача, 2 поткивача, 2 седлара и 100 редова). Правилима су прописани критеријуми за регрутовање, услови службе у одреду, као и наоружање и спрема чувара. Оружје, одело и остало што је потребно за овај одред командант пука требају од министра војног. Према чл. 10. "Одело чувара састоји се из:

а), Капе од отворено плаве чохе онога облика као и код жандарма, само што порт неће бити црвен већ од беле чохе. Кокарда као и код војника стајаће војске.

б), Блузе, од отворено-плаве чохе, јака плава и од исте чохе. (...)Јака се закопчава једном металном копчом, а блуза са шес металних белих дугмета у једнакоме растојању постављених. На блузи с обе стране пешева има по 2 џепа и то по једну у висини самих сиса а други испод гајтана за стезање на скутовима. Џепови имају преклопце чохе блузине. Латице на јаци од беле чохе. Нарамњаци од белог гајтана, с којим су оперважене: јака и лева преклапајућа страна блузина, а рукави ишарани овим гајтаном. За разликовање чиновна имаће на јаци с обе стране: каплар по једну, поднаредник по две, а наредник по три звездице беле металне. Оковратник је као и код стајаћих војника.

в), Чакшире од отворено-плаве чохе, с белим гајтаном тамо, где долази испуска. Оне су за службу постављене кожом.

г), Шињела, од суро-плаве чохе и правом јаком и капуљачом.

д) Чизама с мамузама на каишима."

Плату и остале "принадлежности" издаје им министарство војно (чл. 14). За "службена иступљења" чуварима се суди по одредбама војног закона и правилима о војној дисциплини (чл. 24). Према чл. 26. "Употреба чувара за вршење државних послова искључиво је право Министра унутрашњих дела. (...)". Већ 20. децембра 1883. године донета су проширена *Правила о устројству чувара јавне безбедности*, којим је формиран и пешадиски одред јавне безбедности.

Неадекватна употреба, нарочито при покушају спровођења Закона о реорганизацији војске из 1882. у смислу разоружања народне војске, као и приликом гушења Тимочке буне 1883. која је тим поводом и избила, ова мобилна трупа непопуларно је названа сејмени. Чувари јавне безбедности укинута су доношењем *Закона о жандармерији* од 11. јуна 1884. године, који су сем краља Милана потписали и министар унутрашњих дела Стојан Новаковић и министар војни Јован Петровић. Жандармерија је, према чл. 1. закона "орган државних полицијских власти за одржање реда, спокојства и сигурности у земљи, за извршавање наредба полицијских власти, за гоњење криваца, и за чување граница". Она је саставни део војске сталног кадра, а према задатку и спреми дели се на пешадијску и коњичку. Формацију жандармерије утврђује краљ уредбом на предлог министра унутрашњих дела. Као део војске, жандармерија "по унутарњој организацији својој стоји под министром војним, а као орган јавне

безбедности она је под министром унутрашњих дела и његових органа". Законом је регулисано попуњавање жандармерије, припадности и награде жандарма, као и њихов однос у служби. На основу овог закона, краљ и министри унутрашњих дела и војни прописали су 28. јула 1884. *Уредбу о формацији, наоружању, оделу, спреми, дужности и настави жандармерије*, а 20. септембра и *Правила за вршење жандармеријске службе*. Уредбом је, између осталог, предвиђено да се одело жандармерије састоји из 1 шињела, 1 мундира, 1 панталона, 1 капе, 1 летњег мундира с панталонама, 3 пара кошуља с гаћама, 1 пара чизама, 1 оковратника, 1 жандармеријске значке и једног пара мамуза (код коњичких жандарма). Уредба разликује редовне и ванредне дужности жандарма. Правилима је прецизирано да се дужности граничне жандармерије убрајају у особене дужности и права жандарма: поред дужности заједничких свим жандармима, жандарми на граници нарочито пазе на пасоше путника, кријумчаре, као и на упаде лопова (чл. 66- 70). *Изменама и допунама закона о жандармерији* од 1. новембра 1886. године статус граничне жандармерије није ни у чему промењен, као ни изменама *Уредбе* (од 28. јула 1884.) учињеним 6. јануара 1888. године.

Након усвајања устава од 1888. године краљ Милан је 1889. абдицирао, именујући намеснике малолетном краљу Александру Обреновићу. И краљ Александар, који је 1. априла 1893. преузео краљевску власт (прогласио се пре времена пунолетним и збацио намесништво), као и његов отац много је полагао на организацију и спремину војске. Тако је поново дошло до преношења надлежности за вршење граничне службе на војску, издавањем *Уредбе о пограничној стражи* од 30. децембра 1893. године, коју је потписао и министар војни Сава Грујић. Погранична стража као орган "финансијске и полицијске власти" има задатак да чува државне границе од упада споља, да се стара о миру и безбедности пограничног становништва, да спречава кријумчарење на граници, да помаже царинским органима у вршењу царинске службе, као и да помаже санитарске пограничне органе у вршењу службе против епидемија и зараза људи и стоке (чл. 1.). Погранична стража има војно уређење, стоји под министром војним, полаже војну заклетву и у свему подлеже војним законима, али одговара и за дела противна полицијској и царинској уредби. Министар војни набавља одело, наоружање и потребну спремину, али правила пограничне службе прописаће сваки министар по својој надлежности "по међусобном споразуму". Члановима 5 -26 регулисано је попуњавање пограничне страже, припадности и службени односи граничара. најзад, прелазним наређењима предвиђено је да ће Уредба ступити на снагу 1. јануара 1894, када престају важити сви прописи овој противни.

Законом о изменама и допунама у закону о жандармерији од 12. јануара 1896. године, коју је потписао и министар војни Драгутин Франасовић, битно је измењена формација жандармерије. Дотадашња основна подела на пешадијску и коњичку, сада је споредна, јер се према

задатку и спреми жандармерија дели: на полицијску и пограничну. Уређење пограничне жандармерије прописаће се краљевом уредбом на предлог министара: војног, унутрашњих дела и финансија (чл. 4.). Већ 31. јануара 1896, на предлог министра војног (Д. Франасовић), унутрашњих дела (Димитрије Маринковић) и финансија (Стеван Поповић), краљ је потписао Уредбу о пограничној жандармерији, којом је ван снаге стављена Уредба од 30. децембра 1893, као и други овоме противни прописи. Задатак пограничне жандармерије је да чува државне границе од сваке повреде, противне прописаном реду саобраћаја између наше и суседних држава, да спречава кријумчарења на граници и хвата кријумчаре, да помаже царинским органима у вршењу њихове службе (као и да по потреби врши финансијску службу и у унутрашњости земље), као и да помаже пограничне санитарске органе у вршењу службе против епидемија и заразе људи и стоке (чл. 1.). Погранична жандармерија је саставни део војске сталног кадра, потпада под војно судство и у погледу командовања, дисциплине и администрације је под министром војним, док је у погледу финансијске и царинске службе и сигурности на граници под министрима финансија и унутрашњих дела. На челу пограничне жандармерије је командант жандармерије са штабом у Београду. Уредбом су ткђ. регулисани попуњавање, припадљности и службени односи пограничне жандармерије. Најзад, на основу ове уредбе, министар унутрашњих дела (Д. Маринковић) и финансија (С. Поповић) и заступник министра војног, министар грађевина (К. Радисављевић), прописали су 12. јуна 1896. године Правило за вршење пограничне службе. Према чл. 1. "погранична жандармерија биће дуж целе суве и водене државне границе подељена на потребан број одсека, делова и стражара (караула) с потребним особљем за сваку стражару", а осим тога "и у местима, где постоје пограничне царинарнице, одредиће се и код царинарница потребан број жандарма за обављање унутрашње царинске службе". Министар војни надлежан је да одреди пограничне одсеке, делове, као и број пограничних жандарма. У погледу командовања, унутрашњег реда, дисциплине, премештања, примања и отпуштања пограничних жандарма, погранична жандармерија је под командантом жандармерије, а пограничне стражаре у сваком погледу стоје под непосредним старешинама – подкомандирима. Правилу су одређене дужности команданта, командира, подкомандира, наредника и поднаредника, начелника стража (каплара), стража пограничне жандармерије, као и дужности пограничних жандарма при царинарницама и административне дужности командног састава пограничне жандармерије. Најзад, Правила садрже и одредбе о наоружању, оделу, спреми и транспортовању пограничне жандармерије.

на предлог министра војног Драг. Вучковића, *Указом* краља Александра од 10. августа 1899. године наређено је:

"1. Да се погранична жандармерија укине, пошто се погранични жандарми преведу у царинску стражу...

2. Да се за чување границе и осигурање безбедности пограничног становништва од упада с поља, устроји "гранична трупа" која ће бити саставни део сталног кадра.

3. Целокупна гранична трупа стајаће под једном командом, која ће носити назив "Команда граничне трупе", и која ће имати свој штаб ("Штаб команде граничне трупе") и чете са називом: прва, друга итд. "чета граничне трупе" (број чета одређује министар војни).

4. Команда граничне трупе ... стајаће непосредно под министром војним, који може пренети ову власт на команданте дивизијских области.

5. Чете граничне трупе ... у погледу командовања и службе стајаће непосредно под командом граничне трупе а у погледу снабдевања под командом дивизијске области у којој станују.

6. Састав штаба и чета, размештај чета по граници, њихово попуњавање, службу, наоружање, одело и снабдевање прописаће министар војни".

Ова Гранична трупа образована је 22. августа 1899. године и практично је преузела ингеренције пограничне жандармерије.

ГРАНИЧНА СЛУЖБА У КРАЉЕВИНИ СХС/ЈУГОСЛАВИЈИ

Након уједињења у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца 1. децембра 1918. године, на подручју новостворене државе нашли су се наслеђени различити полицијски системи Краљевине Србије и Аустро-Угарске Монархије. Постојеће разлике нису се могле брзо превазићи. Најпре је као врховна управна и надзорна власт над свим управно-полицијским органима у Краљевини СХС, 7. децембра 1918. године основано Министарство унутрашњих послова. Уредба о формацији, опреми, надлежностима, дужности и настави жандармерије донета је 26. фебруара 1919. (Закон о жандармерији од 18. фебруара 1922. биће буквално њен препис), а Уредба о устројству МУП 8. маја 1919. године. Међутим, на снази су остала и партикуларна законодавства из периода пре уједињења. Након шестојануарског режима Александра Карађорђевића 1929. године, када је у циљу унитаризма промењен и назив државе у Краљевина Југославија и октроисања тзв. Септембарског устава 1931, којим су озакоњене мере из диктатуре, почело се радити на организовању граничне службе. При том је углавном за узор узет раније постојећи систем граничне службе у Србији. Према Закону о граничној трупи од 5. новембра 1931. године, који су потписали министар војске и морнарице Драг. Стојановић и министар унутрашњих послова Петар Живковић, Гранична Трупа је специјална трупа и саставни део војске. Она је у сваком погледу потчињена министру војске и морнарице, а задатак јој је да обезбеђује државну границу од повреда у војничком, политичком и царинском погледу. Даље су регулисане дужности Граничне Трупе и њен однос у служби, формација и надлежност, попуњавање (официрима, подофицирима и редовима граничарима), чиновни

и унапређивање, настава, награде, женидба, као и припадности и пензије Граничне Трупe. Утврђивање северозападне границе (у Словенији) почело је почетком 1938. године, да би се крајем 1939. проширило и на остале делове. Граничну службу је у овом стању затекао Други светски рат.

Smith, J. Andrew,
BORBA PROTIV TERORIZMA*

Jedanaestog septembra 2001. godine Sjedinjene Države bile su meta kompleksnog, koordinisanog razaranja terorističkog napada. U mawo od dva ~asa razoren je Svetski trgovački centar u Wujorku i deo Pentagona i nestala su ~etiri aviona sa putnicima na redovnim komercijalnim linijama.¹

U toku je oblikovawe sveobuhvatnog nacionalnog i me|unarodnog odgovora na ovaj napad. Procena fizičkih posledica napada u pogledu {tete i `rtava potraja}e godinama.² Sjedinjene Države su objavile rat terorizmu na me|unarodnom frontu i predsednik Xorx Bu{ (George Bush) jasno je definisao strate{ki nacionalni ciq kao eliminisawe terorističkih grupa na globalnom planu.³ Me|unarodna koalicija preduzela je ofanzivne operacije protiv zlo~inaca i wihovih saveznika i ta koalicija {aqe jednu konzistentnu poruku da }e borba protiv terorizma biti duga, skupa i te{ka. I dok je vani u toku vojna akcija, Bu{ova administracija pro{irila je Kabinet tako da on sada ima portfeq za unutra{wu bezbednost, i anga`ovani su dodatni resursi da bi se unapredile mere i obave{tajne mogu}nosti koje se odnose na terorizam. Ostale zemqe tako|e preispituju svoje mere za suprotstavqawe terorizmu.⁴

Taj odgovor sugerisawe da }e Bu{ovo opredewewe da iskoreni me|unarodni terorizam zahtevati sveobuhvatni paket mera kojima }e se reagovati na svaki aspekt te pretwe, pre, u toku i nakon terorističkog napada.

U ovom ~lanku predla`e se jedan okvir za evaluaciju kompletnosti (sveobuhvatnosti) svake strategije borbe protiv terorizma u svim wegovim oblicima. Prema tom okviru, ofanzivni teroristički poduhvati i protivteroristički odgovor obuhvataju pripremnu fazu, fazu krize i fazu posledica, od kojih svaka ukqu~uje poseban skup terorističkih aktivnosti koje zahtevaju posebne protivmere.

* Naslov originala: Combating Terrorism, Military Review, br 1, 2002.

Trendovi u terorizmu

¹¹ "Timeline: Chronology of Events". 11 septembar 2001, <http://www.msnbc.com/news/631782.asp>

² Norma Cohen, "Debate on Future of WTC Site", Financial Times, 20 (Septembar 2001), <<http://specialst.t.com/aoa/FT3 F7/UWURC.html/>>

³ Obra}awe predsednika Bu{a Predstavni~kom domu Kongresa Sjedinjenih dr`ava, 20. septembar 2001.

⁴ Na primer, Australija je objavila da }e udvostru~iti svoje konvencionalne protivterorističke snage i da }e reaktivirati specijalne snage formirane povodom odr`avawa Olimpijskih igara u Sidneju 2000. godine, Minister for Defence Media Release, 2 Oktober 2001.

Mada termin "terorist" poti~e iz 18. veka, re~ terorizam koristi se hiqadama godina.⁵ Tokom ve}eg dela svoje istorije, sve do poznih {ezdesetih, terorizam je bio povezan sa pobunama - poku{ajima nevladaju}ih grupa, u zemqi ili regionu, da uti~u na grupu na vlasti ili da je zbage s vlasti.⁶

Od kasnih {ezdesetih, teroristi~ke aktivnosti po~iwu da se {ire izvan granica zemaqa, odnosno regiona u sukobu. Pove}ana pokretqivost koja je posle Drugog svetskog rata zahvatila ve}i deo svetske populacije bila je verovatno glavni faktor koji je doprineo tom trendu. Kidnapovawe aviona, posebno, postalo je teroristi~ka metoda sa velikim mogu}nostima globalizacije terorizma. Tokom prve tri decenije period globalnog terorizma, teroristi~ke metode obi~no su imale za posledicu ograni~ena fizi~ka o{te}ewa i `rtve.⁷ Bomba{ki napadi - tradicionalna teroristi~ka metoda - imala je obi~no ograni~ene efekte zbog veli~ine eksplozivnih sredstava koje su teroristi mogli da pribave i transportuju.⁸ Jednostavno re~eno, napadi izvedeni malim oru`jem obi~no uzrokuju malo `rtava.

Jedna od opasnih teroristi~kih metoda, primewena nekoliko puta tokom sedamdesetih i ranih osamdesetih godina, bila je uzimawe talaca. Dobar primer primene te taktike jeste napad organizacije Crni septembar na Olimpijadi u Minhenu 1972. godine. Ta taktika bila je tako|e ~esto povezana sa otmicama aviona. Uzimawe talaca fokusiralo je pa`wu sveta na fazu krize teroristi~ke operacije i pokazalo da teroristi po{tuju va`nost me|unarodnih medija i informativnih operacija (IO) u {irewu wihovih ideja. Ta povezanost teroristi~kih ciqeva i taktike uzimawa talaca demonstrirana je otmicama koje su obi~no pratili zahtevi za osloba|awe politi~kih zatvorenika u zamenu za taoce. Pregovori su ponekad bili odr`iva opcija za vladu s obzirom da se moglo udovoqiti zahtevima terorista, ma koliko da su ustupci kriminalcima mogli biti nepo`eqni. U ve}ini zapadnih zemaqa, kona~an odgovor na pretwe otmicama bilo je izgra|ivawe modernih specijalnih snaga za re{avawe kriza talaca upotrebom sile. Taj pristup bio je potpomognut pasivnim metodama kao {to je pregled

⁵ Mada se namere i metode terorizma mogu uo~iti u postupcima Hebrejskih ratnika iz vremena starog Rima, sam termin terorizam u engleskom jeziku dose`e do 1795. godine u kontekstu vladavine terora Francuske revolucije (Oxford English Dictionary). ^vrsta veza izme|u anarhizma i terorizma uspostavqena je u politi~koj misli na prekretnici 20. veka. Vidi Adrian Guelke. *The Age of Terrorism and International Political System* (London: St.Martin's Press, 1995), 3.

⁶ Potrebno je napomenuti da poreklo termina terorizam u Francuskoj revoluciji odstupa od op{teg pravila. Naime, u ovom slu~aju, teror je nametnula nova revolucionarna vlada, a postoje i drugi primeri teroristi~kih kampawa od strane vlada. Definisawu terorizma posve}eno je puno pa`we u literaturi i autor nema nameru da raspravqa o tom terminu, odnosno da ga nanovo defini{e. Vidi Guelke, 1-7; u Bard O'Neill, *Insurgency and Terrorism: u Modern Revolutionary Warfare* (New York: Brassecys, 1990), 13.

⁷ Na primer, tokom osamdesetih godina, samo u 20 odsto teroristi~kih napada bilo je ubijenih, ali u slu~ajevima gde je bilo ubistava, broj ubijenih vremenom se pove}avao. Vidi Bruce Hoffman, *Terrorist Targeting: Tactics, Trends and Potentialities* (Santa Monica, CA: Rand, 1992), 3.

⁸ "Uprkos svim svojim bomba{kim napadima, teroristi su do sada retko koristili eksploziv na na~in koji je ra~unao na veliki broj ubijenih civila". Brian M.Jenkins, "International Terrorism: Trends and potentialities" u Alan D.Buckley and Daniel D.Olson, *International Terrorism: Current Research and Future Directions* (New Jersey: Avery, 1980), 105. U periodu od 1968. do 1992. bomba{ki napadi ~inili su 50 odsto svih teroristi~kih napada, i taj trend zadr`avao se do dana{wih dana. Vidi Hoffman, 2. Treba podsetiti da avionski bomba{ki napadi kao {to je onaj kod Lockerbie 1988. godine pokazuju zna~ajno odstupawe od tog trenda.

prtgaga na aerodromima. Do kasnih osamdesetih godina, ti napori smawili su opasnost od uzimawa talaca.⁹

Po-ev{i od ranih osamdesetih i tokom devedesetih godina ispoqio se novi uznemiravaju }i trend u motivima najopasnijih teroristi~kih grupa. To je bio zaokret ka vi{e izra`enoj religioznoj osnovi wihovih stremqewa, uporedo sa tendencijom demonizowawa dehumanizowawa grupa, odnosno dr`ava protiv kojih su usmerene. Te okolnosti omogu }ile su teroristima da na }u opravdawe za primenu metoda koje imaju za posledicu mnogo ve }i broj `rtava.¹⁰ To je postalo o~igledno u samoubila~kom napadu kamionom-bombom na sedi{te Marinaca Sjediwenih Dr`ava u Bejrutu, u Libanu 1983. godine i u bomba{kom napadu na skupu Konzervativne partije Velike Britanije u Brajtonu u Engleskoj 1984. godine. Taj trend dobio je puni zamah tokom devedesetih.¹¹ Verovatno da je, pre 11. septembra, najdrasti~nija demonstracija terorizma masovne destrukcije bio napad hemijskim nervnim otrovom koji je izvr{ila sekta Aum Shinrikyo 1995. godine u tokijskom metrou.

Druga implikacija ja~e religiozno i ideolo{ki inspirisanog terorizma tokom devedesetih godina bio je trend koji se mo`e dovesti u vezu Hantingtonovim (Huntington) procenama izlo`enim u kwizi "Sukob civilizacija". Taj trend ispoqio se u vidu Xihada ekstremnih islamskih grupa, kao {to je mre`a Al-Kaida (al-Qaeda) Osame bin Ladena (Osama bin Laden).¹² Ovo mo`e biti dodatni razlog za napu{tawe taktike uzimawa talaca: Naime, zahtevi terorista za civilizacijskim promenama kao {to su "zaustaviti globalni kapitalizam" ili "dokraj~iti hegemoniju Zapada", ne mogu biti fizi~ki podr`ani niti filozofski opravdani od strane vlada. Pregovori su po tom pitawu nemogu }i.¹³

Kao i u slu~aju uzimawa talaca tokom sedamdesetih i osamdesetih, mnoge zemqe su na opasnost od terorizma masovne destrukcije odgovorile izgra }ivawem posebnih mogu }nosti za suprotstavqawe tom terorizmu. To ukqu~uje mere usmerene na fazu krize izazivane oru`jem za masovno uni{tavawe ili konvencionalnim oru`jem visoke razorne mo }i, kao i mere za upravqawe posledicama namewene za ubla`avawe {tete izazvane nekim uspe{nim napadom.¹⁴

Suprotstavqawe terorizmu

⁹ Do kasnih {ezdesetih, otmice su uzrokovale ve }inu situacija uzimawa talaca i ~inile su 33 odsto svih me }unarodnih teroristi~kih incidenata. Do osamdesetih udeo otmica opao je na svega 4 procenta. Do tog smawewa do }lo je pre svega zahvaquju }i poboqa{wu bezbednosnih mera i formirawu namenskih snaga za upravqawe krizama. Vidi Hoffman, 13.

¹⁰ Bruce Hoffman, Responding to Terrorism Across the Tehnological Spectrum (Carlisle Barracks PA: US. Army War College, Strategic Studies (Institute, 1944), 5

¹¹ Mada je napad u Brajtonu uzrokovao relativno mali broj `rtava, upotrebqeno sofisticirano sredstvo sa tempiranim dejstvom pokazuje da je postojala namera da se ubije veliki broj qudi.

¹² Hantington predvi }a da }e "Linije razgrani~ewa izme }u civilizacija biti u budu }nosti borbene linije" i identifikuje Islam i zapadno hri{ }anstvo kao dve savremene civilizacije izme }u kojih }e se te linije razgrani~ewa pojaviti. Samuel P.Huntington, "The Clash of Civilizations", Foreign Affairs (Summer 1993),22.

¹³ Vidi raspravu o pregovarawu, u Hugh Smith, "International Terrorism: A political Analysis", y The Year Book of World Affairs 1977 (London: Steven & Sons, 1977), 142-146.

¹⁴ Vidi: "Defense Against Weapons of Mass Destruction Act", u National Defense Authorization Act for Fiscal Year 1997 (Washington, DC: U.S.Government Printing office "GPO", 23 septembar 1996)

Međunarodni terorizam zadaje brigu vladama već od 30 godina. Tokom tog perioda, vlade su razradile velik broj odgovora, odnosno protivmera što je evoluiralo u poseban teorijski okvir. Ta teorija, u nekim slučajevima, proteže se na posebne operativne mogućnosti. Zato, pre nego što se pređe na analizu terorističkih napada, korisno je da se definišu bar neke postavke na kojima taj teorijski okvir počiva.

"Terorizam" je jedan komotno definisan pojam koji se obično povezuje sa politički motivisanim nasiljem nevladinih grupa, bilo da su one sponzorisane od strane neke države ili nisu pod državnim sponzorstvom. Mere koje se preduzimaju protiv terorizma svrstavaju se konvencionalno u nekoliko kategorija. U doktrini Sjedinjenih Država sve te mere označavaju se zajedničkim imenom "borba protiv terorizma" ("combating terrorism"). Aktivnosti u okviru borbe protiv terorizma dele se na dve kategorije: protivterorističke i antiterorističke. Druge zemlje prepoznaju ovu generalnu distinkciju, mada se terminologija koja se koristi u odnosu na svaku od navedenih kategorija ponekad razlikuje.¹⁵

"Protivterorizam" ("Counterterrorism"), kako je definisan u Doktrini Sjedinjenih Država odnosi se na ofanzivne mere koje obično uključuju angažovanje smrtonosnih snaga direktno usmerenih na terorističke operativne sastave i njihove aktivnosti. Najbolji primer ovakve konotacije protivterorizma jeste primena specijalne vojske za rešavanje krize talaca. Zbog svoje povezanosti sa posebnom zakonskom podrškom, odnosno vojnim snagama, protivterorizam je poprimio dimenziju tajanstvenosti i isparcelisanosti, što u konačnom može da bude prepreka izgradivawu sveobuhvatnog odgovora države na terorizam.¹⁶

"Antiterorizam" ("Antiterrorism") se odnosi na pasivne, odnosno defanzivne mere koje se preduzimaju da bi se osujetio teroristički napad. Te mere su veoma različite i one obuhvataju aktivnosti kao što su: mere fizičkog obezbeđenja, pronalaska i uklanjanja podmetnutih bombi, iskazivanje bezbednosnih mogućnosti "Upravljanje posledicama" ("Consequence management") je termin koji se pojavio u Sjedinjenim Državama, u terminologiji o terorizmu, poznih devedesetih godina, a odnosi se na sve mere koje se preduzimaju da se umanje posledice terorističkih napada, posebno napada uz upotrebu hemijskog, biološkog, i nuklearnog oružja i eksploziva visoke razorne moći.¹⁷

Oblici terorističkih napada

Događaji od 11. septembra ukazuju da faza krize (krizna faza) terorističkog napada suviše brzo promiče da bi se mogli osloboditi samo na mogućnosti (snage) upravljanja krizom. Ta faza

¹⁵ Na primer, nacionalni antiteroristički plan australijske vlade, u terminologiji SAD je kontingencijski plan upravljanja protivterorističkim aktivnostima.

¹⁶ Za uvid u svet vrhunskog protivterorizma, vidi Neil C. Livingstone, *The Cult of Counterterrorism*, (Lexington, MA: Lexington Books, 1990).

¹⁷ U Sjedinjenim Državama, The Nunn-Lugar-Domenici Domestic Preparedness Program namenjen je izgradivawu mogućnosti otklanjanja posledica napada hemijskim, biološkim i nuklearnim sredstvima i eksplozivima visoke razorne moći. Vidi Glavu XIV, Javnog prava, 104-201.

teroristi~kog napada od 11. septembra trajala je svega dva sata tokom kojih su opcije Sjediwenih Dr`ava u domenu upravnqawa krizom bile ograni~ene na obarawe aviona. Naredne akcije u Wujorku, Pensilvaniji i Pentagonu bile su u domenu upravnqawa posledicama, dok su ostale aktivnosti na nacionalnom i me|unarodnom nivou bile namewene spre~avawu novih napada. Ako 11. septembar pokazuje tendenciju pove}avawa smrtnosti teroristi~ke taktike, onda postoje i zna~ajne implikacije tog trenda u odnosu na to kako da dr`ave reaguju na tu pretwu. Dva posebna razloga za zabrinutost su:

- Mogu}nost da je nivo uni{tavawa ostvaren u napadu od 11. septembra prekalibrisao teroristi~ke ambicije otvaraju}i mogu}nost nastojawu da se slede}im napadima izazove pribli`no isti broj `rtava.

- Verovatno}a da su teroristi pripremqeni za `estok koalicioni odgovor na wihove napade i da }e pre`iveti taj odgovor. To sugeri{e da }e slede}i napad biti planiran i spreman za izvr{ewe u najpogodnije vreme - nakon o~igledno zavr{nog vladinog protivudara.

Ako se svet nalazi na rubu ere terorizma masovnog uni{tavawa, iskustvo protekle decenije sugeri{e dva o~igledno kontradiktorna imperativa u borbi protiv te vrste terorizma:

- Osujetiti teroristi~ke napore (aktivnosti) pre nego {to oni prerastu u krizu, jer, kad kriza nastane, mo`da }e biti nemogu}e izbe}i razaraju}e posledice. To zahteva proaktivne kontramere da se spre~e teroristi~ki napadi.

- Predvideti (imati u vidu) da }e teroristi - kao veoma prilagodqiv neprijateq - bar u nekom vremenskom periodu dosko~iti preventivnim merama Sjediwenih Dr`ava.¹⁸ To ~ini veoma va`nom potrebu odr`avawa efikasnih snaga za upravnqawe fazom krize i posledicama teroristi~kog napada.

- Ti zakqu~ci sugeri{u da je neophodno da postoji sveobuhvatan skup snaga i mera koje mogu da za`ive u svakoj fazi razvoja odvijawa napada.

- Napad od 11. pokazuje da teroristi~ke grupe razvijaju nove neobi~ne i opusto{uju}e (pogubne) metode. Druge pripremne faze prethodile su nekima od izuzetno pogubnih teroristi~kih napada tokom posledwih 10 godina.¹⁹ Tokom tih faza izgra}ene su nove mogu}nosti, regrutovani su i obu~avani operativci, resursi su pozicionirani i napad je bio dobro prou~en i planiran.²⁰

¹⁸ Kao primer za to vidi Hofmanovo obja{wewe izgra}ivawa protivmera privremene Irske Republikanske armije kao odgovor na britanske protivmere u Severnoj Irskoj, U Hoffman, Responding to Terrorism Across the Technological Spectrum, 14-16.

¹⁹ Na primer napad sekte Aleph (biv{a Aum Shinrikiyo) nervnim gasom sarinom u Tokijskom metrou 1995. godine, zapo~eo je jo{ 1992. godine prou~avawem proizvodwe biolo{kih agenasa. Global Proliferation of Weapons of Mass Destruction: A case Study on the Aum Shinrikiyo, Staff Statement by the Senate Government Affairs permanent Subcommittee, on investigations, 31 october 1995, na <<http://www.fas.org/irp/congres/1995rpt/aum/part04.htm>>, skinuto novembra 2001.

²⁰ Bomba{ki napadi na ambasade SAD u isto~noj Africi 1998. godine su primer tih dugo planiranih teroristi~kih napada. Vidi Judy Aita, "Bombing Trial Witness Describes Nairobi Surveillance Mission", Middle East News

Za razliku od pripremne faze, teroristi~ki napad od 11. septembra prerastao je u fazi krize veoma brzo. Zavr{ni razvoj za izvr{ewe napada i samo izvr{ewe napada odigrali su se za svega nekoliko ~asova. Kao {to doga|aji tog prepodneva pokazuju Vlada SAD nije bila u mogu}nosti da na vreme reaguje da onemogu}i teroriste da izvr{e planirane napade.²¹

Posledice su nastale ~ak i pre nego {to je posledwi od ~etiri aviona bio oboren. Predvi|eno je da napori za otklawawe posledica oko svetskog trgova~kog centra traju nekoliko meseci. Zna~ajno je primetiti da su napadi od 11. septembra po svojoj su{tini bili konvencionalni eksplozivni incidenti koji su prouzrokovali uglavnom trenutne `rtve.²²

U slu~aju jednog uspe{nog napada velikih razmera upotrebom hemijskog, biolo{kog i nuklearnog oru`ja ili eksploziva visoke razorne mo}i, bile bi neophodne sveobuhvatne mere dekontaminacije a odlo`ene (naknadne) `rtve bile bi dugoro~no prisutne. Za tu vrstu incidenta, realno je da faza upravqawa posledicama (faza otklawawa posledica) traje dve ili vi{e godina.

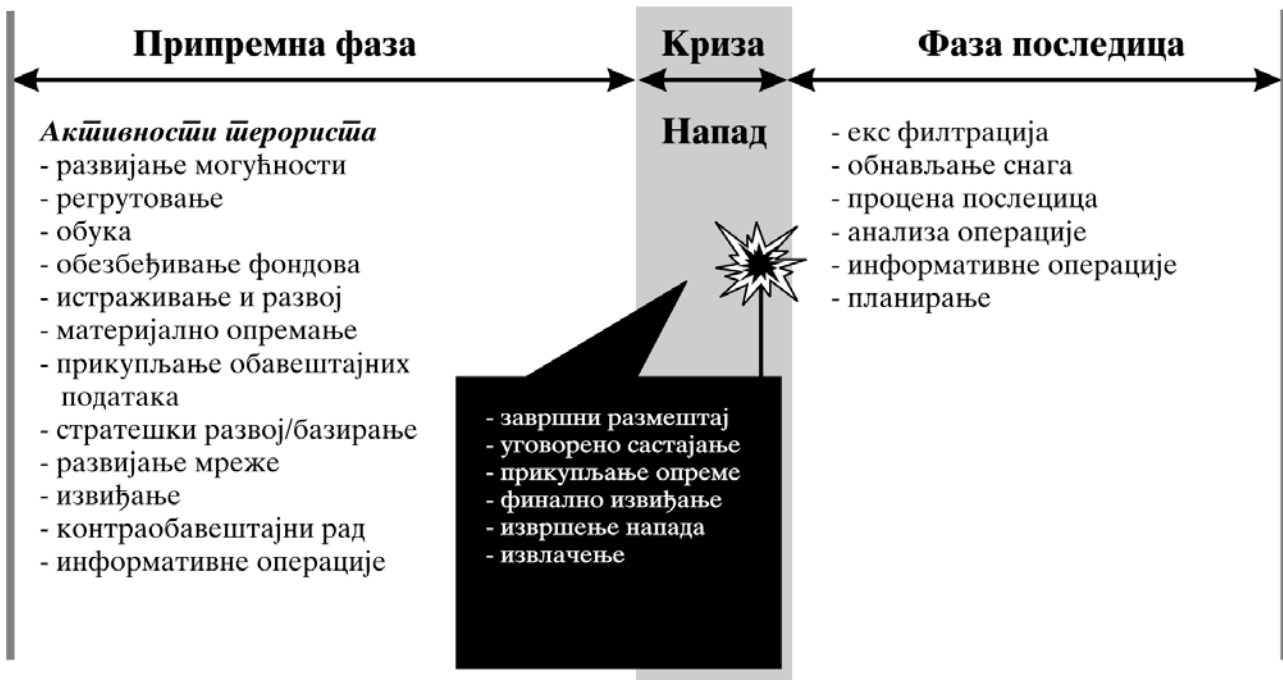
Ova kratka analiza ukazuje na to da se jedan tipi~an globalni teroristi~ki napad sastoji od faze vi{egodi{wih priprema, zatim veoma kratke faze krize i duge faze posledica. Isti vremenski sled mogao bi se primeniti i na teroristi~ku kampawu u kojoj bi bio izveden odre|en broj napada uz primenu niza postupaka (taktika). U tom slu~aju, faza krize bi se mogla produ`iti tako da se preklapa sa fazom napada i fazom wihovih posledica.

Koriste}i jedan generi~ki model, aktivnosti terorista tokom ~itavog perioda razvoja wihovog napada mogu se predstaviti modelom koji je grafi~ki prikazan na slici 1. Ako se zatim pore|aju protivmere u odnosu na te teroristi~ke aktivnosti dobija se sveobuhvatan skup mera i postupaka kao {to je prikazano na sl. 2.

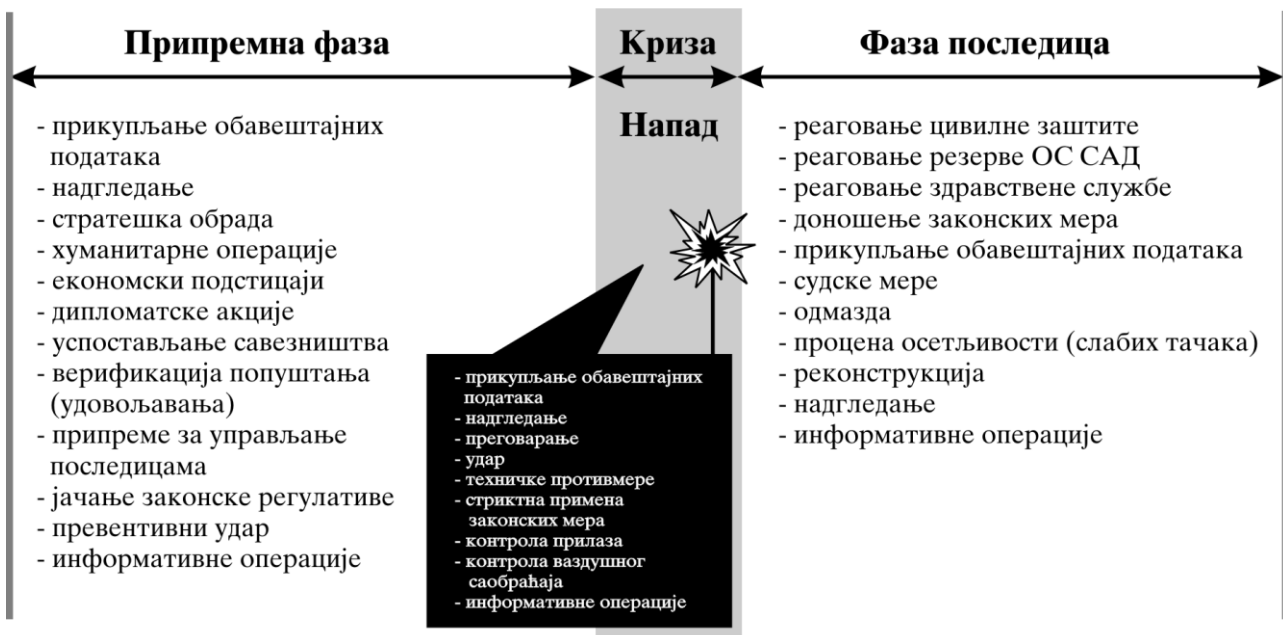
Online, 23 February 2001, na [http://www.middleeastwire.com/united states/stories/20010223 - meno.shtml](http://www.middleeastwire.com/united%20states/stories/20010223-meno.shtml) , skinuto novembra 2001.

²¹ Prvi urgentni odgovor Vlade SAD bio je da se otkau me|unarodni letovi i zaustavi sav civilni vazdu{ni saobra}aj ostao je zna~ajno redukovan dok je bezbednosna procedura na aerodromima poo{trena. Mada sasvim razborite, ove mere su zna~ajno uticale na biznis u SAD i na ameri~ki na~in `ivota, pove}avaju}i na taj na~in efekte prvobitnog napada. Jedna od interesantnih posledica jeste terorisawe autobuskih usluga {irom zemqe zbog jednog neteroristi~kog napada na nekog voza~a.

²² Ovaj osvrt ne gubi iz vida ni `rtve postraumatskog stresa koje je se svakako pojaviti, kao ni spasioce kod kojih s naknadno mogu javiti odre|ena obolewa koja su u vezi sa opasnostima kojima su bili izlo`eni na mestu incidenta.

Slika 1.

Slika 2.

Sveobuhvatne protivmere

Koriste}i ovaj model mogu}e je porediti teroristi~ke aktivnosti u svakoj fazi sa odgovaraju}im protivmerama vlade da bi se utvrdilo da li postoje izvesne {upqine u protivteroristi~koj strategiji.

Tokom faze izgra}ivawa snaga (mogu}nosti) odnosno pripremne faze, teroristi~ke aktivnosti bi}e slabo (mawe) profilisane i ~esto }e biti te{ko povezati ih sa namernim nerpijateqskim namerama. U ovoj fazi, protiv mere bi}e usredsre}ene na prikupqawe obave{tajnih podataka i nadgledawe sa ciqem da se otkriju teroristi~ke grupe i utvrde wihovi motivi i namere. Ovim naporima mogu tako}e da se otkriju kriminalne aktivnosti s kojima je terorizam u vezi, kao {to je trgovina drogom. Prikupqawe obave{tajnih podataka mo`e kona~no da dovede do preventivnih udara po koncentracijama teroristi~kih aktivnosti i teroristi~kih snaga, mada }e te situacije biti retke.²³ Obave{tajnim aktivnostima mogu se otkriti nove teroristi~ke taktike (postupci) i mogu}nosti, {to omogu}ava blagovremeno razvijawe odgovaraju}ih snaga za upravqawe krizom i posledicama teroristi~kih napada.²⁴ Selektivnim kori{ewem informacionih operacija kojim se omogu}ava teroristima da saznaju za odbrambene pripreme, bez kompromitovawa operativne bezbednosti, mo`e tako}e da odvra}a teroristi~ke napade.

Prethodno pomenute mere uglavnom su reaktivnog karaktera i, izuzimaju}i prvenstvene udare, prepu{taju inicijativu teroristima. Postoje, me|utim, i proaktivne mere koje stoje vladama na raspolagawu tokom pripremne faze. One se mogu podeliti u dve grupe: direktne i indirektne. Direktne protivmere sastojale bi se uglavnom od pravne podr{ke i vojnih aktivnosti, kao {to je pribavqawe obave{tajnih podataka i, kada je to mogu}e, operacije udara uz kori{ewu vazduhoplovnih snaga ili specijalnih operativnih prednosti.

Indirektne protivmere sastojale bi se od programa usmerenih na nezadovoqstva (antipatije) koja motivi{u teroristi~ke akcije.²⁵ Na primer, programi humanitarne pomo}i trebalo bi da budu sinhronizovani sa drugim diplomatskim i ekonomskim inicijativama tako da uskrate teroristima regrutnu bazu koju ~ine o}alene osobe. Te mere bi se sprovodile diplomatskim i ekonomskim sredstvima ali bi wihova krajwa namena bila informativna.

Indirektnim protivmerama nastoji se da se oblikuje strate{ki ambijent u kojem se vodi borba protiv terorizma, ali te mere te{ko je usmeriti na posebnu teroristi~ku aktivnost i po prirodi su dugoro~ne.

²³ U ovu kategoriju mogli bi se svrstati udari po pozicijama Al Kaide u Sudanu 1998. u Avganistanu, mada su oni podstaknuti bomba{kim napadima na ambasade SAD u Tunisu i Keniji.

²⁴ Snage za odgovor na napad hemijskim, biolo{kim i radiolo{ko-nuklearnim oru`jem i eksplozivima visoke razorne mo}i, ~ije je izgra}ivawe u toku u SAD, jesu jedan primer za to.

²⁵ Ovi programi mogu, tako}e, biti najboqa sredstva (na~ini) reagovawa na dimenziju sukoba civilizacija u savremenim teroristi~kim ideologijama.

Protivmere moraju da budu prisutne pre nego što teroristi oforme nameru za napad i treba da se produ`e kroz `itavu fazu krize i fazu posledica. To sugeri{e da model mo`e biti usavr{avan oblikovawem indirektnih protivmera kao trajnom odlikom protivteroristi~ke kampawe, aktivne tokom svih faza svakog posebnog incidenta.

Kao što je prethodno ukazano, mogu}no je da prilike za primenu protivmera tokom faze krize nekog teroristi~kog napada budu ograni~ene. Sve ve}a sofisticiranost najopasnijih teroristi~kih grupa i sve ~e}a primena samoubila~ke taktike ukazuju da te prilike postaju sve reje. Ipak, jo{ uvek su neophodne snage za upravljanje krizom (fazom krize) zato što one olak{avaju prelaz na upravljanje posledicama i ja~aju uverenje kod javnosti da vlada, kompetentno vlada situacijom.

Ako se uspe{no upotrebljavaju, mogu}nosti (snage) za upravljanje krizom mogu da umawe pa ~ak i da spre~e ozbiljne posledice fizi~ke prirode. Kao i u pripremljenoj fazi, agresivne i dobro koordinisane informativne operacije bi}e od velikog zna~aja za uspe{nost vladinih akcija tokom faze krize teroristi~kog napada.

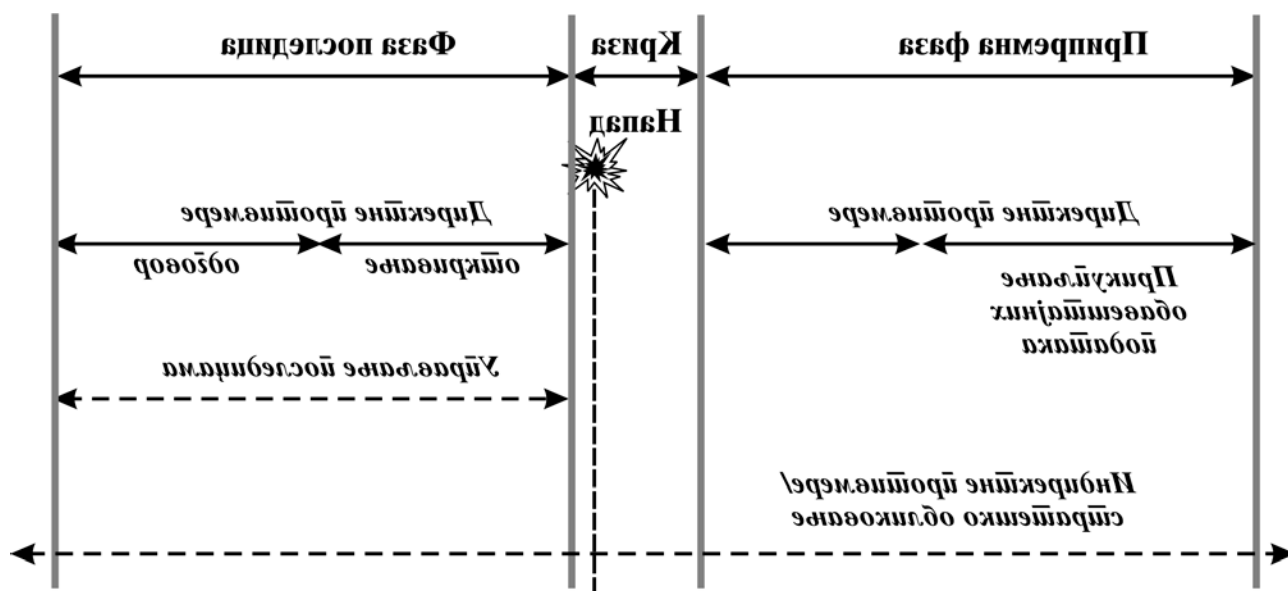
Istorijski posmatrano, upravljanje krizom istaklo je u prvi plan tradicionalne protivteroristi~ke mogu}nosti i opse`ne aran`mane rukovo|ewa i komandovawa do nivoa politi~kog rukovodstva zemqe. Hemijsko-biolo{ka i radiolo{ko-nuklearna dimenzija mogu}ih teroristi~kih napada zahteva pro{irene mogu}nosti reagovawa koje se odnose na pronala`ewe i bezbedno uklawawe bombi; detekciju i identifikaciju hemijskih, biolo{kih i radiolo{kih sredstava i zbriwawawe `rtava. Ove izrazito specijalizovane i visoko zahtevne obaveze prevazilaze mogu}nosti lokalnih vlasti i ukazuju na neophodnost wihovog regulisawa na nacionalnom (dr`avnom) nivou.

Tokom faze posledica napada, pa`wa terorista bi}e usmerena na pre`ivele, na takti~ko i strate{ko pregrupisawe za naredna dejstva, na eksploatisawe svake informativne prednosti i na evakuaciju izvedene operacije. Aktivnosti vlade u ovoj fazi bi}e nu`no usredsre|ene prvenstveno na ubla`avawe posledica i na oporavak od posledica napada. U slu~aju napada hemijskim, biolo{kim, nuklearnim i radiolo{kim sredstvima i eksplozivima visoke razorne mo}i, broj `rtava, razmere o{te}ewa i nivo poreme}aja mogu se smawiti efikasnim i blagovremenim merama upravljanja posledicama. Slu`be civilne za{tite, kao što su vatrogasne brigade, hitna pomo}, sanitetska slu`ba i pravna podr{ka preuze}e pripadaju}e obaveze, ali }e ~esto zahtevati dodatne kapacitete ~emu }e oru`ane snage i drugi resursi odbrane dati svoj doprinos. Uspe{an prelazak na operacije upravljanja posledicama velikih razmera zahteva}e ~esta uve`bavawa u mirnodopskim uslovima (redovnim prilikama).

U toku upravljanja posledicama ostali naponi vlade bi}e posve}eni direktnim protivmerama sli~nim onima koje se primewuju tokom pripremljene faze. Te mere obuhvati}e odgovaraju}u zakonsku podr{ku, ukqu~uju}i istragu napada i hap{ewe, odnosno zadr`avawe sumwivih. Vlada }e, tako|e, preduzeti vojne, diplomatske, ekonomske i sudske mere. Blagovremeni obave{tajni naponi treba da budu usmereni na to da se utvrdi da li je teroristi~ki napad deo koordinisanog poduhvata,

da se preporu~e preventivni udari, odnosno da se preduzmu dodatne mere za{tite. Analizirawe taktike terorista mo`e da pomogne da se razrade nove tehnike upravljanja za{titom i posledicama i da se smanji osetljivost na teroristi~ke napade u budu}nosti.

Neposredne protiv mere primewene u fazi posledica sugerisu dodatno usavr{avawe op{teg modela tako {to bi se ta faza podelila u dve podfaze: 1) otkrivawe i hap{ewe izvr{ilaca napada i 2) promi{qeni odgovori, kao {to su vojna odmazda i sudski procesi protiv svakog uhap{enog teroriste. Prema tome, ove vladine aktivnosti tokom faze posledica nadovezuju se na wene aktivnosti u pripremnoj fazi, formiraju}i tako krug protivmera. Informativne operacije moraju, tako|e, da se nastave i da budu usmerene na vra}awe poverewa i podizawe morala u javnosti i na umawivawe svake informativne prednosti koju bi teroristi mogli da steknu. Kada se ta poboq{awa ugrade u model, on se grafi~ki mo`e predstaviti kao na slici 3.

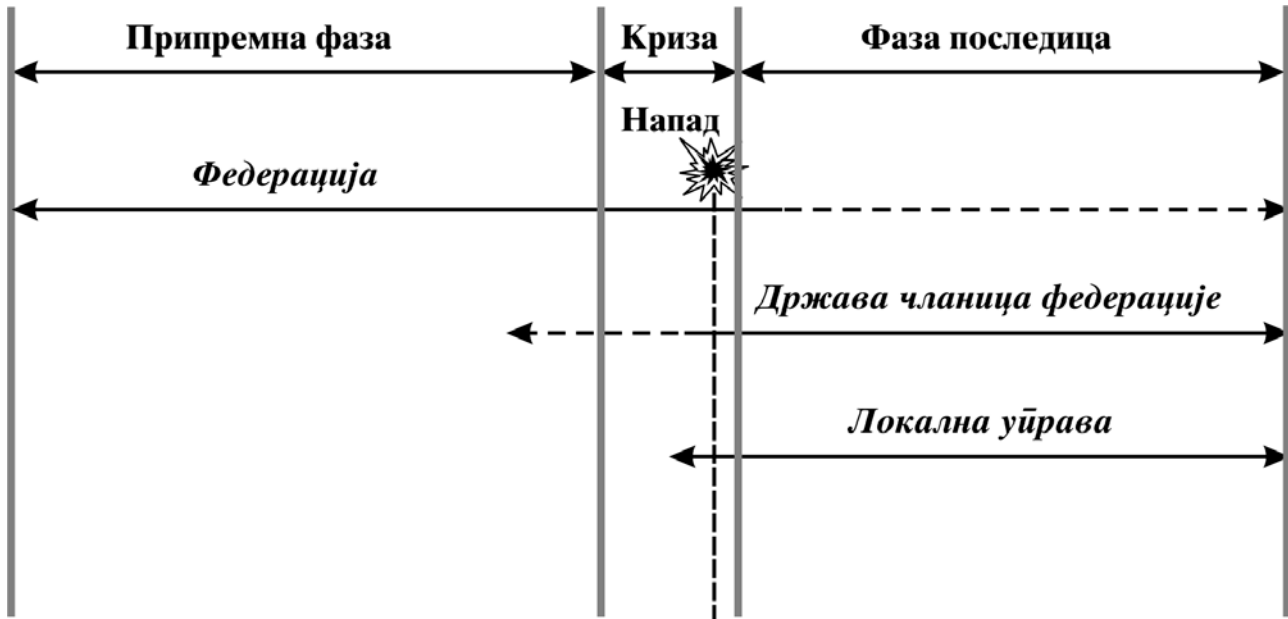
Slika 3.

Planirawe reagovawa vlade na teroristi~ki napad

Prethodna analiza pokazuje da ukoliko jedna zemqa `eli da ima sveobuhvatan odgovor na opasnost od savremenog terorizma ona mora da ima na raspolagawu {irok opseg protivmera. Predlo`eni op{ti model ima tako|e izvesne vrednosti u smislu evidentirawa (registrovawa) tih mogu}nosti koje postoje u modelu savezne vlade kakav postoji u Sjediwenim Ameri~kim Dr`avama, Australiji i mnogim drugim zemqama na Zapadu.

Savezne dr`ave (federacije) obi~no raspodequju odgovornost za funkcionisawe vladinih slu`bi po nivoima. Ti nivoi su naj~e}e savezni (federalni), zatim nivo federalne jedinice ili provincije i lokalni ili op{tinski nivo. Federalna odgovornost odnosi se na poslove iz domena

ekonomske i spoqwe politike i politike odbrane. Vlasti na nivou federalne jedinice i lokalne vlasti rukovode poslovima koji neposrednije uti~u na zdravqe i dobrobit pojedinca, kao {to su zakonitost, obrazovawe, zdravstvo i slu`be za{tite i spasavawa. Prema tome, svi vladini nivoi komanduju resursima i snagama koji su relevantni za borbu protiv terorizma. Mesto navedenih nivoa vlasti u op{tem modelu suprotstavqawa terorizmu prikazano je na slici 4.

Slika 4.

Kao {to se vidi na ovom grafi~kom prikazu, resursi federacije anga`uju se u svim fazama, dok su resursi federalnih jedinica i lokalnih vlasti anga`ovani prete`no u fazi krize i fazi posledica. Ipak, bar u jednom delu faze krize kao u delu faze posledica, odre|enu ulogu imaju resursi sva tri nivoa vlasti.

To ukazuje na mogu}nost da u tim fazama aktivnosti budu duplirane i {to je mo`da opasnije, mogu se ispoqiti pravne protivure~nosti koje bi mogle da onemogu}e najefikasnije i najuskla|enije anga`ovawe resursa.²⁶ Preka potreba borbe protiv terorizma mo`e da opravda opoziv (suspenziju) pojedinih pravnih nadle`nosti lokalnih vlasti u korist efikasnijeg federalnog menaxmenta. Zna~ajno je napomenuti da su, tradicionalne vojne snage limitirane u pogledu svojih nadle`nosti u okviru ovog modela.

Borba protiv terorizma predstavqa veliko isku{ewe za vlade. Mo`da se najve}e isku{ewe odnosi na obim i kompleksnost protivmera koje moraju biti razra|ene i primewene tako da

²⁶ Ovi problemi identifikovani su u Sjediwenim Dr`avama i naponi za wihovo re{avawe su bili predmet kongresnih rasprava tokom nekoliko godina. Mogu}e je da je nedostatak koordinisanog upravqawa bio jedan od razloga {to je predsednik Xorx Bu{ ustanovio u svom kabinetu poseban ministarski resor za unutra{wu bezbednost.

predstavqaju jednu zaista sveobuhvatnu strategiju. Uspe{na primena jedne takve strategije zahteva}e odgovaraju}i nivo koordinacije i planirawa koji do sada nije uspostavqen u ve}ini zapadnih zemaqa, posebno u onim zemqama koje imaju federalni sistem vlasti. Visok nivo koordinacije poslova upravqawa koji je neophodan za efikasno sprovo|ewe opse`nih protivmera mo`e da nametne potrebu centralizovanog pristupa u wihovom planirawu i izvr{ewu. To, sa svoje strane mo`e da u~ini neophodnom potrebu da dr`ave-~lanice federacije `rtvuju deo svoje tradicionalne zakonodavne i sudske autonomnosti.

Ovaj ~lanak predla`e jedan op{ti model za evidentirawe elemenata teroristi~kih pretwi i odgovaraju}ih protivmera radi procene sveobuhvatnosti odre|ene strategije za borbu protiv terorizma. Sli~no Hladnom ratu koji mu je prethodio, predstoje}i rat protiv terorizma bi}e dug i pru`i}e dovoqno prilika za testirawe validnosti ovog modela i svakog drugog konstrukta namewenog organizovawu aktivnosti vlada u uslovima novog me|unarodnog bezbednosnog ambijenta.

Приредила и превела

Јованка Шарановић

Институт за ратне вештине

Ивана Илић,
Виша школа унутрашњих послова

Приказ књиге Европа од а до Ш

На недавно одржаној презентацији књиге *Европа од а до ш*, стручна и шира јавност упознате су са разлозима објављивања ове књиге, од стране њених приређивача и издавача, као и од представника власти Републике Србије и Државне заједнице Србија и Црна Гора.

Аутори ове занимљиве и корисне књиге су многобројни стручњаци из области права Европске уније, а као приређивачи су потписани Вернард Вајденфелд и Волфганг Веселс. Објављивање књиге и њену штампу обезбедила је немачка Фондација Конрад Аденауер, са циљем да помогне у сналажењу свим онима који су заинтересовани за процесе европске интеграције, да информише грађане држава чланица Европске уније о свим значајним појмовима везаним за творевину у којој живе. Књига је дакле намењена свима онима који желе да знају нешто о Унији, њеним карактеристикама, начину на који је организована њена политика, економија, култура итд. Значајна је не само за оне који у њој живе, већ и за оне који теже да јој се прикључе, јер је за њих јако важно да знају конкретно чему теже и шта све морају да промене да би постали компатибилни са земљама чланицама.

Књига је осмишљена као приручник за европске интеграције и у највећем свом делу је у форми речника. Овај својеврстан речник појмова о Европској унији организован је по абecedном систему и у њему су представљени најразличитији сегменти функционисања ЕУ, који се односе на процесе њеног настајања, преобликовања, рада њених институција и основних карактеристика свих њених политика, од економске, преко пољопривредне, поморске, спољне, индустријске и многих других. Речник је обухватио све важније организације које функционишу у оквирима Уније, политичко организовање њених странака, група и партија, питања избора, све најважније слободе гарантоване у оквиру правног система ЕУ, попут слободе кретања лица, роба, капитала и услуга. Обрађени су сви облици сарадње који постоје међу државама, споразуми са државама нечланицама и разне друге области функционисања овог јединственог међународноправног ентитета.

Иако речник заузима највећи део књиге, у њој су обрађени још неки сегменти. Дат је приказ разних финансијских, политичких и економских стања у виду табела и дијаграма, те је овај део књиге добио назив Европа у бројевима, и од великог је значаја за све оне којима су потребне информације о бројчаним изразима везаним за најразличитије сегменте ЕУ, од броја становника, до индустријске производње и бруто националног дохотка по глави становника.

Као посебно значајан део ове књиге треба истаћи део Европа на интернету, у ком су дате интернет адресе и сајтови свих важнијих организација, институција, фондова, покрета и сличног, који могу бити интересантни за изучавање различитих проблема везаних за Унију. Овај део књиге од помоћи је свакоме ко би хтео да путем глобалне мреже

најбрже дође до релевантних информација и података из области која га интересује.

Поред поменутих делова књиге у њој се може наћи и преглед појмова и аутора, као и део назван АБЦ Европске уније.

Постојање једне овакве књиге у многоне је поједноставило разна претраживања када су у питању појмови од значаја за познавање институција, организације и других аспеката значајних за ЕУ, онима којима су овакве информације потребне за рад или истраживање. Поред овог, књига је учинила приступачним свакоме ко жели да се информише о Унији основне податке, а написана је да би приближила Унију свима онима који се за њу интересују, било са политичког, пословно/економског или научног становишта.

Узевши у обзир настојања наше земље да се у најбржем року прикључи овој унији земаља, значајно је за сваког грађанина да ради себе и своје опште информисаности зна чему тежимо да се прикључимо. Ово је од посебног значаја за све оне који су запослени у државној управи, као што је то случај са радницима Министарства унутрашњих послова, јер се они у обављању својих послова и задатака први морају придржавати општих смерница за постизање циљева, које је држава прокламовала као своје приоритете на глобалном нивоу. Стога је препоручљиво да се књига прочита и користи ради разјашњења свих непознаница везаних за постојање и функционисање Европске уније.